

Zr Grönländskum

GYÖRFFY ISTVÁN

NAGYKUNSAGI KRÓNKA

TURUL KIADÁSA
BUDAPEST — 1941

MEGJELENT 1941. ÉV KÖNYVNAPIÁRA.
KIADJA: TURUL SZÖVETSÉG
KÖNYV- ES LAPTERJESZTŐ KFT.
FELELŐS KIADÓ: MARTYÁNYI ISTVÁN.
KÉSZÜLT A „JÓYÓ” NYOMDA-
SZÖVETKEZET KÖNYVNYOMTATÓ
MŰHELYÉBEN. — F. Y. BARANYI JÓZSEF

Az iskolában úgy tanultuk, hogy »mikor a tatárok feldúlták Kunországot, Kuthen kun király negyvenezer családból álló népével Magyarországra menekült, s IV. Béla királyunk telepítette őket az Alföld termékeny rónaságára, ahol ezen kunok ivadéka a Nagy- és Kiskunságon ma is élnek.«

Mikor érettebb ésszel visszagondoltam ezen szavakra, önkénytelenül eszembe jutott: hogy lehetett annyira lakatlan az Alföld termékeny rónasága; hogy negyvenezer családot még mindig el tudott rajta IV. Béla helyezni? Sokáig nem tudtam e kérdésre feleletet adni.

Egyszer valami régi térképek kerültek a kezembe,¹ melyek a Nagykunságot és környékét mint valami lengert mutatták be. Imitt-amott szigeket, szárazulatokat mutattak a mappák, de az egyes községek határai nagyobb részét víz alatt állottak. Kezembe került egy 1699-ben készült határleírás,² melyből kiderült, hogy náddal, sással, gyékénnyel felvert rétség volt ez az egész táj, s a német leíró szerint: »A lakosok csak esonakkal tudnak egyik helyről a másikra járni.«

Aztán a Kiskunság felől kezdtem érdeklődni.

A Tázlár-Szank puszták határperiratai kerültek a kezembe.³ Egyik lanúvállomásban ezt olvasom: »A tázlári ductusban levő Hosszú-hát régenten egy kettős hegy volt, de amelyet a szelek már széjjel hántak és más formába öntöttek.« »Tanít a tapasztalás is, hogy ezen homokos vidéken csak egy esztendő alatt is, nem még annyi sok idő múlva hányféleképpen változik a helynek fekvése.«

Ezek az adatok megvilágosították előttem, hogy lehetett itt negyven ezer kun családot letelepíteni!

Csak úgy, hogy ezek a járhatatlan rétségek és futóhomok területek nem kellettek az ördögnek se. Lakatlan területek voltak még IV. Béla király idejében is. A kunok menekültek lévén, nem válogathattak; oda kellett települniök, ahol helyet kaptak. Ennek a rétségnek és homoktengernek a képe több, mint hatszáz esztendő alatt mitsem változott. Csak az utóbbi két emberöltő alatt lett valamennyire úrrá az ember a természetben, mely a földet eladdig teljesen hatalmában tartotta.

A történelíró lévedett hát, aki azt tanította, hogy a kunok az Alföld »termékeny« rónaságára települtek.

Most meg már egy másik kérdés merült fel előttem: Hogy lehetett ezen a vízjárta földön és homok sivatagon egy népnek hatszáz évig élni, sőt megélni, amikor jó földön sem maradhatott meg az ember a török, tatár, sőt a testvér magyar dúlásai miatt. A következő két fejezet erre a kérdésre akar megfelelni.

1. A szilaj pásztorok.

Nagyapáink, szépapáink nem voltak földműves emberek. Szántottak és vetettek ugyan, de csak annyit, amennyi kenyérnek éppen elég volt. Ha jó termés volt, a felesleget elvermelték, ha nem ütött jól be a termés, éheztek, vagy jobban mondva kenyén nélkül ették a húst. Apáink elbeszéléséből tudjuk, hogy 1863-ban is így történt.

Nem volt érdemes gabonát termelni, mert nem lehetett a felesleget elvinni. Az utak rettenetes rosszak voltak. Az emberek lóháton jártak. Esők évadán az utak feláztak, a kénytelenségből járó szekerek és a lovasok felvágták, s ha melegebb napok köszöntöttek be az ilyen felvágott utakon a jármű az utasnak az agyvelejét rázta s a fakó szekér széthullott. Sárak idején istenkísértés volt teherrel útnak indulni. Már pedig az év nagyobbik felében sárosak voltak az utak. Más volt az időjárás. Gyakori volt az eső. A harmat délig sem száradt fel. A vizek szabályozatlanok voltak. A Tisza, Hortobágy, Mirhó, Berettyó, Körös árvizei évről évre pontosan, néha többször, olykor egyszerre beköszöntöttek és a lakott helyeket

elváglák egymástól, úgy, hogy hajón kellett közlekedni.

Ilyen körülmények között nem volt érdemes termelni. De valamiből mégis csak élni kellett!

Éltek is, még pedig jobban mint most!

Ahol máma zöld akácok között apró tanyák fehérlenek, ott a kövér fűvű legelőmezőkön címeres szarvú fehér marhák rázlák a kolompol. Ahol a legelő szárazabb szikesbe csapott át, apró tippanos fűvét juhnyájak borotválták. Ahol a lábnyom vagy szekérút beleveszett a haragos-zöld rétbe, ott a konda bányászott. Ha a nyári forróság, leperzselle a legelőt, bevették a jószágot a rétbe, ahol még mindig talált harapnivalót, s ha az évtizedes aszály ide is ulánok jött, felecsendült a pásztor ősi pogány éneke:

*»Kiszáradt a tóból mind a sár, mind víz.
A szegény barom is csak a gazdára néz,
Istenem, istenem! Adj egy csendes esőt,
A szegény baromnak jó legelő mezőt!«*

A kun városok régi protokollumaiban sohasem olvastam, hogy az árvizek miatt panaszkodtak volna, pedig sokszor a házakba is becsapott a szennyes víz. Sőt ellenkezőleg! A türkevi lanács például 1780-ban úgy határoz, hogy: »a víznek megtartásáért instálni kell, mivel a víz mingyárt el mégyen, sok helyen alig vagyon térdig való víz és ha ez a kevés árvíz sem lett volna, a militia számára szénál sem lehetett volna kuszálni és barmaink most is egyedül ott élhetnek, ahol a víz a földet megfutotta.« Nem sűrgette a kun ember a belvizek lecsapolását soha. Ha rajta állott volna, ma is minden úgy lenne, mint ré-

gen volt. A vízi életbe hatszáz év alatt belenőtt, s ma úgy érzi magát, mint a partra vetett hal. Megszámlálhatatlan nyája eltűnt, csodálatraeméltó tájfajtlái teljesen kivesztek. Lecsapott földjeinek ösereje pár évtized alatt kilobbant. Sívó szék lett a rétek, fertők helyén, mely évről-évre tovább terjed, és lassanként megeszi az egész határt. E föld nem tűri az ekét! Visszavárja az árvizet, a fehér gulyákat, a szilaj méneseket! A délibáb ott seltelkedik a látóhatáron. Még nem tűnt el egészen. Úgy látszik ő is reményli, hogy csalóka hullámaival újból eláraszthatja a kun földet.

Minden visszajöhet. Gulyák, ménesek, juhányajak, kondák lephetik el újból a határokat, ha a búza és tengeri, mely a kotús földben néhány évtizeden át buján termelt, lassanként eserbén hagyja a kunokat. De az az ember és állatfaj, melyet a lecsapolás kipusztított, nem támad fel többé! Szilaj pásztor és szilaj jószág nem lesz többé soha!

De kik voltak hát azok a szilaj pásztorok? Kérded olvasóm. Hát elmondom!

A szilaj vagy másként rideg pásztorok azok voltak, akik esztendőn át kűnn éltek a gondjaikra bízott jószággal a rétségekben és a lápokon. A csordás, esürhész, juhász reggel kihajtott, este hazahajtott. A gulyás, szelídesikós, kondás, nyáj-juhász lavasszal kiverte, ősszel szétverte a nyáját. De a szilaj-ménés, gulya, konda szünes-szüntelen kűnn legelt, télire sem verték szét. Ha szüksége volt a gazdának a jószágra, kiment a rétbé, s a szilaj pásztorok kiszakították számára teljesen elvadult jószágát, vagy rovásra vették és a többihez hozzáverték a hozott állatot. Az egész gulya azonban sohasem jött ki a rétből, valamint

a pásztorok sem. Volt olyan szilaj pásztor, aki harminc esztendeig nem fordult meg a városban.

A vad nyáját terelni nem lehetett. Ott vert állást, ahol az éjszaka reá szakadt. A pásztorok tehát állandó kunyhót nem építettek, legfeljebb este valami kis enyhelyet röglönöztek, ezt is csak télen, egyébként a szabad ég alatt tartózkodtak.

Talán felesleges mondanom is, hogy sohasem nősültek meg. Ezért hívták őket rideg legényeknek. Családot nem alapítottak. A természet öserejű fiai voltak, kiknek deli természet, férfiu szépségét az ősemberi élelmód adta. Az olthatatlan vágyú menyecskék és lányok a veszedelmes lápi utakon is felkeresték őket s köztük bizonyosan megnyugvást nyertek. A fehérnép bolondult a ridegek után. De a legelőbb kar és a legesőkosabb száj sem bírta a szilaj pásztor a rétből kihozni és a városba telepíteni.

De hát hogy nem veszett ki a szilaj pásztor, ha családot nem alapított, s gyermekei nem maradtak?

Szilaj pásztornak senki sem született, a szilaj pásztor magától lett.

Mindig voltak az emberiségnek számkivetettjei. Leginkább ezekből alakult ki a szilaj pásztori rend. Ha egy legény emberi életet oltott ki és nem akart szembenézni a törvénnel, behúzódott a rétbé. Ha a másíknak természete fellázadt a katonai fegyelem ellen, ellohta a csáktól és elment ridegnek. Nagyon sok kezes- és nyáj-pásztor nem tudott számot adni s a számadás elől a rétnék vette magát. Szülétlen, ágrúlszakadt, vagy árva gyermek, a ridegek között biztos otthont talált.

Váltott Balog Jancsi ridegről azt vallják a tanúk,

hogy még gyermek korában verte el az anyja, mert azt tartotta, hogy az ördög gyermeke, az cserélte ki pólyás korában. Bújdosó Szabó, ki a rélben Apavára körül lanyázott s a nép emlékezetében ma is él — látos volt, kit az előljáróság üldözött el. Sohonnai Istvánt — ki szilaj gulyás bojtár lett — az országúton találták. Igen soknak, ki ridegnek beállott, társai a nevét sem tudták, nem is kérdezték, arra sem voltak kíváncsiak, mi szél hozta közibük. Lassanként valami ragadvány névhez jutott, azzal élt haláláig. Csendbiztos, pandúr, zsandár halalma a rét szélén megszünt. Ha üldözési céllal bemerészkedett, többé ki nem jött. Egyébként embert sohasem fosztottak ki és nem öltek meg senkil, aki jó szándékkal közeledett feléjük. Sőt sok szegény embert, ki a rétet lábadozta, élelemmel tartottak.

Hütelten volnék az igazsághoz, ha azt állítanám, hogy a szilaj pásztorok mind rosvolt multú emberek voltak. Volt köztük sok jó pászlornemzetségből való legény, aki nem érezte jól magát télen a városban, fedél alatt, s inkább elszegődött ridegnek. Régen a pásztoroknak telemes számú jószágállománya volt a gulyában, ménesben, kondában, s ha ősszel szétverték a nyáját, a nyáj pászlornak nem volt mivel telletelni jószágait, beverte hát őket a rébe a szilaj nyáj közé, s maga is beállott tavaszig szilajnak.

A számadók meg valósággal tekintélyes emberek voltak. Annyi marhájok volt, hogy szinte versenyeztek érte a városok, hogy megfogadhasák. Nem sajnálták tőle a legelőt. Azért kellett, hogy a számadónak sok jószága legyen, hogy tudják miből kifogni a kárt. A számadó ugyanezen okból tartott sok jószágú bojtárokat.

Mert bizony sok kúrt vallott a pásztor, akár-hogy vigyázott. Mikor a tél beköszöntött, a rónák, liszlák, derekak, fenekek befagytak, a hó elkezdett csendesen szilálni, az ordasok kibújtak rejtek helyeikből és kerülgetni kezdték a nyáját. A bojtárok éjjel nappal a nyáj mellett strázsáltak, amelyik lefeküdt is, nyitott szemmel aludt, mint a nyúl. Ropogtak a nádból rakott pásztorlúzek, felesapó lángjukból a szikrák az égig kígyóztak. A nádi farkasok esorgó nyállal, zölden csillogó űveges szemekkel nézték a pihenő gulyát, ménest. Ha a nádkéve tüze hamvadásnak indult, a csikaszok topogni kezdtek majd rettentő űvöltésbe fogtak. A pásztor hirtelen felérezett szendergéséből és boltra kapott. Többi társai is felpattanlak a szomszédos pásztorlúzek mellől. A borjú-nagyságú, szegesörvű komondorok vonítva és nyüszítve kerigettek a nyáj és pásztorok között. A marhák megtorpanva, reszkető inakkal, meredt szemmel, nagyokat fújva várták a bekövetkezőket. Eriggy csak te! Elébe csak! Hajrá! Kiáltások hangzottak. A komondorok vinnyogva mérlegelték az ellenség erejét s ha túlerőben érezték magukat, megszalajtották az ordasokat. De jaj volt, ha elmérték a farkokat! A farkasok egy perc alatt széttépték szegény hű állatot s berontottak a nyáj közé. A marhák fejevesztetlen, öklelözve, bögyve keringettek fel és alá, s mire a pásztorok megakadályozhatták volna, egész farkát leontott belőlök a vad.

A ménest is szívesen lámadták. A ló okosabb állat lévén, tüstént védelmi állásba helyezkedett. A csikókat közrekapták, magok is összeszorultak s egy perc sem telt belé az egész ménes farral kifelé állott, jobban mondva rugdosott. Jaj volt annak az

ordasnak, melyet a pata ellalált! De annak a lónak is, melynek horpaszába kaphatott a farkas! Kuttyák, farkasok egymást lépték. A ridegek kezebelije szörnyű káromkodások között rettenetes csapásokat mért az ordásokra. Amelyik megsebezve feladta a küzdelmet és a nádas felé elinált, az is halálfiú lett, vére szagán felindult társai széltépték!

A farkas pocskéklásáért is a számadó számolt.

De még nagyobb ellenség volt a tél!

A szilaj marha a rét avar fűvével élt. A sás, gyékény, szittyó, csetkúka, sőt az apró nád télvíz idején jó táplálék volt. De jaj volt szegény párának, ha a havazás beállott! Ha még csak gömörödött, de keményen nem fagyott, a hó miatt nem volt semmi baj! A láp korhadástól átfüllött kotúja felett a hó nem sokáig maradhatott meg. De mingyárt másképp állott a dolog, mihelyt megdermedt a feltalaj. A hó szünes-szüntelen növekedett, a nyomorult marha nem tudta silány **élelmét megtalálni, s bőgött az éhségtől.** Nyárszakán ugyan kaszáltak imitt-amott a szigeteken a teledő jószágoknak, de ez sohasem volt elég. Szegény pára úgy lenyűlt, hogy szinte a csontja is zörgött, a hideg ellen meg tenyérsnyi hosszú rabszört eresztett. Olyanok voltak ezek a teledő szilaj marhák óriási szarvaikkal, mint a rég letűnt idők őszállatai.

Ha a hó már a gyakor nádat is eltemette s a jószág a nyáron kaszált gazt is felette, nem marad más hátra, mint szétverni a nyáját. De ez már az éh-halál előtti stáció volt!

Az nem volt baj, akárhogy fagyott. A hideg a szilajok eleme volt. Az erek, fokok, derekak, fenékek beállottak és ulat engedtek a nyáron megközelíthetetlen helyekhez. Ilyenkor a jég hátán beverték

a marhát a szigetekre s helekig élélhetek rajtuk. A pásztor azonban folyton-folyvást figyelte a természet jelenségeit, mert ha az idő enyhülni készült, egy percig sem maradhattak a szigeten.

Megtörtént többször, hogy hirtelen enyhe idő kerekedett, s a vizek háta meglágyult. Ekkor aztán egyes-egyedül az Isten irgalmától függött a jószág élete. A szigetről kihajtani többé nem lehetett, mert a szakadozott jégtáblák, a hinár, elölték volna. Meg kellett várni míg megint felfagyott. Ha pedig tavaszig sem jött fagy, hajón kellett a marhát kihozni, különben odaveszett.

Beszéltem egy szilaj pásztorral ki jószágaival kerek egy esztendeig lakott egy nagyobb szigeten. Ő ügyel-bajjal a szigetről hajóval kijárhatott, de marhát nem tudta kihozni. Nagyobb részük elhullott, de ami megmaradt, azt a következő télen az első kemény fagyon kihozta.

1755-ben Nánási György és Daróczy Mihály debreceni gazdaemberek szilaj gulyája a karczagi rétekben telelt. Vajó Sámuel fogadták meg számadónak, aki két szilaj fattyúval gondjaiba vette a gulyát.⁶

Daróczy uraimék úgy látszik, jó kezekben tudták a jószágot, így tehát felé sem néztek a pásztoroknak, el annyira, hogy még kenyérrel és egyébbel is karczagi Kovács János uram tángálta őket abban a hiszemben, hogy majd meglérül.

Egyszer Vajó a két fattyút beküldte a városba élelemért, s a két bitang beült a csapszékbe és négy nap négy éjjel szünet nélkül ivott.

A bírónak fülébe ment a dolog s bevett törvényes szokás szerint huszonölg vágatta őket és ki-

hajlatta a városból. De már későn érkeztek a gulyához, az árvíz megtódult.

Vajó előre látta a veszedelmét, de egymagában nem tudta a szilaj gulyát megingatni.

Haragját egyelőre félre tévén, a két bojtárral neki esett a marhának. Kemény munka volt, míg a Karga-éren átverték a gulyát. »Kicsiny kár volt közüle, úgymint hat vagy hét tavalyi s rúgott borjúk. Ezek a jég között elbugdoslak, de a gulyások oda érkezvén, kirángatták őket.«

»A gulyás, Vajó úgy igyekezett, hogy a melly porongra vitte vólt a marhát a Kargán által, onnét azon napon a másik éren által a szénák közé hajtsa.«

De nem így történt.

Daróczi uram úgy látszik megsejtette a veszedelmet, s estére kelve hirtelen ott termelt.

Bár ne jött volna!

»A megázott s megszakadozott marhát más veszedelmes víznek hajtani parancsolta.«

»Vajó a Nagy Isten nevére is kérte Daróczit, ne hajtassa azt az el bádjadott marhát annak a látáló nagy veszedelemnek, hadd nyúgodjék, szárazkodjék, és egyék ott reggelig, ő reggel által viszi a vizen.«

Daróczi uram azonban jobban akart érteni a dologhoz és megparancsolta, hogy azonnal vegyék víznek a gulyát.

A gulyások teljesítették a parancsot.

A zajló jeges víz az elbágyadt marhát leverte a lábáról. Száznál több maradt el imitt-amott, egyrészt azonban áthajlották. Vajó az elmaradottakból még mintegy negyvenet élete kockáztatásával hajón kihozott.

A veszedelem után 3—4 nappal Kovács uram is kiment negyed magával a helyszínre, hajót is vittek magokkal, még ők is kihúztak tizenhelet a jég közül, azonkívül húszig vagy harmincig valót is kerítettek össze lábön.

A szilaj marha azért volt szilaj marha, hogy ezt a szörnyű hajszát kiheverje. Alig egy néhány darab pusztult el, a többi magához jött. De Daróczi és Nánási uraimék kegyetlen bosszút állottak a szegény számadón. Vajónak mindenét: három harmadfű és két negyedfű Tulkait, két harmadfű és egy negyedfű űszőit, egy fias tehenét, két ökrét, két kanca lovail és egy csikóját, egy hálas lovát, Talvigáját, két vasas csobánnyal, két vasfazekál, csontvágóját tőle elvévén, magok között felosztották.

A leselkedő farkasok mellett a szilaj ménesnek, gulyának nem csekélyebb veszedelmei voltak a tolvajok.

Ezek a leveles emberek, akik rendszeren a pásztorok söpredékéből kerültek ki, a rétségek szigelein lappangottak, ahova a törvény igazságoszló keze már nem ért el. Többszire jóban voltak a szilaj pásztorokkal. Azok láplálták, rejtegették őket. Ennek fejében aztán megkímélték a pásztor nyáját, sőt ha más tolvajok megdézsmálták a nyáját, segítettek a kinyomozásban.

A tolvajok élete örökös bujkálás volt, tehát kitűnően ismerték a réteket. Napokig előlalkodtak egy-egy gulya vagy ménes mellett s ha a náderdön, a csapásokon, rónákon valamelyik marha elkóborgott, az vagy a farkas vagy a tolvaj martaléka lett. Sőt ha nagyon elterült a nyáj, a tolvajok meg is szaggatták. De jaj volt nekik, ha a pásztorok idején észrevették

és utolérték őket! «Vért ivott aznap a kutya!» ahogy szokták mondani.

Ha nem vették idejekorán észre, akkor nyomon követték. Amikor a szomszéd pásztorhoz értek, az felvette és kiadta a nyomot, különben rajta maradt a gyanú. Néha a hetedik vármegyében találták meg az eltolvajlott marhát a szilaj pásztorok, mégpedig többnyire tolvajcimboraik útmutatásai alapján.

Ha pedig nem találta meg az elveszett jószágot, hoztak helyette neki mást a tolvajok.

Rendesen előre megtudták a pásztorok a kijáró gazdától, hogy a tanács számadásra készül, ilyenkor nagy mozgolódás volt látható a nyáj körül.

Általánosan elterjedt pásztorbűn volt, hogy idegen jószágot fogadtak be a gulyába vagy a ménesbe, s így a várost a fűbérrel megkárosították.

Megesett, hogy nem tudták a felszámolás előtt elég gyorsan eltüntetni a számfeletti marhát, akkor a város a föbbletre rátenyerelt.

Az is sokszor megtörtént, hogy több volt a rováson, mint a valóságban, vagyis hiány mutatkozott.

Még ha idejében értesültek a »rovancsolás«-ról, akkor kerfellek valahonnan kölesön annyi marhát, amennyivel a szám betelt, ha nem, akkor bizony nagy baj lett, szenátor uraimék a kár pótlására lefoglalták a számadó jószágállományát.

Ha akkora volt a hiány, hogy még a számadó marhája sem pótolta, úgy a hűtelen pásztorot ott a helyszínén béklyóba verték.

Igy járt Barkóczi István számadó gulyás is, aki 1809-ben saját karámjánál vasban számolt.⁷

A szilaj pásztorok élelmódja nagyon egyszerű volt. Ha úgy mutatkozott, hogy a jószág hosszabb ideig helyben marad, s a környéken elegendő étellel talál, a pásztorok kunyhót ültettek maguknak nádból. Hajdanában a vizek fénykorában nem olyan lelleges, hitvány nádak termeltek, mint manapság, a javából való berettyófenéki nád a három ölet is kiütötte. Ebből aztán takaros kunyhó készséget lehetett reccsenteni! Ültettek is a ridegek akkora kerek nád-kunyhót, hogy háznak is fel illett volna. Felyül, ahol a kontyát szénakötéssel körül csavarták, volt a füstlyuk, a kontyon átdőfött kontyfárol csüngött a horgos gangó, a bogrács felakasztására. A fal lövén körül zsombokból készült vackok voltak, fekvésre, a tűz körül pedig ló és marha koponyák ülésre. A nádból rakott tűz szünet nélkül égelt, de vigyázni kellett, hogy nagyon fel ne csapjon, mert különben a kunyhó, — habár belől marhatrágyával ki volt tapaszta — hamar lángot lökött.

A bojtárok közül a soros a nyáj mellett strázsált, a többi pedig a kunyhóban a tűz körül pőrére vetkőzve henesergelt. Mert a kunyhóban szinte kibírhatalan meleg volt. Ha kutya ugatott, vagy az istráza kiáltott, csak a bundát kavartották a nyakokba, s azon pőrén mentek ki szénézni. Fagyra, hidegre, óra rá se hederítettek.

Azonban nem mindig lehetett egy helyben tanyázni! A jószág felélte azt a kis étellemet, ami a kunyhó környékén kerütközött s odább kellett húzódni. Havazások után nagy területet jártak be, még így sem verte el a jószág éhségét. Nyughatatlan volt, nem maradhatott. Ilyenkor nem tudhatta a pásztor, hol szakad rájuk az éjszaka, hol verhetnek állást.

Ha megállott a jóság, a kaszonnal nádat vág-
tak, s mindjárt készen volt a pásztortűz. Körülfe-
küdtek s a szabad ég alatt aludtak. A csillagok hi-
deg fényvel ragyogtak, a marhák fújták a párát mint
valami gőz szelep, a hó csikorgott az emberek lába
alatt. A marha felkaparta a kotút és elfeküdt benne,
jól esett álfázott, elgémberedett testének a kotú melege.

De jöttek ám a téli szelek, fergelegek, hóviharak!
Embernek, állatnak ezek voltak a legkeservesebb nap-
jai. Tűzelnì nem lehetett, mivel a szél elhordta volna
a tüzet, amitől az Isten óvjon, mert az egész nádas
kigyulladt volna! Még a kötöttaljú, kacagányos gal-
lérú suba sem adott elég meleget! Bizony megtette
sok pásztor, hogy a marhát fektéből felverte s an-
nak meleg helyébe feküdt, s ezt esetleg többször
is megismételte, míg a szél, vihar, alább nem hagyott!
De az ilyen pásztorokat megrótták, sőt a számadó, ha
észrevette, az ilyen bojtárt meg is fenyegette. Vihar,
szél ellen juh vagy marha bőrből készült szárnyéket
használtak, ezt karókra kifeszítették s cövekekkel le-
fogatták. Voltak a rét ormágyain, porongjain földbe-
ásott putrijaik is. Ezek környékén a jószágnak kerek
nálkarámot, vagy nádszárnyéket ültettek, amazt in-
kább a farkas, emezt a szél ellen. Ha a hóvihar elől
ide menekülhettek, áldhatták az Istent!

A szilaj pásztorok nem tartoztak a legvalláso-
sabb emberek közé, sőt, ne kerüljessük a szót: bizony
bizony Isten nélkül való emberek voltak! Azt sem
tudták, mi lán terem az imádság. Templomba sohasem
jártak, tornyát messzünnen nézték, harangját mesz-
zünnen hallgatták. Iskola? Arról meg ne is beszél-
jünk!

Ha a szilajok az Isten nevét említették, bizony

jobb volt azt keresztyénfűlnek nem hallani! Ugy káromkodtak, mint a záporosó!

A kezes és nyáj pásztorokat a tanács legalább télen templom látogatására szorította, de a szilajokra nem terjedt ki a rendelet. Mi lett volna a jószággal, ha ezek bejönnek a templomba? Utóvégre az ördögnek is kell néha gyertyát gyújtani! A gyeheña számára is kell néhány lelket feláldozni, hogy a többi igazra a pokol ne tartson számot!

Volt egy sziget a Berettyó partján, Ösvény és Bucsa közt a Vész-szeg rónája mellett, Ördög szigetnek hívták. Egy kis laponyag is volt rajta, az Ördög laponyag. Mikor a szilaj pásztor e látéjakra ért, megilletődött. Tudta, hogy az ördögök itt gyűléseznek ezen a szigeten, itt határoznak az ember sorsáról, itt mérik ki mindenkire a csapást. Hitt a látásban, mely csikó képében a ménesben is megjelenik, s az embernek segítségére siet, ha valami baj van. Mit hittek még, mit nem? Azt ma már bajos volna megállapítani, mert a szilajok már mind porladoznak: de az bizonyos, hogy az az ősi magyar pogány hit az ő birodalomukban, az ő lelkükben élt legtovább.

A nyáj pásztorok nyalka, cifra, hetyke legények voltak, a szilaj pásztorok ellenben sokkal egyszerűbben jártak. Kinek is öltözködtek, cifrázkodtak volna a nagy sivalag rélen? Bizonyos, hogy viseletük a honfoglalás óta mitsem változott.

Ingük borjúsájú volt, de nem hordták azt a szertelen bőujjú inget és 6-12 szél bő gatyát, amiben a nyáj pásztorok feszelegtek. Ingük dereka köldökig sem ért: húsukat, hátukat kordoványszerűvé égette a nyári nap, kicserezte a kemény hideg és a havas, szeles eső. Gatyájuk félig bő, szárközepén alul érő

lölgyfa galya volt, melynek szárát télen térdén alól lábszíjjal bekötötték. Nadrágot sohasem hordtak. Láb-
belijük a szőrös bőrből magok készíttelle boeskor volt,
mely olyan könnyen kieresztelte a vizet, amilyen
könnyen bevette. Csizmát nem hordtak. Ki fejelte,
ki talpalla volna itt az Isten háta megett? Felső ru-
hájok a kacagány vagy hálibőr volt. Ugyanilyet viselt
Árpád apánk is, csak hogy míg az övé párduebőrből
készült, szilaj pásztoraink beérték farkasbőrrel, vagy
a még egyszerűbb, de melegebb juhbőrrel. Ezt maguk
kitörték és azon módon a nyakokba kavartották.
Némelyik keltől is hordott a hálibőrből, egyiket elől,
másikat hátul s a bőr lábait a vállán s a derekán
összekötölte. Hosszú, zsírtól csepegő, több ágra be-
fonott hajat viseltek, fejük tetején pedig másfél arasz-
nyi magas, esákóra vágott karimájú kun süveg ékes-
kedett.

Ruházatuk legfontosabb darabja azonban a nagy
bundának nevezett ujjatlan suba volt, melyet 12–24
juhbőrből készíttettek a juhászokkal, s addig viselték,
míg a birka szag tartott benne. Ha kiment, a subának
már nem volt becsülete löbbé! Nem volt ezen semmi
dísz, mint a parasztlokén! Hogy a víz, eső, nedvesség
ne járja, hájjal kengették. Fehérneműjüket pedig
— ha szabad ezt a szót használnom — mindjárt új
korában juhtejjel kevert hamuba laposták, aztán sza-
lonnával kifényesítették, hogy szép fényes, fekete, víz
és féregmentes legyen. Így mosni sem kellett, de ki
is mosta volna?

Mosdani, fürödni nem szoktak, de nem is volt
rá szükség. Bőrük olyan volt a zsíros fehérneműtől,
mint a patyolat. Egyébként naponta hússzor is meg-
fordultak a vízben terelés közben, mért kellett volna

akkor még külön fürödni is! Olyasmint abban az időben legfeljebb az urak cselekedtek! Vagy tán még azok se!

Csalódnál kedves olvasóm, ha azt hinnéd, hogy a városi nép megvetette a szilaj pásztorl külső megjelenéséért! Sőt ellenkezőleg, szívesen utánozta! A kun kapitány nem győzte lilalmazni azok »gyakorlott zsíros, bűdös, csömört és ondorodást gerjesztő öltözetét, amely undok viselet a csepegésig zsíros hajjal egyetemben nemcsak hogy bizonyos tapasztalás szerint már magában a gyermeket becstelenségre, s annál fogva minden gonoszra, ostoba pimasz kevélységre, szilajságra, puhaságra, bujaságra mintegy ingerli, de nemes nemzetünket is a pallérozottabb népek előtt megvetésbe hozza, s méltó rágalmazásokra kiteszi.«⁸

Hála kun kapitány uraimék erélyes intézkedéseinek, a szilajság viseletének terjedése megfékezett, s nemes nemzetünket a pallérozottabb népek most már nem velik meg s nem rágalmazzák!

De hozhattak bármilyen kemény rendeletet a szilaj pásztorok viselete ellen, az csak a városiakra, vagy a nyájpásztorokra vonatkozhatott. A rét szélén megszűnt a kun kapitány törvénytevő hatalma. Itt hordhattak olyan »ondorodást kellő ruhát«, amelyen csak jól esett, éppen csak a városba nem mehettek. Szilaj pásztoroknak ugyanis lilalmas volt a városban 24 óránál tovább tartózkodni, különben megbotozták. Nem is mentek azok tájára sem! Minek is? nem volt ott semmi keresnivalójuk! Aki vágyott látni őket, megtalálta ezer veszedelmen keresztül.

Látom már, — kedves olvasóm — hogy azt akard kérdezni, ki sütött a szilaj pásztoroknak kenyeret?

A szilaj pásztoroknak vagy mindenki sütött, vagy senki. Ez úgy értelmezendő, hogy minden jószág után

járt egy-egy kenyér, melyel a talyigás bojár hétről-hétre **kühozott** a városból. Ugyanakkor hírt adott a jövő héten soros gazdáknak, illetőleg gazdasszonyoknak, hogy a következő hétre készüljenek.

Megtörtént azonban, hogy messze, járhatatlan helyekre vette be magát a nyáj s lehetetlen volt talyigával megközelíteni, a kenyeret pedig nem lehetett ló hátára rakni, mert a ló is csak úszva ért oda. Ilyenkor be sem küldtek kenyérért.

A szilaj pásztorokat egy cseppel sem búsította a dolog. Adott nekik a rét kenyeret, amit jobban szerettek még a búzakenyérnél is!

A szilaj pásztor kenvere a gyékény lisztes gumója, gyékénybördő, vagy hengyele volt.

A gyékénybördő kotús földben termett, a szilaj csikósok, gulyások magok ásták ki, vagy lépték fel, a szilaj kanászok ellenben a nyájjal dúrátták ki, s mikor a disznók feldúrták a gyökeret, elverték róla. Egyszóval mással kapartatták ki a gesztenyét.

A bördőt vagy böngyölét sülve is, főve is egyformán ették, mint **mimost** a krumplit. Ha megsült vagy megfőtt, széthasogatták. Belől olyan volt, mint az ikra. A pásztorok módfelett szerették. Volt olyan, aki bördőérés idején a kenyérre rá se nézett!

Nagy aszályok idején, mikor semmi gabona nem termett, még a városi szegény lakosság sem vette meg a gyékénybördőt. Bementek a rébe s zsákszámra ásták fel a lisztes gumójú gyökeret. Azt mondják, akik ették, hogy kissé fanyar volt, de meg lehetett rajta élni.

Másik kedvelt eledele volt a rét fiainak a harmatkása, mely a rét lavaiban termett s csak hajnalon

lehetett szedni. Ezt úgy főzték, mint a parasztlak a köleskását.

Egyébként főeledelük a tej és hús volt. A csikósok megették a lóhúst, a gyengecsikóhúst meg különösen kedvelték. Megfejték a kancákat is, melynek tejét szintén megitták. Különben gyermekkoromban magam is láttam még paraszt emberben is olyat, aki kanca lovát megfejle s tejét családjával együtt jóízűen elköltötte. A gulyások főleg marhahúst ettek. Borjú gyakran ellett, amiről a gazda nem tudott, ez rendszeren a bográcsban végezte rövid földi életét. A vad által leontott, vagy tülekedés közben súlyosan megsérült marhát is megették, de megették azt is, amit az Isten ölt. Csak a bőrével számoltak, húsát pedig bográcsra hányták s mikor megfőtt, a subán a napra ferítve, a napon megszáritották és mint valami konzervet jobb időkre ettették.

Még halászattal is foglalkoztak! A járható vizeket, rónákat maghajtották!

Mik voltak azok, rónák? Ezek a rónák arra készültek, hogy vizes időben egyik szigetről a más szigetre kelteván a marhákat hajtani, a gazt helyenként megtörték a marháknak, s annak neki verték s ott keresztül hajtották. Hol úszott, hol nehezen egymásután keresztül gázolt s ilyen tsapásokat tsinál. A rétes ember azt jól meg esmeri: — mondja egy öreg pákász 1807-ben.

Mikor a marhát a rónán átverték, annak vize a fenék iszapjával pocsolyává kavardott. A halak a víz tetején felrengettek s kétségbeesetten kapkodtak levegő után. Ilyenkor szüretelt a szilaj pásztor! Akkora halakat fogott puszta kézzel, hogy majd a vízbe rántotta. Alig bírta kidobni a partra!

De most veszem észre, hogy a szilaj kondásokról még nem is beszéltem, pedig a szilaj pásztorok között ezek voltak a legszilajabb lickók!

A rélnek megvolt a maga külön disznófajtája, melyet ősapáink nagyon szereltek. Nem volt ugyan olyan zsírtömeg, mint a mangalica, de azért finom szalonna hasadt róla: húsa, sonkája meg olyan volt, hogy csuda!

Mondják, hogy talán eleink vaddisznóból szelidítették. A szelíd jelzől azonban bizonyos fenntartással lehetett rájuk alkalmazni, mert még a hidasban is vaddisznó módra viselkedtek. Megfogni csak az e célra kiesztelt disznófogóval tudták, leölni meg csak golyós fegyverrel lehetett.

A rétben tökéletesen úgy viselkedtek, mint a vaddisznók. Egyébként a koca gyakran vadkaonnal bűgött, így nem is csoda, ha a réli disznó meg a vaddisznó nagyon húzlak egymáshoz.

A réli disznó a réttel együtt eltűnt. Imitt-amott lehet egy-egy korcsát látni, amint életuntan oldalog a mangalica nyáj között.

Eleinknek volt még egy másik kedvelt disznófajtája is, a szolantai disznó. Mint utolsó hírmondóit, Pesten az állatkertben mulogatnak belőlük két göndörszörű veres süldőt. Ezek is elfajzottak. Tengerit esznek, a böngyölére meg tán rá se néznének. Pedig a szolantai disznónak az volt a tulajdonsága, hogy a tengerinek oda se szagolt, csak a réti, erdei gyöke-
rckért, férgékért élt-halt.

A disznónyáj egész esztendőn át a rétet bújta. Annyira vad volt, hogy lerelni is alig lehetett. Ha megindult nem ott állapodott meg, ahol a pásztor akarta, hanem ahol ő akart. Mindig a zombékos he-

lyeket, sarakat, fertőket, feneket kereste. Bementek a ménesek, gulyák által megközellíthetetlen helyekre is, sőt ott érezték igazán csak otthon magokat. Megúszták azokat a hínáros helyeket is, amelyekbe a marha beleveszett volna.

A disznónak mindig terftelt asztala volt a rét. Tavasszal az édes nádesira, a vadmadarak millióinak lojása, fiókája: nyáron a harmatkása, csirák, tekenős békák, az elapadt vizek lőméntelen hala, a lérgék számtalan faja; ősszel, télen a kotúba húzódtott férgek, a nád, de főleg a gyékény lisztes gyökere, a téli álmodó kisebb vadak mind-mind a disznó táplálékai voltak. Télen nemcsak hogy le nem soványodott, sőt inkább hájat lökött.

A kocák évente löbbször is megrühettek és 8—12 malacot is velettek. A nyáj a kotúból, zombokból hányt köralakú akolban lanyázott, vagy maga dúrt magának bányát. A hasas koca kiszakadt a nyájból s valami gödről keresett, ha pedig nem talált, bányát dúrt. A bánya köré sást, gyékényt és egyéb gazi gözült, s abba fialt, néha akkor bökkenetek rá a pásztorok, mikor a malac már hal hetes is volt. Ilyenkor a meglepett emse majd megölte azt, aki oda ment.

A kanászok a gyékény bődőt még jobban szerették, mint a gulyások, csikósok; könnyebben is jutottak hozzá, a nyájjal dúratlák ki.

A bográcsban mindig malachús rotyogott, mert a kanász csak az Istennek számolt a nyájról, attól meg nem nagyon félt. A tanács nem számoltatta; nem is lehetett volna. Így is örült a gazda, ha ősszel kivért egy rossz süldőt, s lavaszra az egy helyett hatot hajtott haza. Mit lörödött avval a 3—4 malaccal, amit a kondások megellek!

A szilaj kondás viselete abban különbözött a többiekétől, hogy lábaszárán, a boeskor fölött olyan tokot viselt, amit ma »gamásli«-nak nevez az úri nép. Erre azért volt szüksége, mert a disznónyáj nagyon szeretett a kolokányos fertőkben bányászni s enélkül a kolokány kihalogatna volna a lábaszárait.

De tán elég is lesz már a szilaj pásztorok életéből!

Mikor a 60-as, 70-es években a rétek vizeit kezdték leereszteni, megkondult a lélekharang a szilaj pásztorok és a szilaj nyájak felett. Az eke, a pásztorok örök ellensége a kiszáradhatatlannak hitt lápokhoz mind közelebb tolakodott, s azokon a fenekeken, hol a százados aszály nem tudott úrrá lenni, az indzellér keze, esze, diadalmaskodott. A rét feludta utolsó menedékét, az eke meg eltemette még az emlékét is.

A szilaj pásztorok pedig mint csöszök, kerülők morzsolták le bilanggá vált életüket a rájuk nézve holtig idegen kultúrvilágban.

2. A rétes emberek.

Csak két emberöltő telt még el, mióta a mérnökök vérért vették a Sárréjlénck, mégis úgy megváltozott ez a vidék azóta, mintha századok múltak volna el.

Apámtól hallottam, hogy Karczagról Fűzesgyarmatra — pedig jó 36 kilométer távolság — a vásárra hajón járt. Sőt gyermekkoromban több városszéli udvaron magam is láttam hajót. Nem kell mindjárt valami balatoni vitorlásra gondolni! A mi hajóink csak afféle lélekvesztők voltak, de ha a rétes emberek kezükbe vették a csákyát, az ereken, fokokon, tisztákon, rónákon, hajó csapásokon olyan hirtelen átlökék a hajót oda, ahova kellett, hogy a gyorsaság becsületére váll volna akár egy balatoni gőzösnek is.

Még akkor sem akadl fel a magyar ember, ha az árvíz apadni kezdett, s a hajó megfeneklett. Egyszerűen lovat fogott eléje s azzal húzatta. Sőt olyan járművet is talált fel, amilyen a Sárréten kívül tán az egész világon nem volt: sárhajót, amit a sár fölött ló húzott.

A mi rélünk a Nagy-sárréthez tartozott, melyet már Béla királyunk névtelen jegyzője is emleget: Lutum Zerep: néven. Másképp a Berettyó Sárrét-

jének is hívták, mert a Berettyó vizét mind ez nyelte el. A másik, a Kis Sárrét, melynek középpontja Komádi tájékán volt, a Sebes Kőrösből táplálkozott. De azért jó testvér ez a két rét, akárhonnán nyerték is az árvizüket, mindig hűségesen megosztották egymással.

A Nagy-sárrét táplálója, a Berettyó a világ leglassúbb folyója volt. Hogy igazat mondok, tanúm rá Szél Mihály 61 éves kisujszállási pákász, ki 1799-ben egy hosszú élet tapasztalatai alapján a Berettyónak valóságos folyását onnan állítja bizonyosnak, hogy midőn a többi vizeken fáradozván a Berettyóra is elértek, szemével látta, hogy az mozogván folydogált. A közepe tiszta volt és a partyait fennálló nádak mutatták ki, a többi víz pedig állott.¹⁰

Ezen állítását esküvel is megerősítette!

Annyi bizonyos, hogy abból a vízből, ami a Berettyóban mozogván folydogált, a Tisza egy csöppet sem ivott. Azt a fáradt Berettyó mind a mi Sárrétünkkel italta meg. Sőt igen gyakran a Tisza látta el árvízzel az örökké szomjas Sárrétet a Hortobágy, Kakat, Kőrös, sőt a Berettyó alsó medrén keresztül.

Hogy milyen volt a régi Sárrét, álljon itt két jó ismerőjének leírása Szerepről és Komádiról, a Nagy- és Kis-Sárrét két ősi falujáról:

Szerepnek — mint Osváth Pál írja — 1751 előtt nem volt kijáró útja a lápról, s ezért 1751-ben a mostani helyére telepítették. A sárréti falvak közt még az ötvenes években is e határ volt a legvizesebb. 1851-ben a toronyból nézve a határt, abban a száraz szemmérték szerint 5—600 holdnál többre nem számíthatott, mert a község is csak mint tengeren egy kis sziget, úgy libegett a roppant víz között. Ekkor csupán Udvari felől egy másfél öl kes-

keny, mindkét oldalról buja náddal szegélyezett földtőlésen lehetett Szerepre bejutni.¹¹

Komádíról meg azt írja egy másik bihari ember:

»Mintegy 15,000 hold nádas borította az egész határt, úgy, hogy a faluból is csak két helyen lehetett száraz földön kijutni. Még halottaikat is csónakon hordták a temetőbe. Valóban nagyszerű volt látni 40—50 csónakot egy temetésen, amely csónakraj elébb a templom mellett kötött ki, hova szintén többnyire csónakon jártak. Valóságos kis Velence volt!«

»A házakat magas czölöpökre font vesszőből építették, melyhez sártapaszt használtak s midőn jött az árvíz, a házban volt holmikat felrakták a pallásra s nyugodt szívvel nézték, hogy a víz miként mossa ki a ház falát, mert tudták, hogy a czölöpök és a vesszőfonás ott marad, csak a fal úszik el. Iszap pedig elég marad ott, hogy újra el lehessen készíteni a tapasztási munkálalatot.¹²

De azért szerettek az emberek itt lakni! Egyik sem hagyta volna itt ezt a sártengert! Sohasem panaszkodtak az árvíz miatt. Ugy várták, mintha annak minden esztendőben meg kellett volna jönnie, mint az évszakoknak, s talán, ha egyszer elmarad, Isten csodájának, Isten csapásának tekintették volna.

Olyan élet volt ebben a rélségben, amilyen sohasem lesz többé. Száz esztendő alatt sem költ annyi madár ezen a földön, mint amennyi költött a rét fénykorában egy év alatt. Ezer év alatt sem nevel annyi halat a Berettyó, mint amennyit nevelt hajdanában egy esztendőn át.

A bajomi református pap 1827-ben azt írja a Sárrét madárvilágáról: »Schol az ember madarak-

nak annyi sokaságát egy rakáson nem látja, mint a Sárrét költőhelyein. Soha olyan sipfutasokat, lármát nem hall, mint az olyan madarak csinálnak akkor, de soha annyi tojásokat egy rakáson nem találhat, úgy, hogy pákások három csónakkal voltak a réten és mind a hármát, amint csak bírhatta, tojásokkal rakták tele.

»Szemem láttára esett egyszer egy szélesen terjedő nagy tó mellett járván, melynek színe a szárcsáknak sűrűsége miatt feketélt, amikor egyszerre nagy vízzúgásokat hallok, tekintvén arra, hát a teménytelen madárság mind a víz színén repdes. Szárnyaikkal, lábaikkal harsogtatták a vizet.«¹³

Messze földön híre volt a Sárrét madárvilágának.

Magyarszállást, a mai Magyarokát hajdanában darvások és pákások lakták. »Az 1554. évi egri összeírás szerint Magyarszálláson húsz szelíd daru volt. A zavaros időkben azonban ezekből Ártándy Kelemen apródjai és Nadányi Pál négy darvat elvittek. A törökök meg Szolnok megszállása alkalmával hat darvat ragadtak el.«¹⁴

Püspökladány, Madaras címerül a darut választotta.

A darvakat megszelidítve a háznál nevelték, még pedig a réten elfogott darufiókákból. Aki tudja, hogy milyen bajos darura vadászni, az könnyen elképzelheti, milyen nehéz lehetett annak megközelíthetetlen költőhelyéhez hozzáférközni. De a rétes emberekben, különösen pedig a darvásokban, pákásokban, madarásokban ördögi ügyesség lakozott. Ki lopták volna ezek a tojást még a szarka alól is úgy, hogy az nem vette volna észre!

De kellett is a darutoll, nem úgy, mint máma!
A rétes emberek nem győztek eleget gyűjteni.

Tudjuk, — hiszen még sokan láttuk — hogy valamirevaló legény darutoll nélkül a lábát sem tette ki a kapun. Ha az ember a vásárban járt, ott látta ögyvelegni a darvászt, kalapja körül 20-30 darutoll lengedezett, kezében egy kis lapickát szorongatott, mely szintén tele volt lüzködve különbnél különb darutollal. A legények azt sem tudták, melyiket válasszák! Egyik szebb volt, mint a másik! Mégis inkább a gyengébb szárú, ringósabb, fehér, göndör, baloldali volt a darutollak netovábbja, de gazdája akad a többinek is. Nem szánhatta rá mindenki egy-két köből búza árát egy szál tollra!

Hetyke legények két darutollat is viseltek össze-téve, még pedig egy jobb és egy baloldali. Cseléd embernek azonban darutoll nem dukált. Az ő ékesége legfeljebb a kakastoll lehetett. Hogy is mondja csak a nóta?

*„Mán én többet, mán én többet
Kocsis legény nem leszek!
Kalapomho, kalapomho
Kakastollat nem teszek.»*

Ugyancsak serénykedni kellett a darvászoknak, pákászoknak, hogy a »kereslet«-nek megfeleljenek.

Régeinte jóraivaló úri házaknál háziállat volt a daru. Ki ne emlékeznék még a karczagi Nagy Takarékné udvarán levő szelíd daru falkára? Egyik csipésének helye még most is látszik a kezemen!

Most már daru, darutoll csak az öregek s a

Pásztortűz.

I. kép.

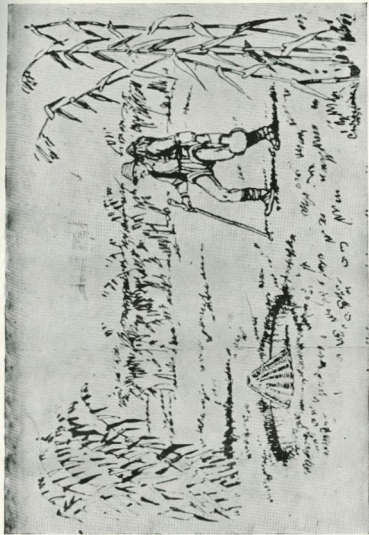

Küzdelem a farkasokkal.

III. kép.

Szilaj esikős a hófergetegben.

A estkász megnézi a csikvarsádt.

meglett korúak emlékezetében él. A mai ifjabb nemzedék már a hangját sem ismeri meg, mikor ősszel a feje felett elvonul!

Arra meg már lán az öregek sem emlékeznek, hogy szelíd hattyúkat is tartottak nagyapáink!

Bajom cínerében most is ott van a hattyú.

A karczagi rétek egyikét ma is „Hattyús”-nak hívják. Valaha itt volt ebben a rétből a hattyúk tanyája. Ették-e a húsát őseink, vagy nem, erre nem tudok feleletet adni, de azt tudom, hogy a gyönyörű fehér pihéjéből készült párna a leányálmok netovábbja volt.

1763-ban Csepcsényi János uram a türkevi tanácsnál panaszképpen említette, hogy Nagy János uram István nevű fia a Bodó István kertjénél levő gödörben találatott hattyúit egyik gödörből a másikba kergette, lóháton lévén.¹⁵

Ezeket is a rétes emberek szedték össze tavasszal, míg kicsinyek voltak, s a gazdasszonyok úgy nevelték, mint a ludakat.

Rétjeinknek a hattyúk után legnagyobb vízi madara a gödény, vagy ahogy őseink nevezték: batonya vagy botona volt.

Azért hívták egyik legnagyobb rétünkkel Batonyásnak, mert hajdanában ez volt a batonyák, vagy gödények kedvelt tartózkodási helye. Ugy látszik azonban, hogy a Sárrélet szerethették ezek a különös nagytokájú lomha madarak, mert egyebütt is voltak Batonyás rétek, így például Szeghalmon, Bajomban, Szerep és Ladány között. Ez utóbbi 1797-ben villongás lárnya volt a szerepiek és ladányiak között. A szerepiek azt állították róla, hogy Nagy-Gödényes a neve, a bajomiak pedig, hogy Batonyás. Ha tudták

volna, hogy ez a kél név azonos jelentésű, nem kellett volna annyi lintát elfogyasztani és annyi tanút kihallgatni!¹⁶

A gödényt szép fehér tolláért vadászták, nagy csőréből meg a szilaj pásztorok csináltak kis kása kavarási kanalat. Kisebb kanálnak a kanalas gém csőre is megtelle.

Vadlúd, vadkacsa, karakatonna, gém, kócság, meg mindenféle apróbb vízimadár annyi volt, hogy sok volna még a fajliját is elsorolni!

Nem hiába fordult II. József császár menagériája 1786-ban a kun városokhoz, hogy a császári állatkerti számára küldjenek mindenféle nagyságú és különb-külömbféle színű vadkacsákat, búvárokat, lejér gójákat, darvakat, lúzokokat, vadludakat, liliket, mindenféle gémekeket, kivéven a hamuszínű közönséges gémet, gödényeket, karakatonákat, vízibikákat, szajkókat és más egyéb különös szárnyas és négylábú állatokat. Tudták, hogy honnan kérjenek!¹⁷

Rétes embereink már jókor tavasszal bújták a réteket. Hajós számra hordták a tojást haza. A néphit azt tartja, hogy a Zádor híd építésénél a meszel madártojással oltották, hogy annál erősebben kössön. Az igaz, hogy meg is kötötte! A Zádor folyónak medrét behordta már az eke, de a híd még mindig áll!

A rétes emberek az apró vadkacsákat, libákat is rakásra gyűjtötték, és eladogatták a gazdasszonyoknak. Ezek a kis vadak szépen felnevelkedtek, meg is szelidültek. De őszre kelvén, ha nem vigyáztak rájuk, s el nem vágták a szárnyaikat, úgy elrepültek melegebb hazába, hogy híruket sem hallotta többé a gazdasszony!

A nagyobb vadak közül az őzet, farkast, rókát,

vaddisznót, hódol, a kisebbek közül a vidrát, nyércet, borzot, lekenős békát, vadmacskát, görényt említhetjük. Az apróbb állatoknak — mint a hölgy, vízi poc, gőzű, cickány, viasog, vízi patkány, — szeri-száma nem volt. Ma már úgy kivesztek, hogy hírmondójok sem maradt!

Ílát még a teméntelen sok hal! Még a nevüket se tudnám elő számlálni!

A réti leghasznosabb növénye a nád volt, mely a sekélyebb vizekben, fertőkben, erekben nőtt.

A bajomi Balonyás réten olyan nádak termeltek, hogy ha nem egy szavahihető református pap állítaná, még magam se hinném el. Azt írja 1827-ben a bajomi pap: »Bámulatraméltó vastag nádak teremnek itten, úgy, hogy ha távolról néz is az ember a rétre, mint egy magas laponyag a sík réten, úgy emelkedik fel a többi nádak felett. Hossza vagy magassága a három ölet is kiüti, vastagsága egy jó hüvelyknyi. Ez nem fedőléknek való, hanem ezt úgy használják mégis, hogy a szegényebb sorsú emberek hármal-négvet ezekből gyékénnyel öszve költvén, szőlőkarók gyanánt három esztendeig is szőlőjüket igen csinosan felkarózzák vele.«¹⁸

A nádnak csak a legjavát váglák le, a többi ott vészelt a lábán.

A nád mindenre jó volt. A házat náddal fedték, sőt sokszor a fal is nádból készült, mert azt az árvíz nem mosta el. Kerítést meg másból nem is csináltak!

Mint tüzelőanyag annyira általános volt, mint máma a szalma.

1789-ben 76 ezer kéve nádat takarítottak be a karczagi határról, mely a réteken így oszlott meg: Kara János 1000, Hattyus 3000, Magyarka 400, Ha-

las 3000, Karga 3000, Batonás és Földégés 23.600 Kunlapos 15.000, Apavára, Érbuga 22.000, Bereczfenék 1000, Disznórét 3000 kéve.¹³ A hegyeshori pusztát nem is számítottam! A gyékény is nagyra becsült terménye volt a rétnek. Egyrészt messze földre elvitték a bodnárok, másrészből kosarat kötöltek. Bőndője pedig embernek, állatnak egyformán láplálékul szolgált.

Mindezt a felbecsülhetetlen kincset, amit a rét önkényt adott, a rétes emberek takarították be.

Ideje, már hogy rátérjek, kik is voltak hát a rétes emberek vagy rélészek?

A rétes emberek halászó, vadászó honfoglaló őseink utódai voltak, akik a Sárréten, tehát annak a Kunságba átnyúló részében is mint halász, csíkász, rákász, pákász, vadász, darvász, solymász, békász, méhész és piócaszedő -élelmeskedtek-. Nem voltak ezek kizárólag egy foglalkozás üzöi, egyik a másik mesterségébe belekontárkodott, de azért békésen megfértek egymással a lápon, sőt ha kellett, egymásnak segítséget nyújtottak.

Vármegyés helyeken földesúr alá nem tartoztak. Jobbágyi szolgálatot nem teljesítettek, épúgy, mint a pásztorok. Ősi soron szabad emberek voltak.

Kun területen közszolgálatot nem teljesítettek: csak erőszakkal nem kényszerítették őket, nem is adóztak.

Ilyenformán lévén a dolog a rétes embernek nem nagy becsülete volt sem a vármegyés helyeken sem a kun földön.

Nem függetleníthették magukat az emberi társadalomtól, mint a szilaj pásztorok, de mégis csak akkor érezték jól magukat, ha templomi harangszó

helyett a bölömbika szavát hallgathatták, ha szekér-
ül helyett a hajócsapáson haladhattak.

Tenyerüket kapa, kasza sohasein lörte. Inkább
éhen haltak volna, mintsem paraszli munkára adják
a fejüket. A parasztot lenézték, Igaz, hogy az is őket.

A szabad természet szabad gyermekei voltak.

A rétes emberek nem voltak annyira sem hely-
hez kötve, mint a szilaj pásztorok. A Sárrét területén
30—40 község osztozott. Ha az egyik községben ki-
rítottak rájuk valamit, felszedték a betyárbútort s egy
faluval odább állottak. Aki pedig szíttott valamelyik
faluhoz, az mindig a szomszédba járt vélelmeskedni.

1766-ban a türkevei lanács előtt ványai szom-
széd uraimék levelek olvastatván a földökön pákászó
korhelyek eránt, meghatározatott, minthogy külön-
ben is dologkerülök, ha megkapattalhatnak, ami raj-
tok esik, magoknak tulajdonítsák. Azért is a pákászok,
csikászok, solymászok citállassanak, hogy oly sza-
badjában a helység örökös és árendás földjein való
hasznot minden fizetés nélkül ne használják, a fo-
gott haszonrúl pedig számot adjanak.²⁰

A révészeket meg eskü alatt kötelezték arra, hogy
a pákászokat, vadászokat üldözzék.

Bármilyen kevésre becsülte is a lanács a pá-
kászó korhelyeket, mégis szüksége volt rájuk.

Régi úri házaink asztaláról, ha nagy kanállal
ettek, nem igen hiányzott a tekenős béka. Ha tehát
bíró uram, vagy valamely deputátusok a város ügyé-
ben Budán vagy egyebütt járadoztak, nem mulasz-
tották el egynéhány tekenős békával kedveskedni.
Néha egy szekérre valót elosztogaltak, csakhogy si-
mábban és gyorsabban menjen az ügy, s amint a
példa mutatja a békák megszerezték az ügy iránti

jóindulatot. A békákat pedig a pákászok békászattal foglalkozó felekezete teremtette elő a réten. Nem olyan könnyű volt ezeket fogni! Szilágyi nagytiszteletű úr azt írja róla: »A tekenős békáról méltó a megjegyzésre, hogy ez a szárazon egy lehetetlen lomha állat, a lakó vízében pedig nincs nálla virgoncabb. Halászatját próbáltam, veszekedlünk vele tovább egy óránál, mint már úgy is fogollyal, míg a vérszől kezünkre tudtuk keríteni.«

Azt is tudjuk, hogy régi nemes, nemzeti és vitézlő uraink süvegének a kócsagtoll volt az ékessége, melynek talán még nagyobb jó hatása volt a város ügyeire, mint a tekenős békának. Pedig ez semmivel sem vigyázatlanabb madár, mint a daru! Ezt épp olyan nehéz volt elejteni, mint amazt. A tanács tehát szemet hűnyt a darvász bűneire, esetleg némi jóindulatot is helyezett kilátásba a jövőre nézve, s olyan kócsagforgót kapott a mondott időre, amilyen csak kellett!

Különben nem lett volna szabad a kócsagtollal eladni a városon kívül senkinek, de mit törődött ezzel a pákász! Oda vitte, ahol megfizették! Laboncz Jánost 1790-ben megintlik, mert »kócsagtollal bátorkodott vakmerően az parantsolat ellen más külföldinek kiadni, noha a város számára is megvéletne.« Na hiszen! Csak az kellett volna szegény Laboncz Jánosnak! Évtizedes restanciái fejében úgy elvette volna tőle a nemzeti tanács, hogy csak úgy koppant volna a szeme!

A réteket a szilaj pásztorokon és rétes embereken kívül senki sem járta. Járatlan ember, ha bebátorzkodott, az aligha tette még egyszer szárazföldre a lábát!

Határjáró hivatalos egyének, úri vadászok, nád-
vágó paraszt emberek csak a rétes emberek veze-
tése mellett mehettek be a rétbé.

A pákászok és egyéb rétséges munkával foglal-
kozó emberek rendszeren hat hélig laktak egy helyben.
Ez alatt annyira kiélték a környéket, hogy odább
kellett húzódnok. Konyhóikat rendszeren valamely szá-
razulaton állították fel, de ha ilyet nem találtak, az
ingó lápon is ellaktak. Sőt Bodnár István 67 esz-
tendő s karczagi csikász 1806-ban így vall: »hét hélig
csikásztam a Fektlón, konyhónk volt a kolú tetején
az tó szélén.«²¹

A mai ember már a kolút sem ismeri. Ma a rét
helyén levő barnásfekete, növényi korhadványból lett
laza talajt nevezik így. Mintha a csontvázról állítanák,
hogy az ember!

A kolúk hajdanába zombokok voltak. Hát a
zombokok mik voltak? Hallgassatok ide, megmon-
dom!

A láp felszíne sokféle volt.

Ahol síkvíz borította, azt a helyet tónak, tisztának
nevezték. Ahol marhacsapás törte le a növényzetet s
a helyet sík víz lepte el, az volt a róna. A lápi szig-
eteket rónák kötötték össze egymással.

Néhol tisztavízü erek állottak az emberek útjába,
oda lefektetett nádkévékből bürút vagy bürhídat rak-
tak. A jól gúzsolt bürhídon a náddal, szénával meg-
rakott szekér, sőt a ménes, gulya is átkelt.

Másik karczagi pákász 1810-ben úgy vall, hogy
»azon nagy tiszta, melyről vallásában emlékezet va-
gyon, a Fektló, mely akkor időben egészen tiszta volt,
de már a kalakány egészen beborította. Amely vak-
rónákról a Fektló szomszédságában emlékezik a tanú.

azokon marhákat által jönni sohasem tapasztalt, sőt már most éppen járhatatlanok. De a bajomiak által kitisztított rónán és ahhoz közel levő két vak rónán, ámbár marhákat által járni nem látott is, a jelekből, melyeket ott látott, bizonyos, hogy azokon a helyeken marha által járás volt.²²

A csillogó víztükrű rónát tehát, ha hosszabb ideig nem járta a marha, a nád, sás, kolokány, kolú felverte, s ez által megvakult. A folytonos használatban levő róna pedig idővel folyásnak indult, s kimélyült.

A láp a víz színén úszó, gyökerével, korhadl szárával összefonódott növényzetből állott, s évről-évre vastagodott. Az alatta lappangó víz mélysége 1—3 méter között váltakozott. Száraz időben a láp alászállott, esők évadán felemelkedett.

Megtörtént az is, hogy tartós szárazság idején egészen megfeneklett s a földhöz ragadt ugyannyira, hogy a következő áradás sem bírta többé felemelni. Az ilyen láp meghalt, a víz eltemette s fölötte, a víz tetején ismét új élet támadt, új láp kezdődött.

A lápon nemesak sás, gyékény, kolokány s egyéb apró növény vert lanyát, hanem néha még fűz és rekettyebokrok is. Ha aztán egy nagy szélvihar jött, a lápot elszakította, s az a sík vízen úgy úszott, mint egy hajó. A rajta levő bokrok vitorla gyanánt szolgáltak. Ezek voltak az úszó lápok, vagy úszó szigetek.

A lápokon veszedelmes volt járni, ahol vékony volt, ott könnyen süllyedt, s a vigyázatlan ulast egy pillanat alatt elnyelte az alatta levő szennyes víz. Ezért hívták ezeket ingó lápoknak. Szőlő esőmöszlőhöz hasonló 3—4 ágú lapogató bottal jártak rajta a rétes

emberek, lépkedni meg olyan óvatosan lépkedtek, mint a vakok.

A lápokon, ingoványokon való járást :lábadozás:-nak nevezték.

A növényzet azonban nemcsak bürüként helyezkedett el a víz tetején, hanem oszlopalakban is emelkedett ki a víz fenekéről, ezek az oszlopok voltak a zombokok vagy kotúk. A kotúk is elhalt és élő növényi alkotórészekből állottak, de csak a tetejük volt zöld. Áradáskor a felső részük állott ki a vízből, nagy szárazság idején azonban néha járni is lehetett közöttük. A sáskotúk 2 méter magasra megnöttek, a nádkotúk vagy üstökők még magasabbra is. Mintegy félőlnyi távolságban, katonás rendben állottak egymás mellett.

A kotúk között marha nem járhatott.

Egyik szilaj pásztor 1801-ben a Berettyóról azt vallja, hogy :Nehéz, vagy sokszor lehetetlen volna ezen Berettyó vizén marháját állal hajtani, mert kivált annakelőtte való időben ezen Berettyó vizének két partján olyan kotúk voltak, hogy az ember felnyújtott kezekkel sem érte volna tetejét.:

Mikor a tatárok 1693-ban Bucsát elpusztították, a hidat a szerepiek széthányták, hogy a Berettyón keresztül ne mehessenek. A hidat a nép emlékezete szerint Pelneházy és Nadányi nevű urak építették s :az útnak egyenessége mia a sál Kevi felé arra hordották.:

Mikor száz év múlva Kelemen úr a nádat és kotút megégette, a híd culápjai akkor tűntek ismét elő.

A kotúk között ember csak emberöllös aszály idején járhatott, máskor az időjáráshoz képest hí-

gabb vagy sűrűbb latyak töltötte ki a kotúk közeit, mely az embert is elnyelte volna.

A kotúk letején veszedelmes volt a járás. Szilágyi nagytiszteletű úr 1811 évi száraz télen gyalog ment át Bajomból Gyarmatra a réten keresztül. »Megfogadtunk — ugymond — egy rétes, vagy amint szokták nevezni az ollyast, pákász embert vezérül, másnap reggel el is indúltunk és estvére érénk Gyarmatra. Ezen ugyan csudálkozhatna valaki, hogy egy nap, bár téli időben minden tévelygés, tsavargás nélkül egyenesen csak egy mérföldet tudánk haladni. A következő dolgok világosltják az egész utazást: Elcinte bátran lépegettünk egyik sombok hátáról a másikra, mert a közei közt levő víz befagyott, de mikor a mélyebbére jutottunk, minden lépésünket figyelmessé tette annak látása, hogy a kemény téli időben is híg vizek vagynak a sombokok közei között. Még annyival rémítőbb lett egyik sombokról a másikra való lépésünk, mikor nádszálakkal kezdénk mérgetni a híg víz mélységét. Itt egy ölnyi, majd mélyebb, sőt még a fenekét sem éri nádszálunk! Borzadással egész vízi pokolnak képzelte velünk azon helyet, hol csak a csikok laknak a nékiek rendeltetett országokban!«²¹

Azonban csak az öreg zsombokok bírták meg az embert, a fiatalabbja lüstént megingott s eldőlt, ha valaki megállott rajta, s az illetőt minden elnyelte a szennyes víz és pocsolya. IIIába kapaszkodott a szomszédos álló zsombokokba, azokat is magával rántotta!

Az ilyen fiatalabb kotús réteken csak szaladva, zsombokról-zsombokra ugrálva lehetett átkelni. Aki a futástól elfáradva kissé pihenni megállott, az rögtön

belebukott a lalyakba, s nagyon könnyen a piócák, rákok s férgek tápláléka lett.

A kotúkon való járást a pákászok is állandóan bogdácsolás-nak nevezik. Ugy látszik, hogy még ők sem tudtak a szerfölött ingó zombokokon biztosan haladni.

Perge Sámuel karczagi pákász 1772. évi vallo-mása szerint csikászással és egyéb réli munkákkal táplálta magát. A Berettyó folyásán túl és innend fekvő réteken eleget bogdácsolt életiben. A vén 78 esztendőes Egri János ladányi magyar pedig, aki bé-kázással, halászzal és csikászattal szokta élelmét ke-resni, s nemesak a nappal, de sok éjczakáját is szomszéd határban fennálló gunyhójában töltötte: a buesai pusztához tartozandó réteket és szigeteket elég-szer föl s alá bogdácsolla. ²³

A rét szigetei részint keménytalajú «élőföldek» vagy ornagyok, vagy tőzeggel borított lápszigetek vol-tak. Felületük a víz áradásához képest nagyobbodott, vagy kisebbedett, néha el is tűnt.

Tavasza kelve a lábún maradt lelleges, hitvány nádat meggyújtották, hogy gyékény jöjjön a helyébe. Száraz időben a lúz gyorsan terjedt. Néha bevette magát a kotúba, tőzegbe, s mint láthatatlan, emésztő lúz sokáig égelt. Ha nem vette észre az ember és rá-ment, beszakadt alatta a felső keményebb réteg, s a zsarátnokba zuhant, ahonnan alig volt szabadulás.

Néha azonban nyáron, ősszel vigyázatlanságból, egy-egy kellőképpen el nem oltott pásztortűztől, sőt olykor magától is kigyulladt a lúp és a futó lúz fé-ltelmes gyorsasággal terjedt, ilyenkor a réltben la-nyázó nyáját, embert lúzhalál fenyegette.

De a szilaj pásztor, rétes ember nem veszítette el a fejét!

Röglön meggyújtotta maga előtt a rétel, s mi-helyt előtte akkora terület hamvadt el, hogy beáll-halott, vagy jószágait behajthatta, a lúzel egy da-rabon szétverte s az így lánmodt kapun át elfoglalta a leperzselt területet. A maga gyújtotta lúz kifelé terjedt, a rél lúze meg befelé s valahol találkozott, de őt és nyáját így nem szoríthatta össze a rél lúze. Vagyis a lúzel lúzzel oltotta!

Rétes ember azonban szándékosan sohasem gyúj-togatta a rétel.

A réten a jószágot rendszeren síkvízen itatták, de aszály idején sírkulakal ástak a folyások medrében. Így a Berettyó fenekén is sírkút volt. Ezen gödrök olyanok voltak, hogy a jószágot le lehetett belé haj-tani s ha teleitta magát, a másik oldalon feljött.

Az ingoványokon lápmetszővel lékel vágta s kész volt a lápikút.

A rélben erdők is voltak. Borz pusztának a régi neve Ritka Boz, a rajta volt bodza fákról. Akkora bodzák nőttek ezen a szigeten, hogy épületefának vág-ták és hordták. Azonkívül varjútővis, rekeltye, fűz, szilfa is nőtt a rélben. A Tőviskes sziget varjútővises erdő volt. «A Kárászoslól nem messze a Zódony felé egy nagy magas fűzfa állott, mely mintegy cél és az ott járó emberek vezérfájának tartatott.» E fűzfa tá-jékkáról azt állították az öregek, hogy a török világ-ban ill volt a Nadányi familia méhes kertje. Kül-lönben a Karajános szigeteken is voltak ilyen hatalmas fűzfák.

A rétes emberekkel azonban inkább a rekeltye és a vesszős fűz érdekelte. Ezekből kapukat, méhkasokat,

csikvarsákat fontak, azonkívül korc vesszőnek szedték. A vesszőszedés azonban tiltott dolog volt és lopva cselekedték.

A nádat télen vágják. »Két ember együtt dolgozván alkalmas téli időben, egyik az ő mesterségesen készült nádvágó tolokájával a jég hátán kéve számra tolja rakásra a nádat és iparkodjon a másik utánna, hogy kévékbe őszve kötözhesse s kellen legalább is 200 jó kéve nádat rakásra lesznek estvére, mely rendszerént 4 szekérre való és egy szekérért, ha Debreczenbe viszik 50 s 60 garast megkaphatnak« — mondja Szilágyi uram 1827-ben. Boldog idők!!!

A régi Sárrét vizeiben nyüzsgött a hal. A halászkok kevés munkával is sokat fogtak.

A halat — mint ahogy álló vagy csendes vizekben szokták — vésszel, vagy más néven rekesszel fogták.

A mai kor gyermeke már azt sem tudja, miféle szerszám az a vész? Talán olyasvalami, ami vést hoz a halra?

Az bizony!

A vész leírhatatlanul fortélyos nádfalazat volt a vízben, mely arra szolgált, hogy egy útvesztőbe, a vészfejbe terelje a halat, ahonnan ne legyen szabadulása. A vészfejből aztán a halász egy kanálszerű merítőhálóval kikunalazta őket.

A halnak meg van a maga rendes járása. Ezt jól tudták régi halászaink is és a vést a halak útjába állították fel.

A jó vészhelyért jó árendát adtak a városoknak.

A karczagi réteken régi jó vésszek voltak a Pene vésze a Karajános szigeteiktől délre, a mai Pene szigetnél, a tolvajosi vész Bengecseg tájkán, a Kun-tiszta

vésze ugyancsak a lájti; azonkívül jó vészek állottak Apavára körül, s a Hortobágy torkolatánál a Villogónál. Ezek 200—300 ölnyi szélességben elállották a halak útját. Kisebb vészek a halárban egyebült nagy számmal voltak. Az Apa tavától keletre a Szilas szigetnél esikvészt állott.

A keziek vészei, a Pocos torokban, Borztól az Ordó hegyig, a Tereh halomtól a Boroszló torokig, a Kenderesszigetnél, a Kiritón, a Dobhalmon alól a Varasértorkon fejjel, a Szalmarévnél, a Berettyó vízimalmánál állottak.

Egy közepes vészhez 35 kéve nádat használtak fel. A vész fejét és terelő lészáit karók tartották.

A vészt vagy rekeszt tavasszal rakták le, mikor a hal ívott és nyárig használták. Voltak azonban nyári vészek is. A rekesz egy év alatt tönkre ment, úgy hogy tavasszal újat kellett lerakni.

A vésszel való halászat nagyon kényelmes volt, csak annyiból állott, hogy a halász naponta kikana-lazta a halakat a vészfejből. Ezzel az egyszerű munkával holmi frissebb ember gyakran megelőzte a halászt s e miatt sokszor panaszt emeltek a tanácsnál. Sőt volt rá esett, hogy a kutya is rákapott a vészben lévő halra és megpocsékolta, mire a halász kijött.

Másik fontos halászszerszám volt a gyalom. Így nevezték eleink a 70—100 méter hosszú, közepén zsákkal ellátott kerítő hálót. A gyalmot 6—8 ember kezelte, kiknek társaságát halászbokornak nevezték.

Másik hálójok az örnháló volt. Ezzel átaltették a vizet és belekergelték a halat.

A halászbokroknak vészük is volt. A vésszel fogott halnak fele, a hálóval fogoltnak harmada illette a várost. Apró halból semmit sem adtak. A bokor

kél legmegbízhatóbb emberét foglalkozása szerint hal- vagy csikbírónak, dékánnak nevezte ki a lanács és feleskette. Ezek osztották aztán szét a zsákmányt. A fogott halat vagy nyomban eladták, vagy felhasználták és megszáritották, vagy a folyó vizek partján levő jégvermekbe rakták. A városnak egy-egy fogásból 2 szekérnyi hal is jutott.

A halászok nem voltak olyan lársadalomból számkivetett emberek, mint a pákász és lársai. Sőt sok bokor egyenesen redemptus emberekből állott. Az adót híven letették. Nem is volt velük a városnak semmi baja.

Annál többet veszekedtek azonban a bokrok egymással! Különösen a hazafiak a külföldiekkel. Így különböztették meg ugyanis a helybelit a szomszéd községbelitől.

A lápon a község határát legfeljebb gyanítani lehetett, de hogy hol húzódik, biztosan senki sem tudta. A vész vagy őrháló lerakásnál meg inkább a hal járásával törődtek, mint a határ pontos megállapításával. Gyakran megtörtént tehát, hogy egymás vizeit elrekesztették.

Ebből nagy versengések lettek. Egymás vészét elvágták, őrhálóját összeszaggatták. A városok alig tudtak közöttük igazságot tenni.

A halászok csíkot is fogtak, hisz a csik is betévedt a vészbe, de a csikászal igazi mesterei mégis csak a csikászok voltak! Ők tudták a láp csiktermő helyeit, az odaváló utat és a rajta való lábadozást! Különben mindegyik pákász született csikász is volt!

A rét fénykorában csak úgy ontotta a csíkot!

Nem kellett annak tiszta víz! Megélt az a pocolyában, sőt a sárban is!

Szívesen tanyáztak az ingólápok alatt levő om-bolyos vízben, a kotúk közti latyakban, s az ingo-vány egyéb kátyúiban, ahol csak a csíkok laknak a nékiek rendeltetelt országokban és ők az ilyen helyeken nagy bőséggel fogattatnak téli időn, mikor árvíz el nem borítja a rétet és ő érettek a Palótzok Eger lájékáról eljövén, az itt levő tsikászoknak pénzt adnak és magok is jó nyereséget kapnak, mint szintén akik Debreczenbe takarítják, — mondja Szilá-gyi uram.

Jó csikászó helyek voltak Karczagon az Ülőben, a Csíkeriben, a Disznófenékben, a Szilas szigetnél, az Apatavánál; beljebb pedig a Berettyó környékén, a Fektó elején és a Nagy-képben.

A csíkot lúzvesszöböl font nagy öblös csíkvarsá-val fogták. Ez valami hegyes kosárhoz hasonlított, melybe egy töcsérszerű vöresök szolgált. A lápon kútat metszettek s a lyukba dugták vöresökével lefelé a csíkvarsát. A lép alatt élő csík mihelyt észrevelte, hogy friss levegőhöz juthat, a vöresök lölesérén fel-bújít a varsába és — fogva volt!

A varsák tartalmát aztán olyan csíkvermekbe ön-tölték, ahonnan nem menekülhettek s időről-időre a vermekből hazahordták.

A csikászatot főleg télen gyakorolták.

Karczagon 1754-ben a tanács Kádár Mihály, Ko-vács György és Kfnzó Mihály madarasi atyafiaknak az Ülőben tízennégy kassal megengedte a csikászatot, de, hogy a dözma beadásával tsalárdság ne tapasztal-tassék! A dözma pedig léssen in natura a csíkokuak harmadrésze. ²⁶

Túrkeviden 1761-ben csík bírónak hitének le-tételével rendeltetelt Nagy Mihály uram, kinek köte-

lessége léssen minden héten a csikászokat eljárni és bíró uramnak, amil talál, referálni.

Bár sok csikot elsikkaszthattak a salárd csikászok, mégis jócskán jutott a nemes városnak is!

Varga János és Kis István kisujszállási csikászok a Szöllős- és Füzes-ér csiká árendájában 1773-ban tizenegy akó csikot szállítottak be Kevi városának!

Gyermekkoromban csikot még hoztak a csikászok a karcagi plucra, s most is előttem van, mikor anyám a visltó csikot nyakazta. Káposztával megfőzve nagyszerű kun eledel volt! Gyermekeink meg már a csikot nem is ösmerik!

Hákokat is bőségben lermett a Sárrettje!

Bakonszeg község címerében most is ott van a két rák.

A rákot rothadt húson vagy májon fogták, de az ügyes rákász pusztá kézzel hányta ki a part alól a gyökerek közül.

A rákol is, mint a tekenős békál, az úri közönség fogyasztotta. Rendesen a békászok teremtették elő a város rendelkezésére.

Gyarmat 1792-ben Almási Pálnak Cséfa árendájában 800 forintot és 100 pár tekenős békát szállított be Törökszentmiklóstra.⁴⁷ A karcagi templom építésében elkövetett szabálytalanságot pedig előljáró uraimék Bécsben 1743-ban egy szekér tekenős békával igazították helyre!

A piócaszedőkről még nem is beszéltem!

Amire fűben-fában nem termett orvosság, azt haddan már csak a nadály hozhatta helyre! Minden ablakban ott állott a nadályos üveg, gyanús tisztaságú vizében 10—12 nadály nyújtózkodott. A piócákat nadályos emberek, vagy pákászok fogdoszták a rét om-

bolyos vizében, sül fogni sem kellett, ő fogta az embert! Szükség is volt a piócákra, mert eleink bőségesen láplálkoztak, hússal ették a húst. A vérmességből eredő gutaütés elhárítására csak az érvágás, pióca volt az orvosság!

Eleink 150 évvel ezelőtt még nem ismerték a cukrot, e helyett édesítésre mézet használtak. A kávé meg a teát sem tudták akkor, hogy mi fán terem, ezek helyett akkortájt mézes bor járta. A mézesbort, ha borssal, fahéjjal, szegfűszeggel, de főleg jó erős paprikával összefőzték és bekebelezték, még a harmadnapos hidegleléstől is rögtön kigyógyultak, pedig ez a csúnya nyavalya a rét fénykorában ottlón volt minden házban. A méz tehát orvosság volt.

A méheket őseink a rétből tartották, melynek ezerféle virága tavasztól késő őszig, jó legelője volt a méheknek. Nem gondolt azzal senki sem. Ahogy a gazda kivitte tavasszal valamely porongra, azonmód találta meg ősszel, azzal a különbséggel, hogy a kas telistele volt mézzel. Még a raj is magától megtalálta az üres kast. Sőt ott is teleltek a méhek évről évre. A Nadányiak méhkelence hajdanában a Kárászostól nem messze Zódony tájékán volt, a kevék pedig a Pocos érből tartották méheiket. Voltak olyan rétes emberek, akik méheikkel állandóan künn laktak a rétből, ezek 50—100 méhesládót is tartottak.

A darvászokon kívül a solymászok is foglalkoztak madarászattal.

A solymászat hajdanában nagyon elterjedt vadászási mód volt. A megszeldített sólyom, ölyű vagy ráró még a vadlúdra is lecsapott és gazdája kezére játszolta, az apróbb vízi madarakkal meg még köny-

nyebben bánt el. A Sárréten a rétes emberek még száz esztendővel ezelőtt is vadásztak sólyommal.

A madarászok inkább hurokkal, törrel dolgoztak.

A pákászok a madarászás minden nemében mesterek voltak. Egyik rendkívüli agyafúrtságra valló vadász-halász fogásukat Szllágyi János uram 1827-ben imígyen adja elő:

»Mecölöpölik láboknál fogva a sas fiakat fészekbe, hogy el ne repülhessenek. Az anyjok pedig nappal vad madarakat, éjjel pedig halakat annyit hord lápláltalásokra, hogy emészteni nem győzik fiait, de reggelre már ott vannak a pákászok és a szép potykákat, nagy csukákat elragadozzák előlük. A fiak sipítnak, az anyjok pedig még inkább hordja nekik az ennivalókat, de mindazokat a lesi pákászok emészlik meg.«

A pákászok nagy előszeretettel vadásztak vidrára és nyércre is. Ugy látszik nemzetes és vitézlő főliszt uraimék ezek gereznája iránt is hajlandósággal viselkedtek, mert a városok gyakran szorongatták a pákászokat vidra és nyérc bőrökért. A csalárd pákászok azonban inkább eladták a görögnek vagy a zsidónak, mintsem hogy beadják a tanácsnak; okulván Bornemissza János túrkevei pákász példáján, kitől két vidrát vett meg a tanács 14 máriáson, de a pénzt nem fizette ki, hanem a restánciák fejében visszatartotta.

1763-ban pedig ugyanill meghatározatott, hogy ennekutána, ha zsidó vagy görög vidrának megvételeben itten a helységben találatik, azonnal mind a lakos, mind a vevő a bűntetést el nem kerüli, melyről most Mátyás zsidó admoneállatott.¹⁰⁸

Ugy látszik aztán, hogy a pákászok a következő esztendőkből megemberellék magokat, mert Pé-

ter István, Bornemissza János meg a Vén Simon Mihály kevi pákászok 1765-ben kilenc nyércet vallottak bé s ezekért le is rótták a lerovandókat, a tanács pedig felhatalmazta őket, hogy a többi adót nem fizető pákászok zsákmányát elvehessék.

A vidrát löbnyire törrel fogták. A felállított lö-röket éjjel járták fel.

Hajdanában a hód is otthonos volt rétjeinkben. Ma már csak a helynevek őrzik az emlékét.

A pákászok ősszel még a gőzű fészket is megás-lák és a szegény léreg egész nyári gőzülményét el-szedték. Némelyik löbb zsáknyi gyülevész gabonát harásolt össze a gőzüktől.

A régi pákászok löfegyvert nem használtak, még-is töreikkel, hurkaikkal, csapdáikkal, sólymaikkal, ra-vaszabbnál ravaszabb eselfogásaikkal löbb vadat ej-tettek, mint a puskások.

A XVIII. század derekán azonban már a kovás puskák is beleszóltak a rét madárzsivájába. Seréket és puskaport a város adott a puskásoknak. Lószert ellenében vadat kellett volna beszolgáltatni. A lószert ugyan elfogadták, de a vaddal rendszeren adósok ma-radtak. Így aztán a nemes tanács is lassacskán felha-gyott az eredménytelenül végződő lószert kiosztással.

A rétnek minden esztendőben volt egy pár iz-galmas napja, a farkas kergetés. Mihelyt alkalmas idő mutatkozott, bíró uram lizedenként elvelette az egész helységet farkas kergetni. Hogy pedig sikeresebb le-gyen a dolog, felszólították a szomszédos városokat is és együtt kergették a farkast.

Ki lett volna itt is más az előljáró, mint a pá-kász! Az tudta a járást a lápon, az ismerte a farkas útját, rejtekhelyét!

Még csak a rét lüvéről nem beszéltem!

A régi Sárrét csodálatos hatású gyógyfüveket termett, melyek lelőhelyét csak a pákász tudta. Felesége vásárról-vásárra járt a füvekkel, s nem volt olyan belegség, amire azonnal ne tudott volna adni valami írat.

A fekélyfű és a vízi kender főzete minden bőrbajt gyógyított, de ez utóbbi boszorkány lüstölésre is felelte alkalmas volt. A csikófarkfű az orrvérzést azonnal megállította. A százyukú fű vize gondot távolított. A pokolvarra meg semmi más nem használt, csak az ördögharapta fű!

A virádiccesal való gőzölés a bénát lábraállította, füstje meg vihart üzött! Szélütött lagok használhatókká váltak a méhfű levélől. Süketség ellen csak a lülfű használt. A gyomrot kiváltképpen erősítő ürmösborhoz való fehér ürmöt, igazil csak a pákászné árult. A gyujtovány fű a gyujtoványhidegnek volt biztos szere.

Összetörték valakinek a csontját? A feketenádálytő hamarabb összeforrasztotta, mint akürniféle doktor! Vérbe fagyasztottak valakit? Az élekhalog fű tüstént talpraállította!

Hál a kocsord, tőkines, párló, szallyú, rétizsálya, csikorgófű, drólfű, ezerjófű?! Egyik különb orvosság volt, mint a másik!

Beleg volt a pásztor gondjaira bízott jószág? Nem vitték mindjárt az állatorvoshoz! Volt a réten számukra is orvosság!

A körömfájást lókörmöfű; a mételyt mételyfű, nyereglórést, nyüvességet a farkasalma, rühöt a rühfű gyógyította.

Gebéből lüzes paripát kellett csinálni? Ott volt

a mancsifű! Halat bódítani? Ott volt a gyapjűfű gyökere, vagy a szeltyin! Betyár béklyót akart nyitni? Erre teremtetle az Isten a vasfűvel!

Volt a rétnek minden bajra fűve. A pákász volt a palikárus, a javasasszony meg a doktor!

A réttel együtt ezek a csudálatos fűvek is eltűntek! Ha itt-ott még előbúvik is némelyik, nem az már aki volt hajdan a rét lénykorában! Csudálatos ereje megesappant, sőt el is ment. De hiába is volnának a rét gyógyító fűvei, a mai nemzedék meg sem ismerné már őket. Még nevüket sem tudja!

Eltűntek a rétes emberek is, honfoglaló őseink pákász, halász-vadász felekezetének maradékai! Csak a hírükért írtam e sorokat!

3. A lőzérhalmi eset.

A Lőzér halma alatt agyonverték egy törököt. A letiport fű a mellett tanuskodik, hogy a muzulmán nem egykönnyen adta oda életét. A hullától nem messze egy véres hajtófa feküdt, mely kétséget kizárólag bizonyítja, hogy a tettet valami pásztor vitte véghez.

Megesett ez a közelmúltban is, hogy a szegény legények leszállították az utast a jó lováról és ha egy kicsit akaratoskodott, megagyabugyálták. Ép így volt ez ezelőtt kétszázötven esztendővel is. A töröknek is török voltán kívül az volt a hibája, hogy valami jóféle arab ló fickándozott alatta. Gyanuttanul poroszkált Nádudvar felé, a szolnoki Izmail bég levelét vitte volna Debrecenbe. A nemes város ismét restánciába volt valami fizetnivalóval. Izmail lépte a szakállát, mert immár a második sürgelőlevelet kapta Budáról, hogy a harácsot irgalom nélkül hajtsa be négy hét alatt, mert máskülönben olyasmit küldenek neki, a mit nem fog megköszönni.

Meg is indul, hogy személyesen szedje be a beszédendőket. Egy legényt pedig előre küldött egy levéllel, melyben a »hitetlen kutya»-nak megígéri, hogy

százat verel mindegyik talpára, ha az adó együtt nem lesz a városházán, mire ő odaérkezik. Szóllott pedig ez a levél a debreceni tanácsnak.

De hát a végzet nem így akarta. A végzet ezáltal két karczagi juhászbojlár volt. Közrekapták hamarosan a legényt és midőn az látta, hogy karikással szemben nem védekezhetik; sarkantyúba kapla lovát és elakart illanni. Vesztlére belebódorgott az ingoványos rétbé. A pásztorok meg elébe kerültek, s a Lőzér halmánál megcsípték. Szegény török egy darabig hadonászott handzsárával, de egy hajítófa halántékon találta és holtan bukott le lováról.

A legények hamarosan kikutatták a gúnyáját, aztán a »szerzett« lovat szépen kivezették az útra. A magas talár nyergel ledobták róla, jól megcsutakolták, aztán elvágtattak, mint aki legjobban végezte a dolgát.

* * *

Karczagon cifra lakodalom van. A nemzeti tanácsot táncoltatják. Maga Izmail húzza a nótájukat. A nemes város akkor sem állott valami serény adózó hírében, mert külön levelet küldött neki a bég. A kun ember akkor is csak olyan volt, mint most. Nem hitte, hogy személyesen eljönne Izmail. Pedig hát úgy történt. Már Turgonyban leingerelték valami panasszal, aztán meg egy nap alatt evickélt át Karczagra a Karajánoson. Olyan volt, mint egy öntött ürge, mikor Karczagra betoppant kíséretével.

Természetesen az adó még szanaszéllyel volt. Előcitáltatta a tanácsot.

»Hol az adó kutyák?«

»Nem birja a falu — instáljuk — fizetni.«

»Két annyit fogtok fizetni!«

„Verjétek vasba őket: — kiültött csausainak, s együtt legyen az adó, mire jövök Debreczenből, az utat pedig megcsináljátok Kisujszállásig akkorára, mert különben velem jöttök Szolnokra!»

Hajh! Tudták ezt már senátor uraimék, hogy mit jelent! Ismerték már a Nyári Lőrinc várát.

Hogy pedig parancsának több fogalalja legyen, a bég néhány törököt ott hagyott a lanács őrzésére és adó behajtására. Maga pedig elindult kíséretével Debreczenbe.

Dúlt-fúlt mérgében. Az utóbbi napok eseményei nagyon felingerelték. Még alig hagyták el a falut, midőn futárai elébe hoznak egy embert.

„Nagyhatalmú uram! Ezt a gazembert csíptük el, amint evvel a véres nyereggel jött hazafelé. A legények közül többen felismerték a Tapodoz cselebi nyergét. Kissé megpálcáztuk, de nem akar vallani.»

„Kössétek gúzsba a bitangot. Beszélj, hol vetted a nyerget?»

A szegény megkínzott ember állhatatosan megmaradt amellett, hogy az úton lelte. Hamarosan felkötölték egy nyeregbe és megindultak a tett helyére.

„Itt leltem,« nyögte az atyafi, a földre mutatva egy helyen.

Keresték, kulatták a hullát, de nem találták. Bizonyára nem halt meg, hanem valahol meghúzódott. Végre jelenti egy siheder, hogy ló nyomot talál, még pedig egyik török patkós nyom.

Mindjárt megindultak rajta, és nagynehezen a sáron vízen eljutottak a Lőzér halomig. Itt egy fűzfa bokor mellett megtalálták szegény Tapodoz cselebit, ki már bizonyára a hurik énekét hallgatja. Már a

vad madár is kikezdte. A bég könnyezve állt meg felette.

„Legvitézebb legényeimnek egyike! Így kell téged viszontlálnom? Pihenj csendesen!

Bosszút fogok érted állani! Óh ezek a keresztyén ebek kiölnék minden irgalmat szívémből!

Nyargaljon tíz ember azonnal Karczagra! Hozzátok rögtön a tanácsot!

Csakhamar megállapították, hogy a gyilkosok minden értékesebb dolgot elvettek a szerencsétlen töröktől. Izmailt az bánította legjobban, hogy a pasa levele bitang kezekbe került.

Sátrat vertek a halmon és lesték, várták a tanácsot.

Egy csapat pedig levitte a hullát a nádas szélbe, itt találtak egy rossz ladikot, beveztek a rónába és szépen megmosták a hullát, majd belecavarták a turbánjába és külön sátorban kiterítették.

Még meg sem érkezett a bég küldöttsége, márt is futólúzként terjedt el a híre Karczagon, hogy a határban meggyilkoltak egy törököt. Roppant riadalom lett. A telteket még csak nem is gyanították.

Tudták, hogy ennek a dolognak szörnyű büntetése leszen, mert amely község határában egy törököt megölnék, az a község fizeti a vérdíjat. Ami pedig egy borotvált koponya után telemes összeg szokott lenni. S ha hozzávesszük még azt, hogy Izmail rossz kedvében van, s most nem tréfál, tán még el is hamvasztja a falut.

De legjobban fölt a feje nevezetes Karacs Péter uramnak. Mert ő volt a bíró, mindenki ő tőle várta

a megoldást. Tanácsot senki sem tudott adni, de jajgatni apraja, nagyja.

Hamarosan szekérre ült a tanács és megindult a törökök sorsfala közt. A falu népe meg kísérte nagy sűrűség között egész a Szőlős halomig. Biztosra vették, hogy feje hűjával küldi haza a török mindegyik szenátort.

A menet lassan haladt a vesztlőhely felé. Nagyokat zökkent olykor-olykor a szekér egy-egy kottyanóban, a lovak alig másztak az embervesztő sárban, pedig maga az onbasi biztalgatta őket egy dárdával. A nap is már lenyugvófélben volt, a róna lükre visszaverlte bágyadt sugarait. Olykor-olykor egymásra pillantottak bírák uraimék, leginkább pedig bíró uramra, akin legjobban meglátszott, hogy még helyén az esze.

»Gondoltam egyet« — löri meg Karacs Péter uram a csendet. Felcsillan mindnyájuknak a szeme. Ha már Péter gondol valamit, az csak jó gondolat lehet. Aztán összedugják a fejüket. Suttogva beszélnek, hogy a törökök ne hallják.

— »Ki kapunk a falutól, ha ezt megtudják!«

— »De a nyakunkon visszük haza a fejünket.«
— mondja egy pocakos esküdt. Már közel jártak a telt helyéhez. Az egyik fertőnél bámul a város kanásza, nem tudja mire vélni, hogy hová viszik a tanácsot. Oda is kiált az egyik esküdt:

— Hajtsd az Akasztó halom alá fiam a disznónyáját, mert holnap már mint bitangot hajlják be a nyájadat.

A kanász csak bámul. Megbolondult szenátor uram? Ki merné rá tenni a kezét az én nyájamra Szent Ágota csárdától Bucsáig? Aztán mégis enge-

delmeskedik. Eloldalog a nyáj után és tereli szép lassan.

»Karón száradjatok meg! Itt vagytok valahára! Gyere bíró, gyere! Hazugságnak nagy mesterei, most bűjjetek ki a vád alól! — rivalgott a bég.

Odavezetik őket a hullához.

— »Ki ölte meg ezt az embert?»

— »Nem tudjuk.«

— »Nem tudjátok? Gúzs! a kutyáknak! Majd valatok ti mindjárt ész nélkül!«

— »Agyon üthetsz hatalmas uram, még sem tudjuk. Embereidről hallottuk először. Magunk fogunk legtöbbet fáradni azon, hogy a gyilkost, kezedre adjuk!«

»Jó, hát nem akarjátok tudni! Adok egy hetet, míg Debreczenből visszajövök, s ha addig a gyilkosokat kézre nem kerítitek, viszlek benneteket Szolnokra.« A vérdíj pedig nyolcvan arany lészen s ez is együtt legyen akkorára, mert a ti határotokon öllék meg!

— Vitéz pasa! Böles törvényeiteknél fogva ezt nem mi fizetjük, mert követeket nem a karczagi határon öllék meg, — mondja a bíró.

»Hát hol? Hisz Szent Agotáig tartott a határ!«

A határ a »Lőzérhalom teteje. Ettől nyugatra kezdődik a határ.«

»Hát melyik falué ez a föld, ahol a vitézem el-esett?»

»Ladányi határ« — mondja a bíró.

»Rógtón üljön lóra egy ember s menjen, kérdezze meg, hogy ladányi határ-e a Lőzérhalomtól,

keletre eső föld, mert a karczagi tanács azt állítja.

»Ti pedig, — mondja a tanácsnak — a válasz megjöttéig itt várakoztok, jaj nektek, ha hazudtok!»

Elment a lovas. Nagy nehezen eljutott a sötét éjszakában Ladányba.

A karczagi bírák uraimék álmát — azt hiszem — senki sem irigyelné. Roppant szorongva várták a levelet. El voltak készülve rá, hogyha Ladány magáénak nem vallja a határt, akkor az egyik esküdt Nádudvarénak vallja. De bíztak a szomszédok kapzsiségában. Reggel már ki is állította a ladányi tanács a levelet, melyben pecsétjével és aláírásával bizonyítja, hogy a karczagi tanácsnak igaza van, a határ az övék.

Elképzelhetjük, hogy karczagi bírák uraimék is igen megkönnyebbültek, mikor a pasa rájuk rivalgott, hogy menjenek baza az adót behajtani, mert ő most már Ladányba megy a vérdíjért.

Ladány már másnap észrevette, hogy a karczagiak rúlul beugratták. Mit volt mit tenni, savanyú ábrázattal kifizették a vérdíjat, aztán első dolguk volt, hogy a drágán szerzett határt megszállják, a gulyát, ménest, kondát ráverték és »usuálták, mint az kit ennen vérekkal szerzették», — mint egyik tanú mondja. De hát a karczagiak sem nyugodtak bele ebbe a dologba teljesen és első dolguk volt, amint megsejtették, hogy a török visszaérkezett Szolnokra, a ladányiak marháját mind behajtották bitangba. A ladányiak meg mentek a törökhöz panaszra, aki illő ajándékért mindig hajlandó volt igazat tenni. Ily módon többször sikerült a karczagiakat kiszorítani, de végre egy szép napon a törököt is kiszorították Szolnokról, s nem lévén, aki hátuk mögött álljon, maguk álltak ki a gyepre. Valóságos kis csaták folytak le a

peres halárrészen, egymás nyáját erőszakkal elhajlították, egymás pásztorait kölcsönösen agyonverték.

De folyt a per a törvény előtt is. Temérdek tanút kihallgattak, sokat dikcióztaak, özön papírt teleírkáltak, végre is aztán a kunoknak adott igazat a törvény, mert hát a nádor volt a főbírájuk.

Igy dőlt el a nagy per, mely közel nyolcvan esztendeig tartott, mely egy török halálával kezdődött, de sok magyar pénzbe és vérbe került.

Régen volt. Már-már a monda ajkán is lassan-lassan elnémúlt e történet, csak az öreg moly elte, fakó vallalási jegyzőkönyvek szűkszavú feljegyzései őrzik tovább.

4. A futás.

Kun ember atyámfia! Mikor a vasúti állomás tornácának korlátjára könyökölve pipálgatsz és minden különösebb megindultság, sőt érdeklődés nélkül nézed az előtted elvonuló kocsisorokat, melyek egymásikából sáppadl, rongyos menekültek báméskodtak ki: jutott-e már eszedbe, hogy mi lenne akkor, ha házbeli cókókoddal s apró cselédeiddel te vagonozgatnál az ország soha nem látott vidékein előrehátra, s te nézegetnéd az ázsiai flegmájú embereket, akik csendesen legeltetik a szemüket rajtad?

Ne adja az Isten, hogy megpróbáld! De hogy több fogalmad legyen a haza pusztulásával járó lengersok szenvedésről, menekülésről, nyomorúságról, halálról, elmondom a kun föld pusztulását, amikor úkapád menekült csekély kis göncével, éhségtől elgyötört családjával, s talán épen azoknál talált meleg otthonra, akiknek úkunokái az imént vonultak el testi szemeid előtt.

Az akkori menekülésről akarok beszélni, amelyet apád, nagyapád »futas« néven emlegetett előtted, melyről nagyapád még sokat tudott mesélni, de te már elfelejtetted az öreg szavát, s csak akkor csen-

dül vissza füledbe, a »tatárjárás« és »futás« szó, ha valamelyik telken szántás közben valami csodálatos régiségel fordít fel az ekéd, melyet széltörzs és eldobsz, látva, hogy nem arany, s nincs benne pénz.

A Nagykunságra akkor köszöntöttek be a fekete napok, amikor 1552-ben Szolnok vára elesett és a törökök kezébe került. Akkor virradt rájuk ismét, mikor a kuruc világ után 1712-ben az utolsó bűjdosásból hazakerültek. Hosszú volna ennek a 160 esztendőnek minden gyötrelmét elmesélni. Nagyon jól jellemzi a költő azt a szomorú időszakot:

*»Bújt az üldözött s felé
Kard nyúlt barlangjában,
Szertenézett, s nem lelé
Honját a hazában.«*

Mert ez a 160 esztendő kevés megszakítással majdnem teljesen bűjdosásban lett el. Csak vendégek voltak az emberek saját falvaikban. Akit mint ölbeli gyermeket vitt el az anyja a futáskor, mint meglelt ember került haza. Talán sohasem jött volna vissza mostoha szülőföldjére, ha egyebünnen is nem kellett volna menekülnie. Nem volt akkor maradása az embernek sehol.

A Nagykunság végromlása 1683-ban kezdődött, amikor a török Bécs alá ment, hogy azt is hatalmába kerítse. A szultáni főserghez rendelt krimi tatár khán Murad Giraj az 1683. év nyarán Debreczen alá szállt, majd a Nagykunságon keresztül vonúlva, csatlakozott a főserghez. Mikor Bécs alól visszajöttek, megint

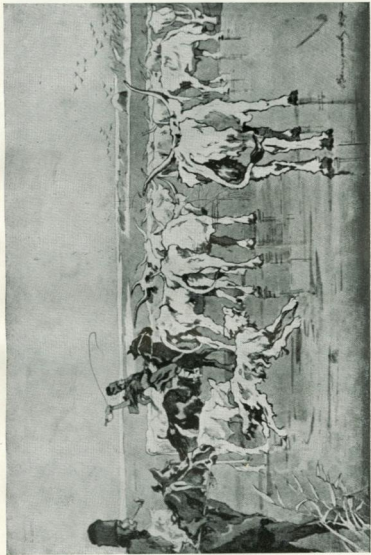

V. kép.

Csikósbojtár.

Menekülés a futótüz elől.

A szilaj gulyát átterelték a jégen.

A gulyát átverik a vízben.

a mi földünkön jöttek keresztül. Ebbe a két tatárjárásba belepusztult a Nagykunság.

Ekkor pusztult el Kolbász városa, a Nagykunság, vagy ahogy akkor nevezték Kolbász-szék főhelye, melyet még a XIII. században alapított Kolbász nevű kun főnemes. Egykori nagyságát a kunhegyesi határba bekebelezett kolbászi pusztán látható romjai ma is megmutatják, jóllehet az eke már sokat símfótt rajta.

Mikor 1732-ben valami határperben Kunhegyes tanúkat hallgat ki, a Karczagon lakó 68 éves Szabó György azt vallja, hogy őtet a kolbászi templomban keresztelték meg. Dézsi Pál, Szabó János és Szilágyi István karczagi kunok szintén azt vallják, hogy Kolbászon születtek.³⁰

Asszonyszállás, Orgonda-Szent-Miklós, Kakat, Ködszállás, Bócsa, Magyarka, Hegyesbor, Marjalaka, Turgony, Móric, Kaba, Csorba, Kápolnás, meg még számos más kun falu örökre elpusztult, lakói elszéledtek s később a csendesebb idők beálltával csak egy részük jött ismét haza.

Karczag Ujszállás lakói a tatárok elől a rélbe vették magokat, így nagyjából megmenekültek. A nagy pusztulás után ide gyülekeztek a többi elhamvadt falu lakosai is. Ugy látszik, Szentmárton, Kevi is hazaszállottak, mert a következő 1684. évben a nádorhoz folyamodnak Karczag Ujszállással együtt ottalomlevélért, amit meg is kaptak.³¹

Ez ugyan semmit sem használt a Várad vidékéről Vác felé vonuló kisebb tatár sereg ellen, mely ez év tavaszán Karczag Ujszállás városát 100 tallérig megsarcolta, sőt a Karaffa részén való katonák sarcolásainak és a dúló-fosztó latrok prédálásaival szem-

ben sem ért semmit, úgy, hogy a nyomorúlt nép éjszakánként szökdösni kezdett.

De még szökni sem volt szabad!

1686-ban Wéber Dániel császári hadikommisszárius felhatalmazta a karczagiakat, hogy az elszökött lakosokat — bárhol lappanganak is — felkereshessék és erővel is hazahozhassák.²² Ez a nagy repatriálási igyekezet azért volt, mert a sok adót annak kellett megfizetnie, a katonai beszállásolásokat, rekvirálásokat annak kellett nyögnie, aki otthon maradt, így minden otthon maradtnak érdekében állott, hogy az elmenekültek haza kerüljenek.

Négy esztendő múlva: 1690-ben Madaras, Kunhegyes még mindig puszták.

Az 1683. esztendei tatárjárást még ki sem heverték a szegény karczagiak és a Karczagra rendelt nagykunok; 1691-ben újabb tatárjárás híre kezdett szállongani.

»A Török és Tatár Hadak érkezéseknek híréből felette igen meg-ijjedvén, oly nagy szorongatásban és ijedségben helyeztetlek voltunk, — írja Pósalaki János debreczeni nótárius — hogy magunkat a' Pogányság prédájára kitételeknek lenni magunkban el tökélettük, kiki közzüllünk a' maga és hozzávalói életeknek utolsó veszedelméről gondolkozván.«

Ezúttal a tatár veszedelem Várad felől fenyegetett, honnan a tatár khán nagyobbik fia Galga szultán nyolcvanezer főből álló török és tatár sereggel indult az Alföld pusztítására. Borzasztó félelem fogta el a föld népet, mindenki menekült volna, de nem volt menekvés. Százával hamvadtak el a falvak Váradtól, Debreczentől egészen a Tiszáig.

»Dányádi János Sirmalmas Versei, — Mellyek Ma-

gyarország egy darab részének, kiváltképpen Debreczen vidékének, Berettyó környékének és Sárréte mellyékének a' Pogány Tatárok miatt esett romlását és elpusztulását keservesen zokogják és az Istennek ennek utána való kegyelmes öltalmát óhajtva kívánnyák, e következő csekély Rhythmusokban — ekként éneklék meg 1698-ban a rettenetes pusztítást:»

»Vég Gyulához jöven sok számú tatárság,
Egyben adván magát kétféle pogányság,
Jaj! nagy dúlás,
Közöttünk lön bontság,
Ezek által szörnyű nyomorúság.«

»Alattomban járván, mint estvéli farkas,
Berettyó vize felé ösvények lön lágas,
Nagy hatalmas,
Semmiben irgalmas
Hozzánk nem lön szívek nyugodalmas

»Mert által költözvén Berettyó folyásán,
Nagy rablást tevének Uj-falu határán,
Sőt e táján
Minden helyek pusztán
Maradának mialtok, rabolván.«

Kik megfulamodtak az útban elérvén,
Kegyellen tatárok utánnok eredvén,
Vesztegetvén
Elpusztították szintén
Szegényeket az földre levervén.«

»Bizonyságom erre Debreczen határa,
Ki sok holt testeket keblébe fogada,

*Kikel Galga
Szultán levágata
Kegyellenül, a tatár chám fia.«*

*»Sok futott szekerek széllyel osztalának,
Ezeknek terhei prédára jutnának,
Hurczollatnak
Ószve rontalának,
Alávalók szélnek hányulának.«*

*»Téjjel-mézzel folyó faluink, s városaink,
Gyenge szép ifjakkal rakodott helyeink,
Szép utczáink
Minden gazdaságink
Elpusztították templomaink s házaink.«*

*»De ami siralmasb, keserves rabságra
Gyermekeink s véneink gyászos állapotra
Sűrű jajra
Bokros óhajlásra:
Elhajtották, s vitték hazájokba.«*

*»Ez rövid énekel ki szerzé versekben,
Nemzete romlását kesergé szlovében,
Tatár kézben
Mely esék véletlen,
Szent Jehova! szabadíts meg! Amen.«*

Galga tatárjai Karczag-Ujszállás városát is elpusztították, de a nép úgy látszik megmenekült. 1692-ben Kunhegyes, Madaras, Kisujszállás és Turkevi is vissza állították, de inkább csak papiroson. Madarast azonban csakugyan megölték.³⁴

Karczag már ekkor mint a Nagy-Kunság szék-

helye =város= jelzővel szerepel. A felsőbbség is mindenképpen igyekszik belé lekel önteni. 1695. tavaszán Sötér Ferencz a jászkunok kir. kapitánya az elpusztult Karczag-Ujszállást újból megszálló lakosoknak ottalom levelet és ebben kétévi adómentességet ad. Pár hónap múlva pedig maga a nádor állít ki az elpusztult Karczag-Ujszállás kunjainak egy másik ottalomlevelet a várost netalán megszálló, terhelő, fosztogató katonák ellen. Sőt a következő 1696. évben Schweidler Antal hadi komisszárius is ad egy védelevelt a karczagiaknak, melyben mindenkit eltilt bármily megterheltetéstől, beszállásolástól és luharozástól.³⁵

Ennyi jóakarató lánogatásra már talpra kellett volna állani szegény sokat szenvedett Karczagnak, ha megint fel nem hangzott volna a rettentő hír, hogy: »Jön a tatár!»

Csakugyan jött. Most valahonnan a Délvidékről vetődött fel a tatár.

Debreczen város jegyzőkönyve az 1697-ik év szeptember 12-ik napjáról ezt jegyzi fel:

»A nagy armada felé hírek tudakozására expediált lovasink és némelly katonák, kik az ellenség előtt szaladtnak, hírül hozzák, hogy Karczag-Ujszállását a tatár megütölte ma csorda kihajtáskor. A népnek nagyobb részét elrablotta circiter 650 embert és sok marhát hajtott el. Azután ugyan onnan jött katonák bizonyosan referálták, hogy a praedával visszatért az ellenség. Mellyre nézve igen megrezzentünk és futófélben voltunk, mindenünket szekér háttára rakván. Ujabbán mindenfelé hírek tudakozására embereinket expediáltuk.»

Szegény szerencsétlen város megint elhamvadt!

Egyik öreg tanú szerint az iskolamester a gyermekeket bevitte a lemploin kerítésében, s ott a tatártól megmaradtak. Karczagi egykorú emberek becslése szerint a tatárok által elrabolt emberek száma megülte a nyolcszázat. Többen már Temesvárról visszaszöktek. De a legtöbbit az otthon maradtoknak kellett visszaváltani, a keserves rabságból. Így az otthon maradt 37 lakos 1698-ban mintegy 100 fő váltott vissza.

A tatár elvitte Nagy Bálint kapitányt, Kis-Pál Mihály bírót, Harsányi prédikátort, aki odaveszett; Ujfalusy nótáriust, aki 30 esztendőtlőlöttől tatár rabságban, amikor kiszabadult, Karczagon tanító lett.

»Hajdani emlékezetes nemes Nagy-Kunságnak, vitézek anyjának nagy romlásáról« egy historiás ének is jelent meg nyomtatásban 1698-ban, mely így siratja Karczag-Ujszállás és környéke szörnyű pusztulását:²⁶

*»Hervadozott s fonnyadt árva te Nagy-kunság!
Réglül fogvást való kiellen pusztaság!*

*Kár, hogy szomszédidnak most immár vagy
csúfság —
A' kiknek ellene vala az szabadság.«*

*»A' tatárok miatt hogy lön nagy romlásod,
Mert hijába vala erős biztalásod:
Fiaid, leányid tatár kézbe látod —
Vélek együtt vagyon rabi állapotod.«*

*»Reád felgerjede haragja az Urnak
És titeket ada az ragadozóknak;
Kegyellenül akik elragadozának,
Siralmaul hagyának Karczag-Ujszállásnak.«*

»Sűrű pogányok közt zászlóját emelé,
Kik távol lakoznak a nagy tenger felé;
Sok nemzetségeknek süvöltéssel inte,³⁷
Kik lakoznak messze, az földnek szélibe.«

»Arrúl a' nemzetrül azt mondja a' látó:
Nem léssen közülök egy is elfáradó,
Sem fáradság miatt pediglen lántorgó —
Ez nép felől bizony vala igazmondó.«

»Az ő derekának nem oldik meg öve,
Avvagy el nem szakad saruja kötele,
Sem szunnyad, sem alszik vigyázó rúl szeme —
Szegény rabjainak oly serény őrzője.«

»Fertelmes nemzet ez és oly rettenetes:
Az vén ember emél hogy nem liszteletes;
Nincs nála gyermekhez semmi jó kedvezés —
Elfogy ezek között minden kényeskedés.«

»Ezt nagy — keservesen népe Nagykunságnak:
Mégkóstolván Izit tatár fogságának:
Megpróbálta vala, — minden híhet annak
Mely nagy-kegyetlenül ők hurcoltattanak.«

»Eszes, okos vének nem becsültetének,
A szép gyenge szüzek megfertéztetének;
Annyira rontattak némelyek ezeknek,
Az a csuda: vége nem lőtt életeknek!«

Romlott testek bőre mint cserép elszáradt,
Fekete mint korom, a nagy éhség miatt;
Megszáradott nyelvek az ínyekhez ragadt —
Erzik vala szintén az halálraak kinját.«

*»Elszéleszté hanem, mint egy forgószéllel
Őket minden pogány népek közé széjjel, —
Kiket nem ismertek soha szüleikkel, —
Még csak nem is láttak azelőtt szemekkel,«*

*»Nevek szerint akik megszámláltattanak:
Négyszázhatvannyolcan még rabságban vadnak,
Nagy sok országiban ez széles világnak,
Jaj messze szegények elszóratatának.«*

*»Csuda nagy romlásod nem sokkal azelőtt
Csak nyolcadik napon Isten jelentetölt,
Égbeli jel által szóval is hirdetölt,
Többször is ekképpen mondatott jövendőt.«³⁸*

*»Bokros csillagoknak mert világok nincsen,
Hogy lündöklénének az egen fényesen,
Az feltámadott nap világos nem léssen,
Holdnak is világa szép fényes nem léssen,*

*»Bizony ilyen napok járánnak ez tájban,
Mikor esél Kunság! ilyen nagy romlásban,
Sok keserves anyák hollig való gyászban
Ebből taníttatták utólszor templomban.«*

*»Igy vagyon, mert dolgoz Kunság, bizonyára
Vettettél Istentül nagy szidalmasságra,
A te szomszédidnak és megcsúfolásra
Környültevalóknak nagy fűcsóválásra.«*

*»Dolgod rosszra fordult, árja nagy sirásnak
Rád szállott lakosa Karczag-Ujszállásnak,
De ha romlásodon valakik vigadnak,
Mondatnak azok is Ézsau bátyáknak,«*

»Sőt inkább azt mondom, hogy vegyék mindenek
Christus tanítását, hogy el ne vesszenek.
Nagyobb volt-é bűnök Karczagbelieknek, —
Hogy ekképpen romla, — mint egyéb népeknek?!«

»Óh hatalmas király mennybéli nagy Isten!
Vigyázó szemeid legyenek népeden!
Kit vessződdel vertél meg ily keservesen;
Emeld fel pálcádat érette, mint régen!.«

»Térj mihozzánk Urunk! Magvát népeidnek
Hozd meg, napkeletről egybengyűjtessenek
Még napnyugatról is és mondd ezt a délnek:
Ne tartsd meg népemet, hadd gyűlekezzenek!«

»Azt mondd az északnak: add meg fiaimat!
Hozd meg nagy-messzűnнен gyenge leányimat!
Szabadíts meg Uram nyomorúlt rabokat,
Vigasztald meg immár az siralmasokat!«

»Az kik keservesen az Sionban sírnak:
Vigasztalásodat nyujtsd már azoknak!
Légy feléplítője puszta városinknak,
És megéplítője régi pusztaságnak!«

»Nekünk idegenek legyenek pásztorink,
Az kik legellessék mezőnkön barmaink?
Idegen fiakból szántóink-vetőink,
Legyenek mezőnkön búzatarakóink?!«

»Immár kegyelmez meg Urunk népeidnek
Minden határiban az magyar nemzetnek!
Vedd ki igájokból idegen népeknek,
Többé szidalomban immár ne légyenek!«

*Ime! meghagytál még valami keveset:
Ne jogyasd el Uram, e maradék népet!
Rabságra s csúfságra ne küld már többeket,
Zabolázd meg — kérünk — az kegyetleneket!*»

Szegény nyomorúll rabok nagyon nehezen szabadultak a tatár rabságból.

Nyéky István, János és Gergely lestvér atyafiakat a tatárok kezéből atyjuk sarcon szabadította ki.³⁹

Hizó Demeter szerepi lakos 1752-ben azt vallja, hogy atyját a tatár Karczagról vitte el.⁴⁰

Évtizedek múlva is szállingóztak még haza tatár rabságból karczagi emberek, Éleink végrendeleteikben mindig megemlékeztek a tatár rabságban szenvedőkről.

A karczagi ref. egyház anyakönyvében még 1738-ban is van bejegyezve »Tatár kezéből szabadúll rab.«

Vetsei Pap István Geográphiája azt írja e tatárokról:

»Ezen prédával élő semmirekellő, sunda, éppen csak a' rablásra termelt nemzetség a közelebb való Moszka, Lengyel, Móldova; sőt még a' távolabb valókat is, minéműek: Erdély és Magyarországok, rabolja 's pusztítja, a' mi Országunkban nevezetesen megbetsülhetetlen károkat tett eleitől fogva, mivelhogy a Töröknél gorombább s a' szerént gonoszabb és kegyetlenebb... Méltó a meg-jegyzésre, hogy minden Esztendőként egy bizonyos napon apró sajltalan pogásáikat sülnek a maguk lelkekért 's a' rabokat öszve gyűjtván kapóra hányják közöttök, akkor is sülnek még pogását a' Raboknak, mikor Gabonájó-

kat arattalni szokták, de csak azoknak a' kik igen kedvesek és a (ló) húst nem ehetik.«

A földöket a' keresztyén Rabok művelik, mint az Ökrök gyakran elibe is fogattatnak s úgy szántják a földet, magok hívalkodással löltik idejeket, undokok, fajtalanok, buják... Ily iszonyú fertelmes korhel sok undok személyeket kényszerítelnek a' szegény keresztyén rabok — kikkel Tatárország tellyes sanyarú szolgálattal és baromi munkával naponként tartani.«

V. Pap István mint írja, adatait a tatárabságból szabadúll magyar raboktól szerezte.⁴¹

Városunk előljárói nem akarván, hogy e rettenetes szenvedés emlékezete a késő unokák emlékéből kilörlödjék, öreg emberek szája után papírra velték a fulás borzalmaít. Közlöm szöszerint ezeket a jegyzökönyveket, mint beszédes emlékeit annak az időnek, mikor a kunok voltak menekültek, s a kunok voltak a tatárok pénze adott-vett rabszolgái.⁴²

Ezerhétszázhatvannyolcadik esztendőbe október holnapnak 23-ik napján eltemetett öreg Aggod János halála előtt mintegy 3 esztendővel t. i. 1765-ik esztendőben Juliusnak 26-ik napján ezeket beszéllelte minékünk:

„A Tököli járáskor voltam 8 esztendős. Közötök nyargalóztam. Bihar vármegeyébe, Tóti nevű helységbe születtem, mely faluba akkor mind kálvinista magyarok laktak, egy sem volt oláh, hanem az pusztulás után üllék meg az oláhok. Hogy elpusztúltunk jöttem Sáptra⁴³ egy bátyánhoz; ott lakván egy darabig, onnan jöttem Nádudvarra; ott ököresordás voltam esztendeig; onnan ide hoztak kondásnak a Tatár rablása előtt három esztendővel a Kálmánok,

kiknek sok disznaik voltak. Azután három esztendővel ránk ütött a tatár, én az disznókkal együtt az réten maradtam meg. Az oskola mester az tatár rabláskor Albirsi nevű igen szép ember volt, a gyermekeket bévitte a templom kerítésébe, nem eresztette haza és ott a tatártól-megmaradtak, a többit a'ki kívül volt a városba, elvitte. Volt akkor is prédikátor, de nem tudom kinek hívták a jámbort, hanem azt is elvitte a' Tatár. Mind kálvinisták lakták mint most, nem is hallottam, hogy más vallásúak lakták volna valaha. A templom kőből volt de kitsiny volt. A tatár akit kaphatott, elvitte, a kapitányt, a bírót, nevezélesen a kapitány volt Nagy Bálint, a bíró Kiss-Pál Mihály. Első feleségemmel itt eskelett meg a prédikátor, de nem tudom a nevét. Akkor mikor megházasodtam, voltam mintegy 20 esztendős.

Mindég itt lakom az harmadik üléstől fogva.

»Ezerhétszáz hatvan negyedik esztendő május holnapjának 26-dik napján eltemettezett öreg Széles Páltól, mellyeket juralus nótárius Bojti István 1763-dik esztendőbe juliusnak 27-dik napján az szájából kiírt, ezeket hallottuk:

»Születtem Deretskén Biharvár megyében, hol kálvinisták laktak, valamint most is. Tököli az országot pusztította, azért Deretske várossa elpusztult. Mi is Vántsod⁴⁴ nevű faluba mentünk lakni az édes atyámmal s anyámmal a háborúság miatt, akkor voltam 11 esztendős. Ott is mind kálvinisták laktak, mi is laktunk velek együtt mintegy 4 esztendeig. Azután megtsilapodván az háborúság ismét visszamentünk Deretskére. Onnét ismét az apám hogy meghalt én is jobban kapaszkodtam, s mentem földesre, onnét Nádudvarra. Ott csak egy Télen laktam és 18 gaz-

dákkal edgyütt ide Kardszagra jöttem. Mikor pedig az török Béts alá ment, én akkor voltam 12 esztendő. Az tatár rabláskor volt tiszteletes prédikátor Harsányi uram, kit a tatár elvitt Nagy Bálint kapitánnyal és mintegy 800 embert. A templom, torony szinte olyan kőből volt, valamint mosl, és ezen a földön schol nem értem, hogy lakott volna egyéb kálvinistánál.*

Ezer hétszáz hatvan harmadik esztendőbe Junius holnapnak 14-dik napján életének századik esztendejébe eltemetett öreg Kenderesi Istvánnétól Bíró Kalától halálos ágyába ezeket hallottuk:

»Békés vármegyébe, Váriba⁴⁶ születtem e világra, hogy a török megvette Váradot, a német felhajtotta a föld népét onnét való vármegyékből, úgy származtam erre a földre. Jul eszembe, mert 9 esztendő voltam, hogy egy nagy üstökös csillag járt fel és úgy tsudálkoztunk rajta. Arra is emlékszem, hogy a török Béts alól vissza jövé, mindenféle életet elrontott. Ez a föld akkor pusztulásba volt. Mikor pedig ide Kardszagra jöttünk lakni öreg predikátor volt T. Vaji Uram. Mikor Tiszteletes Harsányi prédikátorunkat és Nagy Bálint kapitányunkat, az én napammal és az néppel együtt a török (tatár) elvitte innét, már három gyermekeim voltak, mi pedig az templom kerítésébe maradtunk meg. Amint számba vették naggyát apraját, mintegy 800 embert vitt el. De az akkori nótárius Ujfalusi uram azt mondta, ki tölt 700 személyre. Ezt az nótáriust is elvitte volt az tatár. 30 esztendeig raboskodott. A Prédikátor oda maradt, ő pedig 30 esztendő mulva kiszabadult és itt holt meg leányok tanítóságába.*

»A kardszagi templom kőből volt, hanem fedele

nélkül, mi pedig istenünk segítségéből meg tsináltat-
tuk az telejét, s úgy szolgáltuk istenünket benne, mint
most. Hallottam hogy Sopronba valami országgyű-
lése lett volna a templomok eránt, és az idő alatt
vissza jöttek Nagy Bálint kapitányokkal a régi örö-
kös gazdlák, kik mind reformátusok voltak, egy sem
vott más vallású.◊

Ezer hétszáz ötven kilencedik esztendőbe három
örökké valóságra készülő öregek ugymint Szilágyi
István, Ágoston Gergely és öreg Varga István tanú-
bizonyyságot lévén, ezeket hallottuk:

1-ső: Szilágyi István: »Széplakon⁴⁶ születtem e
világra. 90 esztendős formán vagyok. Házasságomnak
mintegy 60 esztendeje, Kondorosi nevű prédikátor
esketett meg.◊

»Eő kigyelme előtt vott egy öreg pap, de Szol-
gai állapotban lévén, nem emlékszem a nevére. Jul
eszembe, mikor Béts alá ment a pogány. Soha sem
hallottam még az öregektől is, hogy Kardszagon
egyébb lakott volna kálvinistánál és kálvinista pap-
nál; mikor tsak pusztulásba nem vott, mindenkor
az lakott.◊

2-ik: Ágoston Gergely: »Vagyok 86 esztendős,
ha nem több. Etsegen⁴⁷ születtem e világra, akkor
pusztába vott ez a föld. Hogy Karaffa Debrecenbe
kínzott elfulottunk Ványára, Ványáról Komádiba. A
sok tolvajok ráütöttek Komádira, minden jussunkat,
marháunkat elhajtották, azt hírlétték osztán, hogy a
töröktől nyerték. Egyszer nekik ment az a pogány,
mind levágta őket. Azután a víz közzé Ványára visz-
szajöttlünk. Ott megunván, az hamis emberek miatt
Túrra mentünk. A tatár ránk jött. Ekkor, mind Vá-
nya, mind Túr, mind pedig ez az egész föld elpusz-

túlt. Szolnok fele szaladtunk. Jut eszembe, hogy az hídra nem bolsálotta a német az futottakal, letaszí-
gálta a hídról, osztán minden szekeret egy aranyért
bolsálotta által. Osztán Ceglédnél telettünk. Onnét
Nánára⁴⁸ jöttünk. Ott hal esztendeig laktunk. Onnét
jöttünk Kardszagra, de akkor s azután is tsak búj-
dosás volt életünk. Az első feleségemmel Kondorosi
bátyám uram esketett meg, mert már ő kigyelme
volt akkor itt pap. Ő kigyelmét egy öreg pap helyett
hozták ide. Jut eszembe, mintha most volna, hogy
ez az öreg pap öszve vezett az mesterével, mert az
mester rákezdté az énekel a papra... Kinek hívták
ezt az öreg papot, nem tudom, mert siheder fitzkó
voltam, osztán sokszor két éjszaka sem háltunk meg
Kardszagon, tsak futottunk, jöttünk mentünk.

3-ik: Varga István: »Csak vagyok 105 esztendős.
Már Balog István komám, ki a múlt évben november
20-ikán temettelett el és egész siketségre és utolsó
gyermeki állapotra jutott volt:) két esztendővel öre-
gebb nálam, ki is 107 esztendőnek mondja magát.
90 esztendeje, hogy elfutottunk, én akkor 15 eszten-
dős voltam. Itten keresztelttem meg, mindig refor-
mátus prédikátorí tudok. Engemet is a keresztelt meg,
a lakosok is mind azok voltak. Kilenc esztendeig
vottunk pusztulásba. Mi is elfutottunk innét Ladánba,
onnét Kabára, osztán Debrecenbe. Kabai Mihály volt
kissebb mint egy felesztendővel, aki azt mondotta
gyakorta: No én minden voltam, mester is voltam,
Harangozó is voltam. Pap úgy voltam, hogy én ál-
lottam fel könyörögni a pusztulásakor.»

Ezer hétszáz hatvanadik esztendőbe november
hónapnak 20-ik napján életének 106-ik esztendejé-
ben eltemetett Balog Istvántól ezeket hallottuk: »Már

az Jajhalmi⁴⁹ veszedelemkor, melyben az vármegyebeliek le váglatnak, és amely az 1683-dik esztendőbe lett török által való megszállását Béts városának mint egy 20 esztendővel megelőzte és így esett 1661. esztendőbe; amikor a jajhalmi veszedelem volt, már akkor megnyargalla a loval, az édes atya Turgonyi⁵⁰ bíró volt Tokaji Ferenc idejébe, (ki Tokajt megvette volt), már meglelt ember volt és így legalább is volt 106 vagy 107 esztendő, mikor meghalt.^e

A hagyomány szerint a tatár Madarast is megtámadta s a falut elpusztítva, abból a kunokat oly hirtelen űzte ki, hogy több gazdasszony kénytelen volt a teknőbe levő tésztaját is magával vinni s azt a Tisza rétjei közli part oldalba ásvott lyukakban sütni meg kenyérnek.⁶¹

Mikor most az új madarasi városházát építelték, több földbevéajt vermet találtak, melyben még a gabona most is meg volt, de természetesen használhatatlan állapotban. Ezek a vermek a közhiedelem szerint a tatárjáráskor elmenekült és elpusztult lakosoké lettek volna.

A tatárjárás előtt, sőt még az után is egy ideig a kápolnási határt, sőt a kolbászi határ egy részét is a Karczagiak bírták.

1650-ben Szücs János 74 éves nánai lakos azt vallja a Kunhegyes—Karczag közli határperben:⁵² „Ezelőtt 53 évvel (1690—1697) 7 évig lakott Karczagon. Ekkor Kunhegyes pusztá volt. Akkor a kolbászi földön Karczagon lakozó Dancs Mihálytól (ki Kolbászon kolbászi lakost béresül szolgált) úgyszintén Karczagon lakozó öreg Vass Jánostól hallotta, hogy ezen Tibocz laponyagon belül kolbászi föld, túl pedig bócsai föld legyen. Ennek előtte 50 esz-

tendővel, Kuruczvilág elein a tanú bujdosó kalona lévén, Oldal Pál nevű katonatársával a ravaszlyuki hármashatárnál által ment, s társa megmutatta a határt. Azon időben nem lakván senki sem Kunhegyesen, sem Madarason, Karczag birta Kolbászt. Mocsári János és Elek András akkori karczagi lakosokkal a Kuruczvilág előtt 4 esztendővel a bikási kútnál megfordult.*

1698-ban a Karczagiaknak a nádudvariakkal is volt határvillongásuk. Mindegyik jókora darabot akart a másik határából kikanyarítani. A kunok szerint a határ a Darvas halomtól a Biró László árkan, Hármas Ózesen, Nádas Zádoron, Bodahalmán át a Rí halomig; a nádudvariak szerint pedig a Darvas halomtól a Darvas laponyagon-Darvascerén, Disznóhalmán. Széklaponyagon át Szent Ágotáig tartott volna.

»A kunok pedig régi usussal és békességes bírással bizonyították, sőt elegendő leveleik is voltak, de az háborgós időkbe, kiváltképpen pedig az elmúlt tavaly esztendőben a tatárok által való elraboltatásokba minden leveleik elveszték. Eleven bizonyosságok is volna elegendő, de szegénységek miatt hirtelen elő nem állíthatták, ezért ők is a tekintetes nemes lörvény szék előtt alázatosan, instálnak, hogy rövidségek ne legyenek.«⁵³

Egy 1699-ben hivatalos bejárás alapján készült leírás szörnyű képét adja a tatárok által elpusztított Nagykunságnak.⁵⁴

Karczag-Ujszálláson mindössze 78 gazda van, azoknak is fele nem helybéli, hanem beköltözött. A város kötemploma fennáll, de nem lehet valami jó karban, mert az asszonyszállási templom falait ekkor

hordják Karczagra, a templom kijavítására. A Tatárországból megszabadult Nagy Bálint kapitány száraz malmot is épített, mert eleddig 6 mérföldre kellett járni míg malmot találtak.

Asszonyszállításáról feljegyzik, hogy templomának jó falazatát most bontják a karczagiak, határát is ők szántják. Orgondaszentmiklós templomának falai még fennállanak, Kódszállás kőtemploma is meg van még. Ezek határát is a karczagiak bitorolják. Bolcsa templomából csak a fundamentum maradt. A kápolnási templom falai fennállanak. Fábiánkán a templom még megvan, ép úgy mint Kolbászon. Magyarka annyira elpusztút — mondja a leírás —, hogy templomából csak a fundamentum maradt. Marjalaka kőtemploma azonban még fennáll. Azt írja ezen községről, hogy annyira körülveszi a mocsár, hogy a lakosok csak csónakkal tudnak a szomszédos községekbe járni. Most ez is lakatlan. Kabán fundamentuma se maradt a templomnak. Kevi kőtemploma is romokban hever. Póhamarán még a templom helyét sem találták, úgy látszik — úgymond —, hogy fatemploma lehetett. Kisujszálláson sem találtak templomot. Kis- és Tót-Turgonyról megállapítják, hogy egybe volt épülve, de temploma csak Tót-Turgonynak volt. Itt sok sáncot és elvadult kerleket találtak. A templom még kijavítható volna, mert falai fennállanak, csak boltozata hiányzik. Csorba templomának falazata is nagyobb részt fennáll. Mesterszállásáé azonban romokban hever, maga a falu is emberemlékezete óta lakatlan. Kunszentmárton kőtemploma fennáll, de a falut 1683 óta nem lakják. Kunhegyesen jó kőtemplom van, úgyszintén Móri-czon. Madaras templomáról nem emlékszik meg a

leírás, de azt feljegyezte, hogy ezen 1699. év október havában harminc gazda megszállotta Madarast.

A Karczagon lakó 78 és a Madarason megszállott 30 gazdán kívül a Nagy-kunságon schol egy lélek sem lakik. A 16 pusztán álló falu határából csak háromnak a határán szántanak egy keveset a karczagiak, egyébként az egész nagy terület műveletlen. Különben az egész Nagy-kunság náddal, sással, gyékénnyel felvert mocsaras terület, az összeíró bizottság kevés művelhető ármentes földet talált.

De hát hadd mondjam el, mire való volt ez a hivatalos bejárás! Mert hisz' urak, különösen pedig németek ok nélkül nem ögyelegtek ezen az elhagyott pusztaságon! Nem valami segélyakció készült itt! Egészen más! A bőrünkre alkudoztak!

Mikor a törököt kiszorították Magyarországról, a bécsi udvar úgy tekintette a visszafoglalt területeket, mint a korona birtokát, mint »újszerzeményt«. 1699. nyarán az udvari kamara a Jászkunságról is kisüti, hogy újszerzemény, ennél fogva jó lenne eladni valakinek, hogy egy kis pénz csordúljon belőle az udvar kezéhez. Az egri kamarai prefektus Penz János Kristóf, — sült német — kapott megbízást, hogy a Jászkunság összeírását és felbecslését végezze el, amit ő 1699. okt. 31-re el is végzett. Ő volt az, aki az imént idézett leírást készítette.

Német alaposzággal kiszámította, hogy mennyit lehetne belőlünk kipréselni. Karcag-Ujszálláson a gazdák adójából, malomból, korcsmából, mészárszékből, kilencedből összesen 2012 frt. 82 dénárt remélt. A pusztáknál a határ terjedelméhez, s a talaj minőségéhez mérten várható árendát s az idővel eszköz-
lendő betelepítések folytán várható hasznot vette szá-

mításba. Ilyen formán tőkésítve a Nagy-kunságot, 6 százalékos hozadék mellett 86,507 forintban állapította meg annak az árát.⁵⁶

A kunok szörnyen megijedtek, mert rögtön látták, hogy azért becsülgetik őket, mert el akarják adni. Sőtér Ferenc jászkun alkapitány igyekezett meggyőzni a kamarák és a kancellária urait, hogy a Jászkunság eladása nem egyéb, mint a jászkunok régi kiváltságainak elkobzása. Bécsből azonban megfenyegették Sőtért, úgy, hogy elhallgatott. Az újszerzeményi bizottság rövid úton kiadta az ügyet a jogügyigazgatónak, aki a jászkunok okleveleit átvizsgálva addig csürle-csavarta a dolgot, míg ki nem derítette, hogy a jászkunok jobbágyságok, s földjükkel azt lehet tenni, amit akarnak.⁵⁷

1701. júl. 4-én Ófelsége nevében ludtára adták Sőtérnek, hogy a jászkunok kiváltságai eltöröltettek s ezután a dézsmát meg kell adni, s a közzolgalmányokat teljesíteni kell.

Kollonics esztergomi érsek levékeny részt vett az újszerzeményű birtokok értékesítésében s az ő révén jelentkezett vevőnek a Jászkunságra a német lovagrend. 700.000 forintra volt felbecsülve az egész Jászkunság, de azért a német lovagrend 500.000 forintért megkapta Kollonics hathatós közbenjárására. Közbenjárása azonban nem a német lovagrend iránti liszteléből fakadt, inkább az ösztökélte, hogy a rend őt is bevette csendes társnak.⁵⁷

1702. március 22-én jelent meg a királyi diploma, mely a Jászkunságot a német lovagrendnek adományozza, népét pedig jobbágyságra súlyesztli.

Most már csak a birtokba iktatás volt hátra!

Először a Jászságra mentek. 1702. május 20-i-

kán érkeztek Jászberénybe. Két nap múlva megtörtént az ünnepélyes beiktatás. Másnap a német tulajdonosok német uradalmi tisztjeik hátrahagyásával útra keltek a Nagykunság felé, s 26-án Kunhegyesre érkeztek. Erről azt jegyzi fel az egyik szemtanú, hogy egy év alatt a hevesmegyei alispán támogatása mellett 50 gazda ülte meg. Innen Karczag-Ujszállásra mentek át, hol a falu küldöttsége tisztelegett az új birtokosok előtt.⁶⁰

Másnap 27-én volt a beiktatás. A sátorban hallgatott mise után az összegyűlt nép előtt végbement a birtokbavezetés; az ellenmondók neveit feljegyezték, s a káplalani ember a királyi kúriára Bécsbe idézte őket ellenmondásuk igazolására. Kidobtak egy 10 rajnai talléros pénzdarabot, s néhány dukátot. Ezzel befejezték az aktust.

A következő napon aztán a Kiskunság felé vették az úljokat.

Igy történt a Jászkunság eladása a német lovagrendnek! Ebből a jobbagyságból váltotta ki magát a saját pénzén Jászkunság 1745-ben.

De hát az új tulajdonosok nem sokáig örülhetnek az olcsón szerzett birtoknak, sok esztendő pergett le az idő rokkáján, míg a Jászkunságból hasznot láthallak!

A tatárjárás után ugyanis a hetedik esztendő megint meghozta a bajt a Nagykunságra. Kiűtött a kurucvilág. II. Rákóczi Ferenc 1703-ban kibontotta a felkelés zászlaját Istenért, hazáért és szabadságért!

A magyarság sietett a zászlók alá. A kunok előtt is felcsillant a remény, hogy a német szolgaság jármát lerázhatják, s Rákócziba vetették reménységüket, aki régi kiváltságaikat elismerte és megerősítette.

De most meg egy új ellenség támadt, a rác!

A rácok a törökök elől — akik ellen fellázadtak — Csernovics Arzén pátriárka vezetése mellett Ipek környékéről menekültek Délmagyarországra, hol Leopold király letelepítette őket addig is, míg ősi hazájukba visszamehetnek.

Mint menekültek, — akik csak ideiglenesen óhajtottak Magyarországon tartózkodni — csak saját egyházi hatóságuknak, s a császári haditanácsnak voltak alávetve, a magyar hatóságoktól teljesen függetlenek voltak.

Mingyárt kezdetben felhasználta őket a bécsi udvar a súlyos adók behajtására, amit ezek a magyarokon roppant kegyetlenséggel el is végeztek. Mikor pedig Rákóczi a szabadságharcot megindította, a bécsi udvar a kurucok ellen leghatalmasabb szövetségészt a rácokban találta.⁵⁶

Rákóczi és Károlyi Sándor kuruc generális többször megpróbálták a rácokat a magyar ügy mellé állítani, de sikertelenül.

A felkelés évének vége felé a kurucok az ország keleti feléből kiindulva, már jócskán előre haladtak. Szeptember végén a Tiszán átkelve már Szolnokot is bevették s nemsokára egészen Halasig becsaptak. Anynyi erejük azonban nem volt, hogy a rácok felcsapásainak gátat vehettek volna s mihelyt Kecskemét-ről kivonták haduk zömét, a rácok a Kiskunságon, Kecskemét környékén, sőt a Nagykunságban is nagy pusztítást tettek. Földünkön ekkor pusztított először a rác, melyről a túri bírák 1703. november 5-én a következő jelentést küldik Károlynak, egyben segítségét is kérik:

»Méltóságos Generális urunk, vettük Nagyságod

levelől diem 5 praesentis hora circa decima, melyel titulált minékünk és kúnsági urainknak. Irja Nagyságod, hogy mintegy ötvenig való rác vitte el Szentestről a csónakokat, de nem ötvenig való volt, hanem volt lovas és gyalog magyarral együtt öt vagy hatszáz. Minékünk valóban megesék, mert mifelénk soha senki semmi hírt nem hozott, hanem magával együtt hozta reánk a hírt, és amely kúnságiaknak Nagyságod Szolnoknál parancsolt volt, hogy hozzánk jöjjenek s velünk együtt strázsáljanak, egymást őrizvén, azok is a jámborok, nálunk lévén, nem birtunk a sok ellenséggel, hanem valóban nagy rontást vittek végben rajtunk, mert minden marháinkat, lovainkat eltakarították, minden élelmünket és ruházatunkat, valami a föld színén találtak s szerzett s asszonyi népeinktől fosztogathattak, mindenünket magunk ökreim s szekereim elvitték, ad diem 4 praesentis virradóban ütvén reánk, mikor megkezdett világosodni. Az is elég siralmas kár, de a sok özvegynek s árvának éghen ható siralma legkeservesebb, bennünk és kúnságiakban több vagyon száz ember kárnál, kiket összebarabolván, eltemettünk, kiket pedig halálосképpen sebheltének, és holt elevenen fetrengének a sebek miatt. Azért kérjük Nagyságodat alázatosan, küldjön erős parancsolatot körösi bírák urainknak, hogy ezeknek a nyomorult betegeknek vagyis sebesekeknek orvoslására, gyógyítására borbélyt küldjenek avagy adjanak embereinknek, mert rettenetes sebekben lévén, lehetetlen vinnünk s magunk is nem tudjuk, hogy merjünk maradni, mert volt olyan magyar, amely szavahihető böcsületes asszony népektől megizente, hogy itt ne lakjunk, mert negyed- vagy ötödnap mulva némettel jönnek reánk, s még a gyermekeinket is

kardra hányják. Nem tudjuk, mit cselekedjünk, ha Nagyságod eleit nem vészi fene ellenségeink szándékának. Legyen jó Istenünk segítsége Nagyságodnak és Kegyelmes urunk seregeinek, kívánjuk.

Nagyságodnak szegény szolgálói úri bírák, esküttek és közönséges szegénység. P. S. Házainkat is eleget égettének meg.⁶⁰

Károlyi Sándor generális azonban úgy látszik valami rendet mégis tudott a rácok és németek közl csinálni, mert 1703. november 28-án Rákóczi Tokajban kelt rendeletével meghagyta a békési és azon vidéki lakosoknak, hogy Karczagra költözzenek, mert ott könnyebben megvédelmezhetik magukat.⁶⁰ Ebből az gyanítható, hogy valami csekély katonaság lehetett Karczagon, vagy pedig a város sáncaiban bizakodott a fejedelem.

A következő 1704. évben a kuruc zászlókat már túl a Dunán is lengett a szél, de a Duna-Tisza közén, sőt a Tiszán túl is a rác becsapások és rablások még napirenden voltak.

Karczag-Ujszállás is ezen becsapásoknak lett az áldozata. Debreczen város tanácsjegyzőkönyve 1704. június 28-án ezt jegyzi fel: »Rác hír jő, hogy Karczag-Ujszállásra jöven 8 vagy 9 százig való Ráczság, amely katonaság eliben kinent Szolnoki két sereg, egynehány mezei kalona. Azokat a pusztán nagyobb részint el hánta, az helyet megégette, minden marhájakat elhajtotta, de az népet is, ki az sánca szorúlt, nem bánthatta. Mely miatt nagy félelemben voltunk, és az egész város népe fegyverben igyekezett. — írják a debreczeniek.

Szegény Karczagot megint elhamvasztották! Jó, hogy a népet is le nem gyilkoltatta a kegyetlen rác.

Nem tudjuk, hogy a »sánc« alatt a templom körüli erődítésekkel érte-e a krónikás, vagy talán az Apavára sáncail? Ma már a városban semmi sáncerődítés nyoma nem látható.

Még egy másik rácokkal való harcról is van emlékezet, mely a karczagi határban zajlott volna le. 1761-ben a Nagy-Iván—Madaras közli határperben kihallgatott Nemes Túry András »a Szénaárkokról azt tudgya, hogy határ nem vólt, hanem azokban a levágott testeknek az halma vólt, az mint mostanis (t. i. 1761-ben) az embercsont ottan megtelczik; mert nádudvari embertől, Oláh János- és másoktól hallotta, hogy Kardszag pusztulásakor a kurucz világban a mezőn elesett embereknek ottan temeltettek el és mostanis látczanak — amint mondotta a tanú — a csontai.«⁶¹

1704-ben, valószínűleg Karczag-Ujszállással egyidejűleg Ladányt is feldúlta a rác.

A következő évben a Duna-Tisza közén garázdálkodó rácokat is utólrta a végzet. Botlyán tábornok vette kezébe a megfélekezésüket. Meg is nyomorította őket annyira, hogy jó darabig — mint ellenség — nem jöhettek számba.

Károlyi Sándor generális meg a marosmelléki rácok ártalmatlanná tételét vette tervbe. Erre az alkalom nemsokára elkövetkezett, mert a marosmelléki rácság 1705. tavaszán Arad alá gyűlt s nagy erővel kirontott, a Nagykunságot megtámadta. Május 24-én Kunhegyest és Madarast kirabolván felgyújtotta s a Károlyi által ellene küldött kurucz had egyik vezére, Nyíri ezredes is az első csatában negyvenötödmagával elesett, s két ágyúja a rácok kezébe került. Ekkor Károlyi utánuk eredvén, a Körösnél szélverte

őket s nemcsak a két ágyút vette el tőlük, hanem még másik hármat is foglalt hozzájuk. Elszedte tőlük a zsákmány nagy részét is, aztán Gyuláig kergette őket.⁶²

A rácok e kitöréséről Bertóthi István szolnoki kuruc kapitány május 25-én azt írja e vidék községeinek: »Bizonyos számú hadak (Török) Szent Miklósnál megszorították az rácot, sánczba vette magát; ha kegyelmeteknek hadai volnának, jó volna segíteni. Ezen levelemet írárok ma reggel négy órakor. Valaki igaz magyarnak tartja magát, siessen ide Szőlnekbe, most van ideje, itten ronthatni most az pogány rácot.«
Másik levelében pedig ugyanekkor azt írja Nagykőrösre: »Aradi lovas és gyalog rácság Kunhegyest és Madarast tegnap felrablotta; az mieink tegnaptól fogvást mind harcolnak velek. Kegyelmeitek szélleiben az Tiszán általköltöztesse a segítséget. Elhítem magammal, még ma által nem bocsálják a Körösön.«⁶³

A nagykunsági győzelem egyidőre a marosmenti rácokat is lecsendesítette.

A nagykunok Rákóczi zászlaja alatt mint kurucok is harcollak.

Mint tiszteket Bakó István kapitányt és Karczag-ujszállási Ballay Mátyás főhadnagyot említik a musttrakönyvek.⁶⁴

Bakó mint nagykunsági kapitány már 1704-től kezdve gyakran szerepel.

Rákóczi fejedelem 1705. június 17-én azt írja Károlyinak: »Nemzetes, vitézlő Bakó István kapitányunk kívánván keze alatt levő hadaknak megmustráztatását és fizetéseket; Kegyelmedre relegáltuk oly formában, mivel Kegyelmed keze alatt levő corpusához nem másokat, hanem a nagykunsági hadakat (kik

de privilegio tartoznak táborozni az hazának ily szükségében) rendellük.«

»Hogy ha azért emlegett kapitányunk nem a nagykunságbelieket gyűjtötte volna össze, hanem más ezerekből valókat Kegyelmed szorgalmatosan investigáltassa és a kik más ezerből valók volnának, menjenek vissza elébbeni ezerekre. És ha ezen modalitás szerint a Nagykunságból ezerét meggyűjti, annakutána mint vice kapitánynak fizetése meglészen.«⁶⁶

Bakó uram úgy látszik, a rácok ellen is vitézkedett, mert 1705. jún. 20-án Dobozi István debreczeni bíró azt írja Károlyi generálisnak, hogy »Bakó Kapitány uramnak itten (t. i. Debreczenben) 9 rác rabja van. Kéri arra, tartsuk ilt tömlőcünkben; rab atlyafiát, s katonáit akarván rajtok kiváltani, egyikét pedig nekem adta az rab bojtárom kiváltására, kit is recommendáltam vala Nagyságodnak.«⁶⁶

A fejedelem 1706. ápr. 13-án Egerből ismét ír Bakó mezei hadainak megmustrálásáról:

»Nemzetes vitézlő Bakó István nagykunsági kapitány hívünk maga itten leválván kétszáz rhénes forintot fizetését, keze alatt ami némű mezei hadak vannak, azokat megmustráltatván kegyelmed, azon mustrális lizla szerint adasson assignatiót Kegyelmed valamely hópénzek kiadására mostanság.«⁶⁷

Ugy látszik, a mustra nem valami jól ütött be, bizonyosan feles számmal lehettek nem kunságiak is a Bakó uram hadai között, mert egy hónap mulva azt írja a fejedelem Károlyinak: »Bakó István és a több tiszteknek megbüntetése jól esett. Igen is el kell tölle az mezei katonákat szedni; ha kun kapitány akar lenni, szedje öszve a kunokat.«⁶⁸

Nem is szerepel többé Bakó a mezei hadak kapi-

tányai között. Úgy látszik nem tett ki a nagy kunokból a lélszám s csakugyan elszedték tőle a katonákat.

Rákóczi laktikája az volt, hogy az ellenség elől a népet lábora közelébe rendelte minden lábas jószágával és értékesebb ingóságaival, s a falvakat pusztán hagyatta. Igaz ugyan, hogy így a falut a zsákmányolásra éhes ellenség felporzselte, de legalább a nép megmaradt. A pusztai falvak között éhesen és fáradtan csatangoló ellenséget aztán a portyázó kurucok meglepték és levágták.

Azt írja egyik császári tábornok: »falustól elfutnak előlünk, gabonájokat, barmaikat elrejtik, szénájokat elégetik s mi koplalhatunk üresen hagyott házaikban, ha a szünet nélkül rajtunk portyázó kurucok ezeket is fejűnkre nem gyujtanák. Katonáink, lovaink, fegyver, éhség, hideg miatt hullanak.«⁶⁹

A fejedelem a rác veszedelem elől Békés megyét Kardszagra szállította,⁷⁰ majd mikor már a rác egészen a Nagykunságig felcsapott, az egész Nagykunságot a tokaji tábora melletti Rakamazra rendelte.

Hogy mikor történt a Rakamazra való átköltözés, biztosan nem tudjuk megmondani. Leginkább a kunsági városok eklézsiáinak anyakönyvei tartalmaznak adatokat erre az átköltözésre vonatkozólag, de ezek az adatok nem megbízhatók, mert többnyire később, emberöltők múlva, öreg emberek vallomása után írják be.

Madarason 1703-ban említenek egy futást, amikor Rakamazra elmenekültek. Innen még ez évben hazatérnek, Boros Tamást bírónak választják, de 3 hónap múlva a rablók ismét Rakamazra úzik őket, s ott maradnak 1711-ig.⁷¹ Pedig előbb láttuk, hogy Kunhegyest, Madarast 1705-ben pusztították el a rácok.

Kunhegyesi meg az anyakönyv szerint csak 1707-ben pusztította volna el a rác s ekkor ment el a nép nagyobbbrésze Rakamazra, magukkal vivén a falu harangját is.

Alkalmasint úgy volt a dolog, hogy valami csekély lakosság lappanghatott itthon, vagy legalább is többen hazajártak hosszabb-rövidebb időre, mert néha életjelt ad egyik vagy másik falu. 1709-ben azonban már az utolsó maradékokat is Rakamazra rendeli a fejedelem.

A labancokat módfelett felháborította Károlyi generálisnak azon eljárása, hogy a népet mindenütt elköltöztette, az ételmel elhordatta vagy elásatta, a takarmányt elégette előlük. Rabutin labanc generális ezt megbosszulandó Füredet, Egyeket, Szöllőst, Szentimrét, Derzset felperzseltette, s kiáltványaiában hasonló sorssal fenyegette a környékbeli községeket is, ha megfulamodnak előle.¹⁸ De ez a fenyegetés igazán »kiáltó szó volt a pusztában«, mert már több napi járóföldre sehol sem volt lakott hely.

A nép emlékezetében ez az utolsó pusztítás »Rabulin járása« néven maradt meg.

Mert ez a pusztítás az utolsó volt. Aki már ezután jött, annak nem volt mit pusztítani.

1705-ben a kun földön emberek hiányában megszűnik az emberi történet. Az őstermészet átveszi a csendes birodalmat, begyepesíti a romokat, fehéríti a csonlokot, kövér füvet támaszt a vérrel itatott földeken. Hat esztendőig tart csendes, zavartalan uralkodása.

1711-ben Rákóczi elveszíti a csatát. Károlyi Sándor generális leteszi a fegyvert. Eljön a várva-várt béke, de az is olyan keserű, akárcsak a mostani.

Leghamarabb hazaszállanak a kunhegyesiek és madarasiak.

A madarasiaknak 1711-ben már lévitájuk is van, 1712-ben pedig rendes papot ordinál a debreczeni zsinat Madarasra. Kevi is hazaszáll, 1711. szeptember 20-án a szatmári zsinat Dávidházi Mihályt papul Kevibe ordinálja. Kunhegyes is papot hoz Pongrácz Pál személyében, Karczag-Ujszállásra pedig 1712-ben Szentandrás Györgyöt rendeli prédikátornak a debreczeni közszinat.⁷³ Ugy látszik tehát, hogy ekkor már Karczag is hazatért.

Első dolog volt mindenütt a papválasztás után a templom felépítése. Mindenütt beomolva fedél nélkül állott az Isten háza. Azután mindenki házépítéshez látott, majd szántóföldet fogott. Volt pihenl föld bőven. Kiki akkorát foghatott, amennyit akart. De a kezdet nagyon nehezen ment. Még eke is alig akadt! A hagyomány azt tartja, hogy a laposvasat Miskolcra kellett vinni élezni, ott lakott a legközelebbi kovács.

Sok baj volt a vendéglátó gazdáival, Szabolcs megyével is! A kunok közül sokan a zivataros időkben szolgálatra szegődtek s a visszaszállás idején szó nélkül hazaszöktek. Mások meg összeházasodván szabolcsmegyei jobbágycsaládokkal, sógorságukat, atyafiságukat magukkal csalták. De szöktek a jobbágyok hívás nélkül is a kun földre. Természetes, hogy a földesurak üldözték őket, sőt erőszakkal is visszahurcolták embereiket. Ezen erőszakosságok megszüntetésére a nagykunok 1717 máj. 20-án Karczagon tartott közgyűlésükön azt a határozatot hozzák, »hogy ha N. Szabolch vármegye cum asseclis az szegénységet üldözni és rabolni ide jönnek, menten unila vi insurgálunk. úgy hogy fejünk fennálltáig egymást ra-

bolni és hurcolni nem engedjük, hogy ha penigh valamely helység mellőlünk elállana... tehát azon helységen a löbb helység... exequálhasson 500 rénesforintot.»⁷⁴

Még egyszer látott a kun föld talárokát az 1717. évi betöréskor, de ekkor ezek csak holmi abrakot vettek a karczagiaktól.⁷⁵ Kurucokat is látott még egyszer a Kunság. Így nevezték ugyanis a Kőrösön túl felámadt zendülőket, akik 1737-ben a »Kis kurucz világ« idején a Nagykunságra is betörtek, de a kevi malomnál szétverték őket.⁷⁶ Ezek azonban nem sok kárt tettek. Hosszú, kétszázévestendős béke lassanként elfeledtette a háborúk mérhetetlen pusztításait és nyomorúságait, melynek mi voltunk a szenvedői, de ne feledkezzünk el azon honfitársainkról, akik őseink szenvedéseit most élik át.

*»Immár kegyelmezz meg Urunk népeidnek,
Minden határiban az magyar nemzetnek!
Vedd ki igájokból idegen népeknek,
Többé szidalomban immár ne légyenek.«*

5. A karczagi templomépítés.

»A szegény embert az ág is húzza« azt mondja a példaszó. Eleink is hiába evickéltek ki a török-tatárkuruc-labanc világ másfél száz esztendő s nyomorúságaiból, nem hagyta a sors őket nyugodni. Ezúttal valásukban háborgatták szegény kunokat, a háborgató pedig a bécsi udvar volt.

De hát az a nép, mely másfél száz esztendő háborús borzalmait átélte, ezt is ki tudta heverni. Az udvar hivatalos protestáns ellenes politikáján is sokat lehetett enyhíteni, ha tudta az ember a módját.

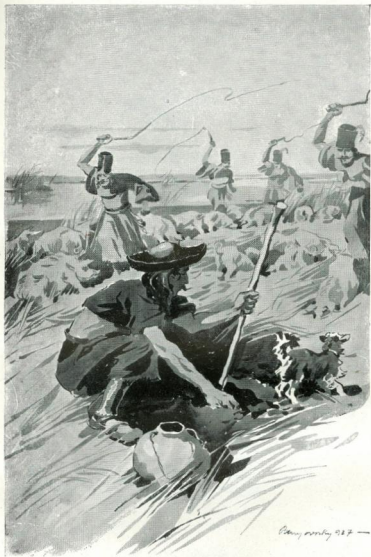
Kunyorált, kért a szegény ember, ahol lehetett, ahol meg nem lehetett, ott meg ő adott. Így aztán valahogy dülőre tudta vinni ügyes-bajos dolgát.

Karczag város 1743-ban templomépítéshez fogott, anélkül, hogy figyelembe vette volna a kálvinisták részére kiadott tiltó rendelkezéseket. Ez abban az időben nagy vétség volt. De akkor is megvoltak városunk serény, körültekintő és értelmes vezetői, akik a várost a kátyúból kihúzták.

Varró István nótárius uramé az orosz-lánurész ebben a nagy munkában. Viszontagságos kilincseléseit egy nagy naplóban hagyta az utókorra, melyet — sajnos — helyszűke miatt teljes terjedelmében nem tu-

Szilaj ménes a téli legelőn.

Ótány 1927 —

XI. kép.

Gyékénybördő türetés.

dok közölni, de ebből az alább közölt megrövidített naplóból is láthatod kedves olvasóm, hogy a régi világban sem ment a dolog kilincselés nélkül s ezelőtt is úgy forgott a kerék, ha kenték.

De hadd beszéljen a napló!⁷⁷

I. »Noha a karczagi reformátusok tatároktól, ráckóktól és magyar pártosoktól úgy személyükben, mint vagyonukban nagyon sokat szenvedtek és sokat bujdosnak, de az egyházzól sohasem lelejtkeztek meg.«

II. »Az isteni gondviselés a dúlók és égetők pusztításaitól a templomot mindig megkímélte, s mikor a nép haza szállott, az egyszerű kis templomot megtalálta.«

III. »Szaporodván a nép, a német lovagrend uralma alatt meg bővítette napkelet felől való végében, a szűknek bizonyult egészen égelett téglából épült kis templomot néhai nemes Karacs Ferenc főbírósgájában.«⁷⁸

IV. »A következő időkben még jobban szaporodott a nép, úgy hogy még szorongva sem fért be. Ekkor belül csaknem környes-körül karokat építettek, de a sokszori toldozás, főként pedig a régiség miatt a lebontásán kellett gondolkozni, mert telejétől a fundamentomig 24—25 kisebb-nagyobb hasadások látszottak a falon; úgy, hogy végre csak a templom kerítésében, a puszta ég alatt tartották az isteni tiszteletet.«⁷⁹

V. Az előljárók és a nép végre eltökélték, hogy haladék nélkül új templom építéséhez fognak.

VI. Ezért hozzáértő mesterekkel nagyszámú téglát vettek, égettettek, a szükséges meszet, fát, vasat beszerézték, végül Csermák Vencel debreczeni kőművessel a kőműves munkára megegyeztek oly for-

mán, hogy minden öl kő rakásáért 3–3 rénesforintot, búzát, sertést, vaját adnak a készpénzen felül és a munkás legényeket élellet-itallal látják el.

VII. A kezdés idején előljárók voltak: nemzeti Sütő András főbíró; nemzeti Geszthi Nagy János törvénybíró. Esküdtek: nemzeti Kálmán István, Tóth András, Kabai Mihály, Mándoki János, Szilágyi István, Jósza János, Szabó Mihály, Nyéki István, Sánta Gáspár, Láposi István, Erdélyi György, Mándoki Ferenc, Győri Mihály, Varga György, Kun Péter, Kerekes Pál, Nyéki Mihály és Kiss Gáspár uraim. Prédikátor volt a fundamentum tételkor Keresztúri Ferenc; oskolamester; Czeglédi Pál; kántor: Királyi András. Kisbírók: Bézi György és Sebők György. Kerületi kapitány nemzeti Kálmán István lett.

VIII. Hozzáfoglak 1743-ban, s ez év őszén a mestereink a fundamentumot a föld színéig hozták, s a kihányt földdel a falat betakarták, hogy az őszi eső és a tél ne ártson neki.

IX. 1744. tavaszán újból hozzáfoglak a fal rakásához, sőt már jócskán fel is rakták, de ekkor megtudta a dolgot nemzeti Gosztonyi István, a járszági és két kunsági kerület akkori adminisztrátora, a városba érkezik és hivatkozván a régebbi királyok rendeleteire, az építkezést azonnal beliltja mindaddig, míg a királynőtől a további építkezésre az engedélyt meg nem szerzik. Az építést azonban nem hagyták abba, miért is Gosztonyi az akkori Dominium Commissiójának a dolgot beadván, a commissió a királynőnek bejelenti, a királynő a Helytartótanács által az építkezést azonnal beszünteti.

X. A hlvék bizakodnak Mária Terézia jóindulatában.

XI. Ez idő közben mozgolódtak a Jászkunok a redimálásban. A nagykunok részéről a megbízott éppen maga Varró volt, ki 1744. dec. 23-án és 25-én Jászberényben Horváth Jánossal a districtusok főnótáriusával és nemzeti Nánási János kiskunsági volt kapitánnyal összejött s együtt később felmentek Bécsbe s a redemptiót véghez is vitték. Melynek eredményeképp az 500.000 Rfot summából Karczag-újszállásra esett 41.800 frt; az ezer lovas katonából pedig 63.

XII. Mivel Varrónak a redemptio érdekében úgy is fel kellett Bécsbe mennie, a templomépítési engedély megszerzését is rábízták.

XIII. »Ez időben a Jászkunságnak a Pesti Ispotály volt a földesura. Az Ispotály dominiumának adminisztrátora Goszthonyi István. A pesti ispotály dolgaiban való commissariusok voltak Bécsben a Bellicumról gróf Nesserold ő excellentiája, az ország főcommissariususa és ezen commissiónak a praesese, és báró Dalmon. A felséges cancelliáról referendarius Koller József és Adelffi János. A felséges camaráról camerae referendarius Fekete György, a commissió actuariususa Piroló urnak. A cancellárián főcancellarius gróf Balthyán Lajos, referendarius az említett Koller József, consiliariusok: Adelffi, Palásli, ... Nedeczky. A felséges királyi Helytartó Tanácsban Pöszonyban gróf Pálffy János elnök, báró Climay; püspök és tabulae praelátus méltóságos gróf Nádasdy Leopold etc. Director Cancellariae Fabiánkovits György. A cancelláriánál a református status részéről ágens volt Szilágyi Mihály Bécsben.«

XIV—XVI. A cél az lett volna, hogy a királynő elé jusson az egyház kérése, csak az út között kellett

választani. Vagy a reformátusok ágense, vagy a földesuraságot tartó commissió által gondolták a dolgot elérhetni. Az utóbbi gyorsabbnak látszott.

XVII. Elhatározta tehát a város, hogy Varrót és Sütő András bíró uramat indítja el az építési engedelem kijárására.

XVIII. Először is Gosztonyi István adminisztrátort keresték fel, ki ügyükben Kollert és főképpen Fekete Györgyöt ajánlotta, mint olyanokat, akik azt elősegíthetik.

A város 1744. aug. 13-án olyan utasítást adott Varrónak és Sütőnek, hogy a kérvényezést először is a felséges Commissionának folytassák, s ha elutasító választ nyernek, akkor a királynőhöz forduljanak. Egyébként a saját belátásuk szerint cselekedjenek.

XIX. Kisasszony havának 13-ikán indultak el, 16-án Budára érve megháltak. Idáig a város kocsija hozta őket. Budán Landkocsit fogadtak Bécsig, s 17-én tovább indultak. Ezen a napon Csabáig⁸⁰ értek, 18-án Dorognál elmenvén Tád-ra értek, ott megebédelték, onnét Nyerges-Ujfalun, Biskén, Sütön, Neszmélyen, Almáson, Szönyön által Komáromba mentek. 19-én Gönyűn által Nagy Győrbe, onnét Öttevénybe, onnét Mosonba jutottak s itt megháltak. 20-ikán Óváron kívül, Levél mellett Hegyeshalmon, Miklósdán,⁸¹ Condorffon, Pándorffon által Pruckra⁸² érkeztek, itt a Landkocsit a Línea inspectora megvizitálván, minthogy honorálások céljából 112 tekenős békát vittek — az inspektornak, aki a békákat nagyon megkívánta, két párat odaajándékoztak. — Innen Svandorffon át Sfetetre⁸³ érkeztek, itt meg is háltak. Aug. 21-én Bécsbe érkeztek.

XX. Bécsben a »Fejér Farkas« címerű vendég-

fogadóba szállott a két kun. »Egyikünk sem vólt azelőtt Bécsben, — írja Varró — a járást magunkban nem tudván, csak 'sebengeltünk, mit légyünk. Német nyelvet nem tudtunk, magyar s deák nyelven értőt nem esmértünk, kivel s miképpen beszéljünk. Sokakat láttunk magyaros ruhákban, ha szóltunk hozzájuk s kérdezősködtünk tőlük, csak »niksz ungrist« feleltek. Vólt azonban egy tróger azon vendégfogadónál, ki is meglehetősen értelt magyar nyelven, azt mi megsejtvén, jóbarátunkká, s amikor kaphattuk tolmácsá csináltuk és die 22. Augusti kértük arra, hogy nekünk igazítana fizetésért olly embert, aki bennünket az előbb említett méltóságokhoz elvezérelne, az osztán igazított hozzánk egy bádgyadt öreg forma trógeret. Ennek vezetésével felkeresték a felséges commissió praesesét, gróf Nesserold Ferencet, de nem találták otthon. Szállását azonban megjegyzezték, hogy maguk is oda találjanak.

XXI. Augusztus 31-ig nem volt a Commisiónak ülése. Augusztus 23-án Nesserold grófnak mint praesnesnek kérvényt nyújtottak be, 30 tekenős békákkal pótolva.

A kérvényben felhozzák, hogy régi templomuk összedülőfélben volt, s újat akartak építeni, de Goszthonyi ettől eltiltotta őket.

Mikor a kérvényt beadták, úgyszintén a 30 tekenős békát, »a secretárius kijövé, azt mondotta: Ezt válaszolja ő Excellentiája, hogy semmiképpen el nem végzi, mert úgy fogna járni, mint a kecskeméliekkel, kikis egynéhány szalonnát felvittek ő Excellentiájának, azután felpanaszolván hirdették széjjel ő Excellentiája csúfságára, s megtudván ő Excellentiája, pénzes szekerek által kellett Kecskemétre haza

küldeni. Mi azonban ellenkezőképpen rá beszéllettük, de semmiképpen ő Excellentiája nem akarta s el sem vette mindaddig, valamig azon secretariusnak egy pár aranyat nem nyújtottunk. Az egy pár arany-
nak a Sekretarius kezében való nyomása cselekedte, hogy az után ő Excellentiája sem küldötte vissza a tekenős békákat.*

Ez alkalmatossággal a Felsőges Commissiónak szóló kérvényt is átadták a grófnak, mint praesesnek. Ez majdnem úgy szöll, mint a grófnak írott instancia.

Hogy a Comissió Regio Aulica-hoz benyújtott kérvény fogatosabb legyen, némely commissarius urakat, eljártak, hogy kiki dolguk mellé szólhasson. Így elmentek referendarius nagymányai Koller Józsefhez, s hosszú magyar instanciában kérték, hogy őfelsége előtt és a felsőges kancellárián teljes bölcsesége szerint igazítsa a karczagiak dolgát. Koller kegyesen fogadta őket s tanácsolta, hogy a királynőhöz nyújtandó instanciájukat gróf Batthyány Lajos cancellariusnak adják át.

Mint hogy a felsőges Commissiónak teljes válaszáat nem vették, s ezt szóval is bejelentették Kollernek, ő ajánlotta, hogy míg az ülés tartana, Adelffinél és Fekete György camarae-referendariusnát is jelentsék magukat. Ezért Adelffi János consiliariusához is beadtak egy instanciát, mely olyanformán hangzott, mint a Kollernek írott. Az instanciát Adelffi elolvastván, behívatta őket, zeleinte ugyan igen sullyos s kemény beszédekkel illelt bennünket, de a honorariumocskát, úgymint tekenős egynéhány pár békákat meglátván csendesebben beszéllett, kivált igen nagy egy pár debreczeni mézeskalácson álmélkodott, mondván, hogy

soha olyat nem látott. — írja Varró — végezetre is jóakarattal ígérte.

Innen Fekete camerac-referendarius-hoz mentek, itt már csak szóval mondták el a mondanivalókat. Hivatkoztak arra, hogy Gosztonyi ajánlotta, hogy keressék fel. Fekete késznek mutatkozott őket támogatni, sőt a felséges Commissióhoz írott kérvényüket előkérte, elolvasta, s itt-ott javílgatta is.

A következő napon, augusztus 24-én míg a Commissió be nem állott, megjelentek báró Dhalmon úrnál, »ki is német nemzet« lévén, írásban, latin nyelven adták be instanciájukat. Ő is behívatta őket, »igen drágalátos maga ajánlásuival vígasztalt bennünket, sőt teljességgel biztatott is« — írja Varró.

Felkeresték Piroló urat is, a felséges Comnisió Actuariusát, vagyis Nótáriusát, hol szóval adták elő bajaikat. Ígérte is szolgálatját.

»Mind ezen elől számlált Méltóságoknak juttatunk a tekenős békákból, kinek többet, kinek kevesebbet, és mindnyájan igen nagy kedvességgel vették; de a mézes kalácsokból nem juthatott mindnyájoknak« — írja Karczag város pennája.

XXII.—XXIII. 24-én beállott a fő Commissió széke gróf Nesserold házában, az ülés után az ajtónál várakozó Varróéknak azt mondta Piroló, hogy másnap elkészíti az expeditoria levelet, de azt tanácsolta, hogy menjenek el a Méltóságos generálishoz, Adelffihez és Feketéhez, s ott megtudják, hogy miből áll az expeditió.

Másnap csakugyan elmentek Adelffihez, aki megmondotta, hogy a Commissiónak nincs hatalmában a templomépítésre szabadságot adni, mert az a királyt illeti meg, hanem abban fogja őket segíteni,

»hogy az adminisztrátornak megparancsolja írás által, hogy végére menvén a karczagi templom mívoltának, a felséges Helytartó Tanácsot úgy informálja, hogy a karczagiaknak teljes vizsgálásokra legyen.« A Tanács a királynőnek a szerint tesz jelentést. Egyuttal a karczagiaknak Őfelségéhez kérvényl kell benyújtaniuk ebben az ügyben a Cancelláriához. Akik a Commissiótól a Cancelláriánál is vannak közülük, a kérést ajánlani fogják.

XXIV.—XXV. Elmentek tehát Nesserold grófhoz és egy kérvényl adtak be, melyben azt kérik, hogy kérésüket a királynő előtt pártfogolja. A gróf megígérte a pártfogását. Meglátogatták Feketét és Dhalmont is.

Piróth a levelet elkészítvén, nékiek átadta és postán az adminisztrátorhoz küldötték. Ehhez csatolva ők is írtak egy levelet, melyben kérik, hogy a Helytartó Tanácsnak teendő információt sieltesse és hogy információt adjon. »Hiszem maga jól tudja, látta — írja Varró uram — mostani állapotját, s lerogyófélben való voltát régi templomunknak és azon kívül népünk számához nem illendőséget; azt is nyilván experiálta az úr, hogy amely templomot építeni kezdettünk, nem igen nagy külső színes tekintetű, hanem csak a mennyi népünket bé foghattya. Ne tégyen azonban valami akadályoztató clausulát azon informatioban az úr, ugyanis milsoda hasznot vehetne az ollyaténból az úr? Ellenben pedig, hogy ha szegény Ekklesiánk vizsgálulására fog az úr szolgálni, azon eklésia nemcsak örök emlékezetben tartya az úrnak abbéli segedelmét, hanem effective is az Úrnak láthatóképpen meg fogja hálálni. Arra is alázatosan kérjük az urat, méltózlássék nekünk is meg-

írni, miben lészen az úrnak a felséges királyi tanács-hoz adandó információjja és melly napon fogná az úr elküldeni, hogy a Felséges Királyi Tanácsot is az ő Felségéhez teendő információnak siettelésére annál bizonyosabban instálhassuk. A levelet 1744. augusztus 26-án postára adták.

Most már azon törlek a fejüket, hogy a felség-folyamodványt hogy adják be. El mentek először Szilágyi ágenshez. Ez kellő fontoskodások után azt ajánlotta, »hogy ha sub manu adnának 50 vagy 60 aranyat a Méltóságoknak szíveknek meghajtása végett Honorarium titulussával. öneki, ő meg próbálna »hegyet mozdítani.«

Mielőtt Szilágyi uram nem teljesen önzetlen ajánlatát elfogadták volna kunjaink, elmentek Szemere László úrhoz, aki egyebek közt felvilágosította őket, hogy »Ez a Szilágyi ágens uram igen henye, rest etc. Nékie kellene mindenkor velünk lenni, minthogy most az Ekklesiák dolgait közönségesképpen folytattyuk, de nem hogy azt cselekedné, sőt amikor hívallyuk, is, nem mindenkor jelenik meg, jobban szeret dámákkal sétálni, ostáblázni, etc. Egy szóval ő olyan ember, aki nyárban is szánkázik.« Jobban ajánlaná Erdély ország ágensét Dömjény Gergelyt. Kérdezték Varróék, hogy nem volna-e bosszúságára az agenliának, ha saját nevükben instálnák ő Felségét? Szemere azt a tanácsot adta, hogy saját nevükben instáljanak, mert a Felséges Asszony így fogadja el. Elindúltak tehát Demjénhez, hogy tárgyaljanak vele, ő azonban haza utazott.

XXVI. Elhatározták tehát, hogy segítség nélkül maguk fognak instálni, »Istennek Szent Nevét Segítségül híván.« Varró a Fekete György referendarius

javallatát figyelembe véve, megfogalmazta a felségfolyamodványt, melyben löviről-hegyire elmondották a dolgot, elhallgatván az elhallgatandókat és kiemelvén a kiemelendőket.

XXVII. Szent Mihály havának 2. napján gr. Batthyán Lajos főcancelláriushoz elmentek, de a »sok méltóságoknak s más instánsoknak« sűrgetések miatt nem tudtak hozzá férni, s midőn a hintóba akart felszállni, akkor adták kezébe az instanciát. Ezen, sőt a következő napon sem véletlödött fel a cancellárián az instancia »az össze csoportozott dolgok miatt.« Elmentek tehát a cancellariae secretarius Koller Ferrenchez oly véggel, hogy a referendarius Koller Józseftől megtudhassák, mikor lenne a felvétele. Hozzá be nem mehettek, hanem a fiával beszéltek, kinek bejelentették, hogy »egy pár szép teheneket volnának hajlandók önagyságának adni.« Ez le is ment ura atyjához, s azt a választ hozta, hogy 7-én lesz consilium, akkor sorra kerülnek ők is, sőt önagysága úgy csimálja a dolgot, hogy ő referálhasson. Aztán rájuk bízta, hogy a balai pusztán levő gulyát hajtsák át Törökszentmiklóásra, mihelyt a dögösség kezd benne megszűnni. A teheneket pedig köszönte Útkára útján.

XXVIII.—XXX. Hetedikén elmentek a cancelláriushoz, akinék szóval is előadták a kérést. Aztán elmentek a cancelláriára. Mikor a consiliarius urak oszolni kezdettek, kijött Koller József referendárius is és jelentette nekik, hogy az ő kezére szállott az instancia referáda végett. Ebéd után Varróék újra felkeresték s akkor azt mondta nekik; hogy ő ugyan referádát lesz Őfelségéhez, de nem hiszi, hogy büntetés nélkül megusszák a dolgot. Az udvar resolúója után az ügy a Helytartó Tanácshoz kerül,

ezért ott sürgessék, mert a resolútiót ő rögtön megcsináltatja. A Helytartótanács-hoz oly véggel megy az ügy, hogy az intimátumot küldjön az egri püspöknek és a Districtusok administratorának bővebb információért, hogy l. i. oculáltassék mind az egri püspök, mind az adminisztrátor részéről az régi templom és az elkezdett új templom. Ők tehát Bécsel elhagyták s Pozsonyba jöttek, hogy a Helytartó Tanácsot sürgessék. Ezért a nádorhoz, a Tanács praesceséhez egy magyar nyelvű instanciát adtak be, melyben a sürgős elintézését alázatosan kérték.

A Helytartó Tanács csakugyan beküldte postán az egri püspöknek Erdődy Gábornak s ők is haza indultak. Jászberénybe útha ejtették Goszthonyi adminisztrátort, ki közölte velük, hogy az egri érsek halálán van, várjanak néhány napot az ügyel, mert valószínűleg a káptalan fog intézkedni ebben. Miután odahaza a dolog folyását jelentették »ismét szemeinknek álmod, szemöldökünknek és szemünk héjainak szunynyadozást nem engedvén, a venerabile Capitulumon Egerben a dolgot folytatni kezdtük,« mondja Varró.

XXXI. 1744. november végén Varró Nemzeles Kabai Mihály urammal az egri káptalanhoz ment s ott az adminisztrátor ajánlatából a káptalan nótáriusát Szabó Mártont felkereste, aki Kis János nagy-préposthoz ulasította őket. Ott »egynehány lekenős békákkal és egy-egy pár debreczeni fehér kenyerekkel s perecekkel« jelentették be magukat. A prépost mingyárt mondotta, hogy másnap a káptalannak az ülése lesz, s a kérvényt előveszi. A káptalan a kérvényben foglaltakat — nevezetesen, hogy a templomot megnézesse és jelentést tegyen a consiliumnak — magáévá tette és első adventen kinevezte páter Török Mihály

Jászapáti plébánost és Páter Berkes Ferenc Kunszentmártoni plébánost, s a megbízást a Varróék kezébe adta. Varróék nagyon örültek, hogy ismerős és jóakarató embereket neveztek ki ügyük megvizsgálására. Jász-Apátiiba maguk vitték el a Káptalan megbízását. A tisztelendő atyák kijövén, a templomot megvizsgálták, a jelentést megírták, pecsét alatt kezükbe adták, hogy vigyék Egerbe, de tudokra adták, hogy a jelentés egészen a kérésük szerint történt.

XXXII-XXXIV. Ezután ismét felment Varró uram Egerbe Kabai urammal együtt és megkérték a nagy prépostot, hogy jól informálja a Consiliumot. Másnap gyűlést tartottak a káptalan templomában és úgy határoztak, hogy az említett plébánosok jelentése szerint informálja a Consiliumot.

XXXIII. Eközben a három districtusok hajdani szabadságát, palutinális jurisdictio alá való visszajutását sürgetvén, a districtusok Varrót, Horváth Andrást és Nánási Jánost küldték Bécsbe. Varró eközben a templom dolgát is sürgette a Felsőges Cancellárián.

XXXIV. Már Koller József referendárius kezén lévén az Ő felségéhez teendő referáda a templom állapotjáról, noha Varró már kezdett kétségbe esni.

XXXV. Ujból beadott egy felség folyamodványt, melynek szövege hasonló volt az elsőhöz. Mellesleg gróf Pálffy Miklós vice cancelláriusnak (a főcanc. távol volt) is írt egy kérvényt, melyet személyesen vitt el. Ő excellentiáját herbatea itala közben találta, senki más ott nem lévén, mindjárt beszóltotta. Előadván a dolgot, ő excellentiája csodálkozott, hogy Koller halála óta nem került elő az akta és mindjárt megvizsgálva Varrót, hogy megkeríti ő. Jöjjön dél-

után 2—3 óra közl, mert nem válna a cancellária becsületére, ha újból felmenne az acta.

XXXVI. Délutánra csakugyan kikerestette. Adelffi úrnál hevert az ügy. Adelffi azzal mentegetőzött, hogy a filepszállásával tévesztette össze, melyet már expediált. Varró a vice cancellarius utasítására elment Adelffihez, aki még meg is dorgálta, hogy miért nem sűrgelte idáig. Aztán megígérte, hogy csütörtökön referál Ófelségénél és szombaton expediálják.

XXXVII. Kérdezte Varró, hogy miből fog állani a referáda? Adelffi azt mondta, hogy lehetetlen lesz büntetés nélkül kieszközölni a dolgot. Varró 1745. aug. végén haza jött (1744. dec. 23-án ment fel). Ófelsége határozata a Consiliumnak, onnan a főkapitánynak, Almássy Jánosnak, onnan a kerületi kapitánynak Kálmán Istvánnak megküldetett, tartalma pedig az volt, hogy mivel a templomot több rendbeli tilalom ellenére is építették, 500 aranyat tegyenek le büntetésül, s ha az egri püspök és Almássy János vagy kiküldöttei megvizsgálták és jelentést tettek, a templomot tovább építhetik.

XXXVIII. A redemptiós summából a városra 41.800 Rft. és az insurgens 1000 katonából pedig 63 esett minden készülettel, lovakkal, fegyverekkel, mundérokkal, ami szintén felrűgott majd 7000 forintra, így a templom bírsága 500 aranyok (2100 Rft.) a portionális kvóta 2000 forint, palatinale salarium 195 etc. tekintélyes terhet képviseltek. Nagyon nehéz helyzetben volt a város!

. XXXIX. 1746. augusztus vége felé Sütő Andrásal újból elindult tehát Varró, hogy Ófelsége a bírságot enyhítse. Pesten a királyi táblához mentek, hol azt ajánlották, hogy a Personális Grassalkovits

Antalnál instáljanak, hogy szóljon mellettök egy pár jó szót, de Pozsonyban a nádornál Pálffi Jánosnál is kérjék, hogy ajánlja őket.

XL. Elindúltak hát Pestről Pozsonyba, s ott a nádorhoz kérvényt adtak be magyar nyelven. A kérvényhez mellékeltek a distractus ajánló levelét is. A nádor jóakarátát ígérte. Most újra felmentek Bécsbe és a királynőhöz megint kérvényt adtak be. A kérvény eredménye az lett, hogy a büntetésből 200 aranyat a királynő elengedett, s csak 300 arany maradt fizetni való.

Az ügyet aztán a Kancellária a Helytartó Tanácsban, a jászkun főkapitányon, az egri püspökön át expedialta, s Varróék haza jöttek. 100 aranyat felküldtek Egerbe a püspökhöz, 30 tekenős békával és 2 pár debreczeni kenyerekkel, mézes kalácsokkal és perecekkel súlyosbbitva. A püspök jóindulatúlag megdorgálta őket, amért engedelem nélkül építették a templomot, de a büntetés fizetésére haladékot nem engedett.

Az első királyi resolutio oculatát rendelt el, ezért a püspök újra elküldte a jászapáti és kunszentmártoni plébánosokat, akik Szent Jakab hava 6-ikán kiadták az építkezésre felszabadító levelet.

Szabó György, az új főbíró a 300 aranyat felvitte Pozsonyba és ott a parochusok generálisá cassájára lefizette 1746. augusztus 12-én, s az egri püspök nyugtázta.

A következő esztendőben hozzáfogtak az építéshez. Kőműves ember volt Csermák Vencel, aki a falat rakta. Fedélszéket Lőrinc nevű szolnoki ács, a templomi padokat kisujszállási Asztalos Gergely és Asztalos Mihály. Ugyanők készítették a következő év-

ben a templom két végében levő karokat, az oldal karl pedig Asztalos (Bagi) Mihály. A katedrát és az úrasztalát is ő csinálta. A vasmunkál Rimaszombali Sámuel és János uraimék, sőt a prédikátori széket is ők készítették saját költségükön. A toronyórát Rimaszombali Sámuel, a templom fakerítését 1754–1755-ben madarasi és Gőz István csinálta.

Az egész építés kezdetétől fogva főbírák: Sütő András, Geszti Nagy János, Szabó György, Tóth András, Sallai János és Kun Péter uraimék. Ekklézsia curátorai: Sánta Gáspár, Kun Péter, Kis Gáspár, Nagy János, Szabó Mihály. Papok: Az építkezés kezdetében és a fundamentom tételben Keresztúri Ferencz. Tartama és befejezése alatt Szilágyi György. Végül Szentmiklósi Sámuel. Kántor: Királyi András.

A templomra pedig Varró uram szerint ezen Chronostichonok frattak fel: *Liberac extructionis benignum cum relaxatione mulctae indultum est impetrarum, Anno, quo:*

Gens CVMana sVIs restIVta est IVrIbVs aeqVIs et IanI páLIII palatInI sVbDIta froeno (1748) Descripta est Oppido Kardszag Ujszállása in memoriam posteriorum donata anno sequenti Chronostico incluso:

GLoria LaVs et Honor tIbI sIt reX ChrIste Redemptor et PatrI IVXta splrItUqVe sVo (1755).

Nem erre a lapra tartozik, de meg nem állhatom, hogy el ne mondjam a bajomi templomépítés históriáját, úgy, ahogy azt a néphagyomány tartja.⁸⁴

Valamikor, régen, talán Mária Terézia királynőnk uralkodása alatt a bajomi vár romjain épült bajomi templom is megroggyant. Az árvizek mosták-e ki a fundamentomát, vagy a régi vár kazamatáinak valamelyike szakadt be, erről már nincs emlékezet, elég az hozzá, hogy kerülhetetlen lett a templom újjáépítése. Nehezen adták akkor a templomépítési engedélyeket a kálvinistáknak, sőt ha okkal-móddal, holmi áldozatokkal kijárta is az egyház, illetőleg a falu, — mert hiszen egyek voltak — a szerzett engedély is csak holmi gyenge készületű alkalmatosságra szólt. Csak a fundamentuma lehelet téglából, tetejét csak náddal fedhették, tornyot — ha egyáltalán engedélyeztek — csak fából állíthattak a régiek. Már pedig fatornyos faluban születni kész gyalázat ma is, hát még akkor!

Bajom város bölcs és körültekintő tanácsa is hosszú huzavona után megkapta az engedélyt a templom építésre, de nem volt benne köszönet. Az engedély úgy szólt, hogy a fal a föld színétől csak egy ölnyire lehet kőből, onnan tetejéig vályogból rakassék.

Szörnyen bántotta ez a korlátozás a város vezetését. De hát hogyan bántotta volna! Ott hevert romban a régi híres bajomi vár, volt benne annyi kő és téglá, hogy két templom is kitelt volna belőle! És vályog templomot csináljanak! Hogy az első árvíz elvigye! Hogy a város régi híre-neve oda legyen! Hisz éppen a város hanyatló hírét akarták felújítani egy hatalmas tornyú magas kőtemplommal, s most mindennek vége!

Tanakodtak, tanakodtak. Végre is feltámadt bennük az ősi hajdú vér, az asztalra ütöltek s azt mond-

ták: »Eb ura a fakó!« Csináljunk olyan templomot, amilyen nekünk dukál, aztán majd csak lesz valahogy! Messzi van ide Bécs, akármilyen magas templomot építünk, nem látszik oda! Meg ha meglátják is, le már úgy sem bonthatják! A büntetés sem lehet több, mint amennyibe a kunyorálás kerül!«

Hozzá is fogtak. A falu apraja-nagyja dolgozott s pár hónap alatt olyan templomfalat húztak fel, hogy csodájára jártak messzi földről. Már csak a teleje hiányzott.

De éppen ez az országosnak induló hír lett a templom veszte. Valami pápista emberek ráterelték a hatóság figyelmét, s a felsőbbség az ügy megvizsgálására néhány kanonokot küldött ki Váradról. Erről értesítette Bajom városát is.

Nosza lett riadalom Bajomban! mindenki megszeppent. Már senki sem akarta vállalni a felelősséget! Akik az asztalt verték, azok most azt állították, hogy hisz' éppen ők kardoskodtak a törvényes engedelem alapján való építkezés mellett.

Na de mindegy' Ezt a dolgot már nem lehet meg nem történné tenni, legfeljebb enyhíteni lehet rajta! De hogyan?

Gondolkoztak a tanácsbéliek, majd fejek füstí ment. Egyik ezt mondta, másik azt mondta, de egyiket sem lehetett elfogadni. Lassanként elhallgattak, de lopva a bíróra, nemes nemzetes Darabos uramra lekinlettek, akin látták, hogy erősen gondolkozik az asztal végén a nagy gondolkozó székben.

Hát nem hiába gondolkozott bíró uram, de jól ki is gondolta!

»A rendelet — úgymond — aképpen intézkedik, hogy a templom fala a földszínétől csak egy ölnyi

magasságig lehet kőből. A teljesen felrakott falat le nem bonthatjuk, mert akkor minden fáradságunk a munkánk kárba megyen, ellenben a föld színét felemelhetjük a templom körül olyan magossan, hogy az cresztől csak egy ölnyre legyen!.

Mikor a puskaport felfalálták, Németországban nem harsant fel akkora éljenzés, mint a bajomi városházán ezen terv hallatára! Hát persze! Hogy rá nem is jöttünk! Ez már beszéd! Nesztek váradi kanonok! Mi rajtunk ugyan ki nem fogtok!

Hamar ásóra, kapára kaptak a régi várkatonák ivadécai s mintha a talár már a szomszédban volna s a váral kellene erősíteni, úgy hordták a földet a templom mellé. Dolgozott ott a félholt is és ha nagytiszteletű uram ki nem méri az egy ölet a falból, tán egészen eltemették volna a templomot!

Még be sem fejezték teljesen, már jöttek a kanonok uramék. Nagyokat szuszogtak, mikor felértek a templom mellé. De a bajomiak is fújtak a fáradságtól.

Nem voltak ezek a kanonok fejük lágyára esett emberek, álláltak ők a szilán! Igaz, hogy a kőfal csak egy ölnyi volt a föld felett, de csak kívülről, belülről bizony volt az öt ölnyi is. Nem is mulasztották el ezt mingyárt megjegyezni. De bíró uram sem hagyta magát, rögtön arra hivatkozott, hogy az építési engedély nem tiltja, hogy a templom ne legyen a földbe süllyesztve, s hogy ne építhessenek olyan mély kő fundamentomot, amilyen csak jól esik. De ezek a kanonok mérges emberek se voltak, meg lehetett őket győzni, két akó csíkot feltettek a szekerekre, s úgy elmentek, mint a tavalyi hó! Nem lett semmi baj a vizitáció nyomán.

Hosszú évek teltek el, míg aztán emberségesebb világ lett, s a bajomi templomról is le lehetett kaparni a földet. De még ma is olyan, mintha valami laponyagon volna.

Igy fogtak ki a bajomiak a felsőbbség eszén s nem kellett megjárniok Varró uram és Karczag város hosszú bécsi útját! Legalább is így tartja a szájhagyomány.

6. Kuruzslók, boszorkányok.

Ámbátor Kálmán királyunk megmondotta, hogy boszorkányok nincsenek, mégis halála után még öt-száz év múlva is serényen nyomozták hatáságaink ezeket az ártalmas gonosz lelkeket. Ma is van, aki hisz bennük, sőt még kerül imitt-amott egy-egy öreg-asszony, akiről azt tartják, hogy igazi boszorkány, aki a tehén tejét el tudja venni.

Gyermekkoromban a mi utcánkban is lakott egy. A szomszédok mosolyogtak, kedveskedve beszéltek vele, a háta mögött meg szidták, mint a bokrot, mert állítólag sok kárt tett emberben, állatban. Mi gyerekek féltünk tőle, mert azt állították róla, hogy a gyerekek fejét hátra tudta fordítani. Kata néninek hívtuk.

Kuruzslók is feles számmal kerülköznek ma is, régen pedig tisztos polgárnői foglalkozás volt a kuruzslás. Az orvosokat hajdanában a borbélyok helyettesítették. Nem holmi borolváló mesterek voltak ezek, inkább olyan sebész félek. Még borbélyok sem mindenütt találtattak. Karczagra is csak 1768 tájban származott be az első borbély Szakszay Dániel chyirurgus uram, aki tekintélyes vagyona tett szert

a korcsmán bevert fejek reparálásából. Belső bajokban azonban a nép inkább a kuruzslókat kereste fel, úgy látszik azok sikeresebben gyógyítottak, mint Szikszay uram.

Volt ugyan Karczagnak egy jeles szülöttje, aki valóságos orvosdoktor volt: Karczag-újszállási vagy latinosan Carceus Márton, ki miután a debreceni kollégiumot elvégezte, a lejdeni egyetemre ment tanulni, hol a tüdővészről írt értekezése alapján 1671-ben doktorrá avatták. Számos munkát írt s neve alá sohasem mulasztotta el oda nyomolni, hogy »comanohungarus« azaz »kun-magyar«. ⁸⁵ Ő azonban sohasem került haza Karczagra, fiatalon elhúnyt és nem is illenék, hogy a »Kuruzslók, boszorkányok« című fejezetben írjam meg az életrajzát.

Ahogy az embereknek meg voltak a maguk borbélyai és kuruzslói, úgy az állatoknak is. Sőt az állatgyógyításra nagyobb súlyt fektettek eleink, mert az ember élet ingyen, magától lesz, de az állat pénzért.

Messze földön híres orvos Nagy Péter uram. Nem arról beszélek, aki mintegy három évtized előtt halt el, — bár az állatorvosok mellett még őneki is elég tekintélye volt, — hanem a nagyapjáról, akit messze földre elvittek jószágot gyógyítani. ⁸⁶ Különösen a veszteliséget tudta sikerrel gyógyítani. Tudománya firől-fira maradt, de mindig csak egy fiú lett »orvos« közülük. Gyermekkoromban úgy hallottam, hogy tudományát az apa halálos ágyán kézfogás által adta át a fiának. A gonosz nyelvek azonban azt állították, hogy valamelyik haldokló atyának cirok seprűnyelet adtak a kezébe a fia keze helyett s így a tudomány megszakadt. Azt tudom, hogy az

őreg Orvos Nagy Péter még gyermek koromban sokal gyógyított, így tehát a círokseprű csak mende-monda volt.

Voltak régen látosok is, akik a láthatatlan dolgokat látták.

Messze földön híres látos volt 135 év előtt Békési Csuba Ferenc. Nem közönséges ember lehetett, mert nagyon nagy híre volt. A hatóság üldözte, de Ferke mindig kisiklott a hatóság kezeiből. Messze földön emlegették csínyteteteit is. Így a többek között őtet tartják azon imposztornak, aki a csökmekkel a sárkányt kihúzatta.

Túrkeve város körözési jegyzőkönyve is őrzi Csuba Ferenc emlékét 1801-ből, ahol megvan »Leírása Békési születésű Csuba Ferencnek, aki már 12 esztendeje, mióta a népet azzal hitegeti, hogy ő tátos és a földbe rejtett kincseket meglátja. 34 éves, református, feleséges gyermekes, barna szikár termetű; hibás szemeivel csak sajdít, de jól nem lát. Ha gondolkodik, úgy beszél, annyival inkább ha csalni akar. Azon rossz szemeit csodálatosan forgatlya, nagyon tudja szóval, sőt énekléssel is tódítlya a dolgot, azonban a magyar versek mondására természetlő nagy hajlandósága van. Rendszerint szűrben, csizmában, galyában szokott járni.«⁶⁷

A körözőlevél adataiból úgy látszik, hogy sok pogány szokást őrizhetett meg Csuba Ferenc, de Túrkeve érdemes jegyzője ezekre ép úgy nem adott semmit, mint Béla királyunk névtelen jegyzője a hegedősök csacska énekére. De hát hogy tudhatták volna ők, hogy majd néprajzi írók is támadnak az utódok közül, akiket az ily bolondságok érdekelni fognak!

Karcagon 1799-ben »szoboszlai lakos új magyar

(így hitták akkor a cigányt!) Juhász Imre megkapatván olyan csábításért, mely szerént magát Tátosnak mondván Cseppentő Jánost elaltatta, hogy azt nyavalyásságából meggyógyíltya, s mintegy 12 forintot attól kicsalt, melyet nagyrészt együtt ittak meg. Juhász Imre fara ezen csalárdságért 12 pálcával fizetett.⁶⁸ Mára úgy mondanák, hogy Juhász Imre hypnotizálta Cseppentő Jánost és szuggerálta neki, hogy a 12 forintot igyák meg.

1797-ben »Districtualis chirurgus Szikszay Dániel uram bé jelentvén, hogy kúnhegyesi Czupp Sámuelné hozzá panaszra ment azért, hogy nyomorútt férjét Karczagon lakos Kőrösi István gyógyítani felvállalván, nemhogy használt volna, sőt még inkább elrontotta. Előhivattatott Czupp Sámuel feleségével együtt s tudakoztatván tőle az orvoslásnak módja, így beszélette elő:«

»Kőrösi István a betegel a tűzhelyre hanyatt fektette s lepedővel egészen béterítette, azután a napával együtt dolgozván, egy rostába fűsült, szappant és egy csomó szőrt velett, belé egy tálát tett, abba vizet lőtött. Az alatt a tűzön ólmot olvasztatott, a napa pedig magába suttogván, ráolvasott. Minekutánna az ólom megolvadott, a tálba levő vízbe öntötte, mely akkor nagyott pukkant. Végre magával a beteggel a tál vizet kivette s parancsolta, hogy benne mosdjon meg. Ezeket kilenceszer vitték véghez, azonban italt is adott borba.⁶⁹

Az öreg protokollumok azt azután már nem jegezték fel, hogy Czupp Sámuelnek a kilenceszeri mosdás ártott-e inkább, vagy a borban bevett bájital. Mindenesetre azonban Szikszay uram ellilalmaztatta Kőrösi Istvánt a gyógyítástól. Úgy látszik tehát, hogy

a tisztli és nem tisztli orvosok között régen is megvolt már az ellentét.

A koldúsok között is akadt nem egy tudós ember. Az alábbi gyógyeljárás is egy koldús javaslatára történt:

1754-ben a nagykőrösi tanács nemes Udvardi Péterné Csabay Judith kőrösi lakos részére tanúvallomást tart arról, miképen orvosoltatnék meg Kardszagh városában lakó Pap Sámuel hitvesének Csabai Sárának a feje a benne levő ptrücskők miatt.

Kérdőpontok:

1-mo. »Ha tudja-e bizonyosan a tanú; Láttá-e a vagy hallotta világossan a Fatens, hogy in Anno 1749-no Kardszagh várossában lakó Pap Sámuel hitvese Csabai Sára a fejében Ptrücsök lévén, másoknak commendatiójában annak orvoslására ide jött? Mellyek után

2-do. Az említett asszonynak kicsoda commendálta, hogy a Ptrücsöknek ki fizésére a kutya téjben kristály pohárnak öszve töretelt pora létetvén belé, használna és itten azon orvossággal egy már idvezült Asszonynak füléből kilenczed magával bujt ki. Azomban

3-io. Kicsoda házánál volt szálláson, látta-e' hogy orvosolták véle? Kicsoda töllötte a fülében? és kicsodáé vót az eb? s ki fejte meg azt? Végtére

4-to. Ezen dologban amit látott-hallott és tud a tanú, hitli után mondja meg és kit tud jó tanúknak lenni, adja elő.»

* . *

»Hallodé Csabai Sára! vóltál-e fellyebb elmúlt 1750-dik esztendőben Kőrös városában? És ha vólt-

lál, mit cselekedtetek ottan valamely s. v. kutyának tejével és mi okból s mi végre? beszéld elő lelet hited szerint!«

Responsio:

»Bizonyos dolog, hogy én a jelentett időkor voltam Kőrösön az édes anyámnál, és minthogy úgy tartottam s mostanis úgy tartom, hogy ptrücsök volna a fülemben, kérdezte anyámasszony a fülem nyavalyáját és aztis, miképpen orvosoltam? Én megbeszéletem, hogy valamelly kóldús Szállott volt meg nálunk s panaszolván néki nyavalyámat, az azt mondotta, hogy Udvariban vagyon egy asszony, a'ki megtudná orvosolni. Mellyet meg hallván, mind addig nem nyughattam, míg oda nem mentem, az holott osztán azon asszonyt megkeresvén, az azt javasolta, hogy szoptatós S. v. kutyának tejét feje, azon téjben kristály üvegnek porát elegyitenénk és azt löltenénk a fulembe, bizonyossan kihajtaná a mint hogy azonnal ugyan Udvariban lakos Tóth István nevű embernek szoptatós ebét hallván, hozzája mentünk és kértük, hogy fejne egy kevés kutya tejet, mellyet megcselekedelt de mivel már a kölykök nagyocskák voltak, az ebnek teje sűrű volt és a' kristály üveg pora annál sűrűbbé tévén a fulemben bé nem ment és így semmit sem használt. Mellyet hallván Anyámasszony, mindjárt ment Gál nevű emberhez, kinek szoptatós ebe lévén, addig kérte anyámasszony, hogy maga az ebet megfogván, Udvardiné fejt löle egy füles pohárban tejet, amely pohárt a feje akolban valamelly fa gallyára akasztott. Volt azonban egy igen nehezen feje Tehene Udvardi sógor urannak és minthogy nehezen állotta a fejést, mivel másként is a tölgye kihasadozott volt, azon

lebenet Udvardi sógorom verte, mellyis a verés közben szaladozván az akolban, a mondott pohárt a fának gallyáról leülötte, ki düllött a' lej belőlle, semmi más dolgot azon ebnek tejéről nem tud ezen Fatens sem nem hallott.⁶⁰

* . *

Szegény Fodor Márton 1754-ben sokat szenvedett, míg a halál megváltotta. Halálos ágyán menyét és nászasszonyát vádolta, hogy ciberében etették meg. Azok azzal mentegelték magukat, hogy Fodor Márton szakadt ember volt és a miatt sokszor esett nyavajája. A tanács nem tudta a való igazságot kideríteni. az Urislenre bízta az igazságtételt.⁶¹

De hogy a boszorkányokra térjünk: egyik jeles karczagi boszorkány volt az öreg Monoriné. Neve a vallatási jegyzőkönyvekben többször előfordul. Sok embert megrontott az öreg. Egyszer azonban Győrfi Mihály kifogott rajta. Ez 1759-ben történt. Mikor az öreg mint boszorkány nyomta a Somlyai fiút, Győrfi Mihály azt tanácsolla, hogy amikor nyomják. azt mondja: »Reggel jőjj, sőt adok.« Másnap reggel a vén Monoriné csak beállított és sőt kért. Na aztán kapott az öreg még azt is, ami nem kellett volna!⁶²

Tudvalevő dolog, hogy régen a paráznaságot keményen büntették. Ábrahám cigány is ilyenemű vétekkel terhellen került a bölcs tanács elé 1757-ben. Próbálta Ábris magát azzal menteni, hogy részeg volt, de ez nem hogy enyhítette volna a dolgát. sőt inkább súlyosbította. Azzal vágta ki magát, hogy az a boszorkány, Nyécziné, akivel tetten érték, őtet »magához fűvelte.«⁶³ A tanács, nem ismervén még akkor a

leküzdhetetlen lelki kényszerrel, mint enyhítő körülményt, az Ábris farára huszonötöt vágatott.

Bár 150 év előtt már megszűnt a boszorkányok üldözése, mégsem volt teljesen veszélytelen foglalkozás a boszorkánykodás.

Gyermek koromban hallottam, hogy némely vén boszorkánynak az a különös kedvtelése, hogy valami varázsigével megállítja a szekeres ulasokat és azok csépelhetik a lovakat akárhogy, azok egy lépést sem mennek előre.

Egyik karczagi gazda sűvölvény cselédjével — kitől az esetet hallottam — valahol a Sárréten járt, éppen hazafelé igyekezett Karcagra, mikor Udvarl alatt egyszer csak megtorpannak a lovak és se előre, se hátra nem akartak menni.

Leszállt az öreg, körülnézte a lovakat, szekeret, megnézte az utat is, de nem látott semmi olyast, ami a szabad menetelt akadályozhatta volna. Mint tapasztalt öreg ember, mindjárt tisztában volt, hogy itt a boszorkány keze működik. Kivette hát a szeredásból a hüvelyt, a hüvelyből a kést s a kés hegyét beledőfte a rúd végébe. Hál erre csak nagy jajveszékelést hall és egy vén asszonyt lát nyargalton-nyargalvást közeledni, kinek a fél szeme ki volt dőfve, a vér csak úgy csurgott az ábrázatján! Már messziről könnyörgött, hogy ne dőfje még egyszer a kést a rúd végébe, mert a másik szemére is megvakítja. Inkább megoldja a kötést és útnak ereszti az üres szekeret. Csakugyan alig érintette meg a szekeret, a lovak azonnal megindultak.

Nem tudom, él-e még az öreg gazda. Gyermek koromban, ha találkoztam vele, mindig borzalommal tekintettem rá. Neki is fél szeme volt!

Az utolsó boszorkányos per a Nagykunságon, Madarason zajlott le 1753-ban. Ahogy a tanuvallomást tartja a tanács, úgy látszik, csak mint rágalalmazási esetet kezelték.³⁴ A vallatás Biró Gáspárné ellen szól özv. Nagy Simonné és Sörös Istvánné keresetére.

Kérdőpontok:

1. »Tudja-é, látta-é, hallotta-é tanú, hogy madarasi Biró Gáspárné asszonyom cő kegyelme, vagy veje, vagy leánya minémü boszorkányos szókat mondott Nagy Simonné Biró Katalin ellen akárhol, akárki előtt és akármikor?»

2. »Tudja-é, hogy eléitül fogva Hegyesi Erzsébeth Biró Gáspárné asszonyom, vagy veji, vagy leánya ámbár ezelőtt is sok nyelveskedésekért megkorbácsoltatott legyen is, mindazáltal az említett személy nyelvét zabolátalanul tartván, mindezekig is másokat szóban keverő személy volt?»

3. »Hát Sörös Istvánnét vagy lúd vagy pedig másféle állattá való átalváltoztatásával minl kisebbítelle vagy maga, vagy leánya?»

4. »Kiket hallották, hogy az említett Biró Gáspárné asszonyom vagy boszorkánynak, vagy pedigen kanördögnek mondott volna lenni?»

5. »Nagy Simonné, Sörös Istvánné vagy egyéb tisztességbéli személy felől miket hallottál tőle?»

6. »Kit ludsz jó tanúnak lenni?»

Feleletek:

1. Tanú Pap János 38 éves, eskü alatt vallja »Biró Gáspárné egy alkalmatlósággal házunkhoz jö-

vén, beszéllette, hogy egy asszony hat almát vitt ő hozzájuk. A gyermek a kettejít megette, a tsukája benne megmaradt és a miatt vagyon rosszúl a gyermek. De az alma vivő asszonyt Biró Gáspárné meg nem nevezte. Annak utána Nagy Simonnéhoz elment, hívta, hogy menjen el, orvosollja a gyermeket, ne essék a fizelés másnak. De akkor mingyárt el nem mehetett Simonné, hanem harmad, vagy negyednapra elmenvén, a gyermekel megnézte és azt mondotta: Nem gyógyul e meg, mert ennek a vérit szítták ki. Meghal harmadnapra!«

2. Csermák Borbála, Pap Jánosné 26 éves, hit alatt vallja: hogy a gyermeket három rontotta meg, hogy kik légyenek azok, nem nevezte meg. Ezt is mondotta, hogy Nagy Ferencz meggyógyítaná a gyermeket, de az egyik nem engedi. »Azokat pedig a ménkövel is ütteté Biró Gáspárné!«

3. Czeglédi István 70 éves, eskü alatt vallja, »hogy maga Biró Gáspárné állította vóna Sörös Istvannét boszorkánynak lenni nem hallottam, hanem beszéllette ilyen formán, hogy Kállai Ilona bizonyosan mongya felőlle, hogy boszorkány légyen!

Mondotta Biró Gáspárné, hogy három boszorkánya van, ha az egyik meggyógyítaná a gyermekét, a másik nem hagyja, de ha Simonné egy tsep vizel adna a gyermeknek, meggyógyúlna.«

»Simonné felől hallottam, hogy beszéllette Biró Gáspárné, hogy almát, vitt oda a gyermeknek, de a többinek nem hattan enni belőle, hanem az edgyik vett, és azóla van a gyermek rosszúl.«

4. Pál Mihály eskü alatt vallja, hogy hallotta Biró Gáspárnétól, hogy mondotta: »hárman vesztették meg a gyermeket, ú. m. Szép Gábor, Nagy Simonné

és Sörös Istvánné, ha edgyik meggyógyítaná, a másik nem hadgya.»

6. Sisari Eleonóra, Eszenyi Istvánné, 26 éves, eskü alatt vallja, hogy »hallotta Biró Gáspárnétól, hogy mondotta: Simonné adott almát a gyermekének, attól beteg, attól van benne a kötés. Sörös Istvánné felől mondotta Biró Gáspárné, hogy tud valamit, mert hét lakatot összevét s azt főzi, úgy nem lehetnek törvényt rá. Ha pedig boszorkány nem volna, nem lenne úgy. Azt is hallotta a fatens Biró Gáspárnétól, hogy őneki Sörösne úgy mondotta: »nem tudod-é, hogy Dobiné boszorkány.« A' nem hadgya meggyógyítani a gyermeket! Sörös Istvánnét pedig és Szép Gáborát is boszorkányoknak és közkatónáknak mondotta, Nagy Ferencet pedig királynak.»

7. Hegedűs István 40 éves, eskü alatt vallja: »Hallotta Biró Gáspárnétól, hogy mondotta maga felől: Mindent tudok és csak éppen veszteni nem tudok!«

8. Zaka Erzsébet, Hegedűs Istvánné 30 éves, esküvel vallja: »Hallotta Biró Gáspárnétól, hogy Simonné almát adott fiának, a tsutkája a lorkán akadt, se le nem nyelhette, se ki nem vehette, míg Nagy Ferenchez nem vitte. Azt is mondotta, hogy az urának is volt a kováltsa 12 esztendeig, aki a gyermekét megette.»

9. Boján Zsófia, néhai Léhi Gergelyné 53 éves, eskü alatt vallja: »Bizonyos dolga végelt oda menvén a fatens Biró Gáspárnéhez, ebéd felett látta őket lenni. Simonné asszonyom is ott volt. Dolgát végezvén a fatens, kifordúll a házból. Biró Gáspárné kikísérte. Kérdi a fatens: »Hát elmúlt már a Simonék lagzijok?« Biró Gáspárné azt mondotta: »Ne kérdezd én tülem a lakzit! Most van az én lakzim! Most van itt, aki

megette az én gyermekem! Idő múlva aztán kérdeztem tőle: »hát meggyógyult-é a gyermek?« Azt mondja: »Melyik gyermek?« »Az-e a kít megették?«²⁵ A fatens mondja: »Nem tudom én, megették-e vagy sem?« Kire Biró Gáspárné mondta: »Bizony megették ugyan, de meg is gyógyult, mert derekassan körülötte jártam, aki megette!« Simonnét, Dobinét, az öreg Gálnét hallotta, hogy boszorkánynak mondotta.»

10. Oláh Erzsébet Veresné, 30 éves hit alatt vallja: »hallotta, hogy mondotta Biró Gáspárné, hogy Simonné almát adott a gyermekének, attúl vagyon rosszúl.«

11. Nagy Miklós 16 éves úgy vall, mint az előbbieik.

12. Budai Mihály 40 éves, hit alatt vallja: »Nem hallotta Biró Gáspárnétól, hogy Simonnét boszorkánynak mondotta volna, hanem úgy hallotta, hogy aki almát adott az ő gyermekének, az ette meg, de mindaddig jártam körülötte szép szóval, vendégléssel, hogy oda jött hozzánk s meggyógyította.«

13. Szilvási István 32 éves, úgy vall, mint az előbbieik.

14. Borús Eleonora Györgyné 30 esztendő, hit alatt vallja, hogy Vágóné azt mondotta: »Elvágták Biró Gáspárnénál a lúdnak a szárnyát, s a Sörös keze is el van vágva!«

15. Fodor Judit Szücs Jánosné 36 éves, úgy vall, mint a többi.

16. Szabó Zsuzsa özv. Vágó Mártonné 40 éves, eskü alatt vallja: »Kinzó Mihálytól hallotta, hogy mondotta: »Elvágták a lúdnak a szárnyát, s a Sörös né keze sebes!«

17. Vég Erzsébet Hajdú Jánosné 28 éves eskü-

vel állítja: »Alkalmatossággal kérdezte Biró Gáspárnétül, hogyha jobban van-é a gyermeke? Azt mondotta: »Nintsen, mert Nagy Ferenchez odahordoztuk, de azt mondta: lehetetlen meggyógyítani addig, míg meg nem engedik itthon, mert meg vagyon rontva. Kérdvén a látens: Ki rontotta meg? Azt felelte, hogy az a vastag, az a nagy ülepű, aki a házamhoz sokat jár. Ezt pedig elhigye kend, mert e való! Hármán vannak ők, akiket van húsz esztendeje, hogy tudva tartok, mert uramat is azok ették meg! A kellejít meg nem nevezte, kik légyenek, hanem Sörös Istvánét világosan kimondotta, hogy a gyermekét ő rontotta meg. Azt is mondotta, hogy már rajtok ment hatszor, hogy gyógyítsák meg, mert lehetetlen különben.«

18. Affra Anna Mohácsi Pálné 36 éves, eskü alatt vallja: »Bizonyos dolga végett Biró Gáspárnéhoz menvén panaszolta, hogy a gyermeke beteg. Mivel pedig Simonné egykor oda menvén almát vitt a gyermeknek és valamióta az almát megette a gyermek, azóta rosszul van. És hogy minden gyanúsága oda van, hogy nem egyéb, hanem Simonné asszonyom rontotta meg, világosan beszéllette.«

19. Kántor Eleonora Vasas Mihályné 36 éves úgy vall, mint a többi.

20. Nagy Anna Biró Istvánné 40 éves, eskü alatt vallja: »Hallottam azt, hogy beszélte, hogy Nagy Ferenc mondotta volna neki, hogy meg van rontva minden cselédestül, de nem nevezett meg senkit, aki megrontotta volna.«

21. Utolsó tanú Nagy Erzsébet Benkő Mihályné 40 éves, eskü alatt vallja: »Egy alkalmatossággal öszve találkozván a fatens Biró Gáspárnéval, panaszolta

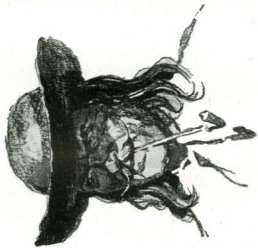

XIII. kép.

Mulató pásztorok.

Kun pásztorok.

XIV. kép.

XV. kép. Számadógulyás kun süvegben.

XVI. kép.

Verbungos tánc.

előtte az ura nyavajáját, hogy már régtől fogva a részben kintlódik, melyre Biró Gáspárné mondotta: »Az bizony Sörésné rontotta meg! Magadnak tselekedte volna, de az urad ment által rajta!«

A fenti tanúvallalás nyomán mondtak-e ítéletet vagy sem, nem tudjuk, a madarasi levéltárban ítéletet nem találtam.

Ila nálunk a Kunságon nem égettek boszorkányokat, legalább is a levéltárban nincs nyoma, annál inkább tűz főlé kerültek az ilyen gyanús személyek a szomszédos vármegyes területén.

1724-ben Szeghalmon Kós Andrásné Török Mária boszorkányság vádjával lefogattatott.⁹⁶

A tanúkhöz a következő kérdéseket intézte a kiszállott nyomozó bizottság:

»Tudja-e, látta-e, hallotta-e tanú mind most, mind eunck előtte való időkben Török Múriának, egyszersmind Kós Andrásnének akármilyen néven nevezendő gonoszságra, boszorkányságra vagy csak gyanúságra is célzó igyekezetét, annál is inkább cselekedését, bátor mástól hallotta volna is, vallja meg igaz lelkiismerete szerint.«

Farkas János 26 éves legény vallott rá először:

»Ézelőtt harmadik esztendőben Jakab Miska nevű legénnyel Gonda István nevű Szeghalmon lakó embernek istállójában együtt levén, három ízben is láttam, hogy azon legényhez agár képében előnkben azon asszony bejött, aki is magát megráztván, ugyanesak reális asszonnyá változott, s azon legénnyel beszéllett. Sokszor szokás szerint éjszaka, amidőn már a tüzelést elvégeztük volna, az ajtó kerékkal bezárolva a küllő között minden akadály nélkül bejött, azt gondolván mindnyájan alszunk.«

Ezután elmeséli a tanú, hogy egyszer bátyjánál borozás közben egyik cimborája, Tolvaj János megkínálta egy fél pogácsával, meg is ette, másik felét meg Tolvaj költötte el. »Mindjárt mind a kettőre egyszer-smind harmadnapig tartó nagy álmom egyenlően érkezett és két hónapig tartó keserves nagy fájdalmat szenvedtenek. Midőn azért tanú észrevette volna, hogy a fentebb említett pogácsától volnának rosszul, kérdezvén pajtását, felelte, hogy Kós Andrásné adta volna neki, már praemittált suspició levén tanúnak, tehát panaszolván nyavalyájál azon pogácsától, holott egyik sem vélelt azon asszonynak, mért kellett őket annyira megrontani? Kire azon Kós Andrásné felelte: »Csak megcsömörlöttetek tőle, meggyógyultok tőle!« Mire való nézve ugyanazon sokszor említett asszony tanúnak italbéli orvosságot adván, meg is gyógyultak.»

»A fejére kezét reá tevén a tanú az asszonyra, hogy azon asszony lizta sült boszorkány, hitet mer mondani.«

Mocsári Istvánné vallja: »Bizonyos alkalmatossággal az elmúlt nyáron, midőn együtt volt a sokszor fent említett Kós Andrásnéval és Kerekesnével, hallotta mindkellőnek egyaránt szájából, hogy praedikátor úr sokat feddődik, — úgymond már egyszer megették (t. i. megettlék), de ha többé is fenyegelődik, vagy gyógyul meg többé, vagy soha sem! Hallotta — úgymond — a tanú Kósnének maga tulajdon szájából, hogy ha minden emberek félnek tőle, jobb szereli ezer forintnál!«

Mósik János vallja, hogy hallotta az édes anyjától bizonyos alkalmatossággal, amikor a sokszor említett Kós Andrásnak házánál lett volna, úgy circiter

8 esztendő tájban való ugyan Kós Andrásné tulajdon gyermekének kezénél látván egy kanalat, midőn, kérdés nélkül mondotta a gyermek: »Ez — úgymond — az ő vajas kanalok és Szeghalmon minden tehéntől egy-egy vaját kell adni, nemcsak Szeghalmon, hanem még Debreczenben is.« Kire az anyja Kós Andrásné felelte: »Kutya tagja! Mint másszor, talán most is megbolondúltál?«

Nagy Istvánné azt vallja, »hogy midőn egy alkalmatossággal Gyarmatról estve hazajövé, az istállóban lefeküdt, Kósné kutya képében odamenvén rá, ott meggyomrozá. El is vitték — úgymond a tanú — Karácsony táján, Tokajon túl is hordoztak!«

Hogy Kósné kutya képében szeretett az cübe-
rekhez férközni, Jakab Mihály is megerősíti.

»Láttam világosan — úgymond — az istállóban fekvődvén, hogy Kósné kerljének hágsóján beüent kutya képében és ment az istállónak ajtajába. A kutya elébb menvén, megállott, tanú pedig sielséggel kifutván, már akkor személy szerint Kós Andrásné volt, a nádfal mellett állván, kérdé tőle tanú: »Hová lett a kutya?« Kósné felelé: »Nem volt bizony itt semmi kutya!« Melyre tanú mondá: »Ha nem volt, hát bizony te jöttél be a hágsón, te bizony boszorkány vagy!«

»Mely cselekedetet Kósnénak tanú látván, hitével kész jövendőben is comprobálni, hogy Kósné tiszta sült boszorkány.«

Mósik István legény így vall: »Ennek előtte mintegy három esztendeje beteg lévén, hozzája ment Kósné és Kerekesné. Sokat kényszerítették, hogy esküdjék hozzájuk, legyen boszorkány, ugyancsak nem leszen pokolban nagyobb jutalma, mint ez világi rossz cse-

lekedtetel megleszi, csak egy jutalma leszen a pokolban. De a tanú azt mondta, hogy nem leszen, s nem esküszik ő, mert hiszi az Istent, hogy Irgalmas, kegyelmes leszen nekie. Ugyancsak elvitték tanút vélek, hol Debreczenben, hol Törökországra kocsisnak hat fekete ló mellé és onnan drága jószágokat, angliákat hoztak és a Kerekesné kamarájában rakták le... A tanúnak füle is akkor romlott el, mert olyan sebesen jártak, valamint a golyóbis.»

Miután a szolgabíró részletesen kihallgatta a tanúkat, az iratokat áttette a törvényszékre.

Itt aztán kimondták rá az ítéletet:

»Miután az előállított hiteles és szavahihető tanúk vádlott fejére lett esküvel bebizonyították, hogy ördögi mesterséggel üzött, s valóságos boszorkány; hogy elhagyva emberi formáját, magát kutyává átváltoztatta, s egyeseket halálra kínozott, majd másokat különféle belegségekkel ördögileg elárasztott s megvesztett, s némelyekkel pedig ugyanazon veszedelmekből ismét meggyógyított: és mivel ezen törvényszék előtt bűbájos volna eléggé megerősítést nyert: de tekintettel az egész Szeghalmon elterjedt gyanús voltára is, s mert mint maga is elismeri, nem rettegett több ízben házasságtörést elkövetni: ugyanezért miudezen körülményekre figyelemmel és megfontolva a megfontolandókat, hogy a törvény kívánalmainak elég tétessék, s hogy a méltán megérdemelt büntetést elnyerje, másoknak is elrettentő példájára vádlott megégettetni határozlatik.»

Másnap Kós Andrásné bűneiért, s mások elrettentő példájára, mint nyilvánvaló boszorkány Szeghalmon megégettetett.

7. Káromkodók.

Káromkodtunk-e már az őshazában is, vagy pedig itt Európában szedtük fel ezt a rossz szokást, bajos volna megmondani. Ugy tudom, hogy az ázsiai népek, kikkel közelebbi atyafiságban vagyunk, nem káromkodnak.

Régebben, mikor még hazafiúi kötelesség volt a törökök szidni és minden rosszért őket okolni, a magyarok káromkodását is az ő számlájukra írták. Azt állították, hogy a török szidta a magyart és becsmérelte Istenét, Krisztusát, szentjeit. Majd pedig a magyar eltanulta ezeket a szitkokat és káromkodásokat s idők folyamán tökéletesbbitette.

Pedig ez nem igaz. A török sem káromkodik. Nem szidja Istenét, prófétáját. Nem szidja tehát Krisztust sem, hiszen az is egy elismert és tisztelt próféta a többi között. Nem szidja Krisztus anyját sem. Sőt a keresztyén szenteket sem, nem is ismeri őket.

A gyaúr jelzöt hajdanában könnyen megkapta tőlük minden keresztyén: de valljuk be, hogy mi is csak hitellen pogánynak neveztük őket. A »hitellen

eb- cím is kidukált, ha megharagítottuk őket. De a ma ismeret közhasználatnak örvendő káromkodások egyike sem származik a törököktől.

Még a törökök Magyarországnak táján sem járlak, mi már mesterei voltunk a káromkodásnak. Sőt egyik első nyelvemlékünk is káromkodás.

Mikor ugyanis Nagy Lajos királyunk 1355-ben Laczi Pált az osztrák herceg segítségére küldte a svévek ellen, Zúrich mellett lefolyt csatában négyszáz magyar vitéz háromszáz németet vágott le, még pedig mint az egykorú krónikás mondja, „mint az ökröket a mészárszéken.” A németek könyörögtek: „O lyber herfohi mych nycht thwet nych” (Óh kedves uram ne gyilkolj, ne ölj meg), de a magyarok csak tovább mészárolták káromkodva: „Wetzleg kwrwanewlya zaros Nemeth, Iwtlatok werenkewt Ma zzywk thy wertheketh!”⁹⁷

A magyar ember káromkodási szokásának tulajdonképpen okát a mély vallásosság hiányának tudjuk be. Valljuk be őszintén, hogy még most, 900 év után sem vagyunk igazi keresztyének. A XIV. századig mindig jöttek keletről pogány bevándorlók, besenyők, kunok, tatárok, bőszőrmények, akik pogány szokásaikkal folyton csóvál vetettek a magyar őshit hamvadó lüzére. A beköltözött kunokat, tatárokat és egyéb pogány népeket is erőszakkal igyekeztek a keresztyén hitre téríteni. Egészen a XV. századig nyulnak a római pápa erélyes térítő intézkedései Magyarországon. Talán erre vezethető vissza az is, hogy a kunok olyan hirtelen állottak a reformáció zászlója alá. A török világ mindent visszafejlesztett, tehát a vallásos érzést is, mely a népben sohasem lehetett valami nagy.

A 185 éven át nemzedékről-nemzedékre tartott örökös katonáskodás is nagyon eldúrvította az embereket. Ma is azt látjuk, hogy a káromkodás melegágya a kaszárnya, ahol a káromkodás szinte erényszámba megy. A szitkozódó, parázna beszédet is »hajdúbeszéd«-nek nevezték a török világban. Ugy látszik, a legvilézebb magyar katonának, a hajdúnak is ilyesféle volt a kaszárnyai beszédmódja.

Azt mondják, hogy a káromkodásban a rációk nagymesterek. Az pedig tudvalevő dolog, hogy a hajdúságnak a kovászát a rációk adták. Nem lehetetlen tehát, hogy a káromkodás ezen az úton terjedt el. A káromkodás terén ma is a Hajdúság vezet.

A Kunságon elkövetett káromkodások, szitkok, átkok nagyrésze a mi fülünknek már annyira megszokott, hogy szinte csodálkozunk, hogy annyira büntették érte az embereket. 1740—1780 között a legdivatosabb szitkok, átkok pl. ilyenek voltak: »Adta teremtetten! Menydőrgős tüzes ménkü alta! Ördög alta! Kutya ménkü teremtetten! Láncos forgós teremtetten! Kutya méhében született! Kutya ágyában született! Disznó teremtetten! Hamislelkű huncut! Veszett tüzes teremtetten helyén! Fíkom teremtetten! Láncos menydőrgős ménkü üsse meg! Kutyátul lelkezett! Az ördög tördelje meg a tüzesen járt kezét! Kutya született! Eb a lelke országán! Török a lelkeket! Valamennyi hajad szála van a fejedén, annyi menykő üssön meg! Ordas koppótól szakadt! Eb a lelke helyén! Kutya huncfut! Kutyáról forgott! Az Isten nyila hordja széjjel a lelkét a tüzes teremtettennek! Eben szopot! Az ebatta országán. Az ebatta helyin! Üsse meg a ménkü! Ördögtől szakadt boszorkánya! Láncoskő üsse meg! Menykő alta! Huncfut gaz ember! Kutya ménkü

láncos kő űsse meg! Eb ura kurla! Negyven terem-
 tette! Sz... teremtette! Ahá! disznók hátuljára való
 ördögalta! Vén vak eb alta! Ördög szántson a lelke-
 den! Az ördög hasából esett! Az Isten bolondítson
 meg! Kutya születte! Tatán égesse meg a lelkét! Égesse
 meg az egri hóhér a pokolban! Tatár kössön a
 herceg szíjjára! Kutya fia jószága, tatár hajcsa el
 az urát is! Kopasz veres kutya! Million teremtette!
 Mennykövezem teremtette! Lelkem gyásza! Nincs Is-
 lennek való benned! Lélek kurafi! Tatár teremtette!
 Ördög teremtette! Kutya terem a ló lelke! Kutya
 menkü láncos teremtette! Beste lélek! Disznó! Hamis-
 lelkű huncfut! Hamislelkű gazember! Tudja a meny-
 kő! Eb alta fattya! Veszett anyáttúl született! Hét sze-
 kér menykő űsse meg a lelkét is! Az anyád koporsó
 szegél! A görbe kuesmás anyádat! Az anyád halá-
 lát! ⁹⁸

Feltűnő, hogy kunsági városaink jegyzőkönyvei-
 ben feljegyzett káromkodások között Istent, Krisztust,
 Szűz Máriát, sőt a szenteket szidó káromkodásokat
 nem találunk. Ugy látszik, az ilyen főbenjáró károm-
 kodásokat nem merték gyakorolni. Annál gyakorlább
 »mivelték« és »miveltették« egymást és egymás nem-
 zetségét »szájukkal.«

Tudvalévő dolog, hogy a keleti népeknél az ősök
 tisztelete nagy szerepet játszik. Minél jobban tiszteli
 valamely nép az őseit, annál nagyobb sértést követ
 el, aki azokat gyalázza. Azt ugyan nem mondhatjuk,
 hogy a kunok különösen tisztelnék őseiket, de az
 bizonyos, hogyha valaki a kunsági embernek az any-
 ja Istenét szidja, vagy »meghólt« anyját átkozza, az
 a legnagyobb sértést követi el, még akkor is, ha
 történetesen élne is az anyja.

A káromkodásokban és szidalmakban heted-iziglen mennek.

Az öreg protokollumokban feljegyzett káromkodásokban az ősök majdnem mindnyájan szerepelnek.

Egyik tanú »egyéb káromló szókat a veszekedőktől nem hallott, hanem az igaz, hogy szájokkal egymás anyját mévelték.« A másik káromkodó így sértegette felebarátját: »B. az anyádnak az anyját, őrdög teremtetle!«

»Szélné pedig az öreg napál (a napának az anyját) ilyen formán szokta mocskolni: »Az a' vén égetni való szépnyó!« Másik alyafi: — akil úgy látszik ellenfele kisebbített — így vágott vissza: »B. a vakanyádat, én vagyok olyan nemes ember, mint le!«

Györy uram pedig Szilágyi uramat így átkozta: »Az Isten keresse ki, s büntesse meg heted izig való nemzetségedet is!«

A túrkevei ember meg így káromkodék: »B. a hét anyátok lelké!«

A káromkodóknak botbüntetés járt, az asszonyok pedig korbácsot kaptak. Nagyobb istenkáromlásért a bűnöst a kerületre vitték. A káromkodót néha kicsapják a városból.

»Bucsei Ferenc, minthogy ezelőtt atléval, most pedig teremtetlével káromkodott és e mellett valami gyanús asszonnyal lilalmas üdőben találtatott, 50 pálcával megbüntettelvén, proscribáltatott a városból.« (1769.)⁶⁹

Pap Péter káromkodó ifjú legény az apját is megütötte. Mivel a tanács a maga fenysztékét gyengének tartja, őt gyalog katonának adja.

Sós Mártonné fia részegen káromkodott. »Nemes

személy lévén ezen káromkodó, districtualis kapitány úrnak által adatni rendeltetik.¹⁰⁰

A verekedésre való kihívás is igen gyakran káromkodás volt. »Ki a legény a menkű teremtelte!«

Erre aztán, aki legénynek érezte magát, bol után nyúlt és megmutatta, hogy ki hát a legény.

Király Pista ki akarta verni a vásárosokat a csapszékéből. Egy vasvilla lévén a kezében, akit keményen forgatván, imígyen kiállozott:

»Ki vásár! Ki ördög atta!«

De oda üzent a rító-dali legény is a fanzugiaknak. »Mondd meg a Menkűzöm Teremtettiknek, hogy én az egész zugjoktól nem félek!«

Perge Samu is kemény legény volt. Egyik haragosa így vallott: »Samu azt állítván, hogy ott eszi meg a kutya a véremel, meglődültem előtte, Perge Samu pedig üzőbe vett!«

A régi időben is megtörtént, csak úgy mint most, hogy szidták az előljáróságot, de bírák uraimék nem hagyták az ilyen diffamációt magukon száradni.

»Tudja-é bizonyosan a Tanú: Hogy mikor Seres János megdereseltelt, akkoriban Seres Jánosné ilyen diffamációt okádozott Bíró uram ellen: »A tálár kötözze fel!«

Bizony Seres Jánosné is megfleküdt e azért a derest.

1776-ban Guzi István betyár legény, »minthogy b.... fékom teremtelteivel, sok rendben atta mondasokkal káromkodott, bíróját is zabolálan nyelvvel mocskolta: Sz.... a bírónak is b..., atta teremtelte! Nem félek a világtól is! Nincs olyan embere a bírónak, aki engem megfogjon! Az ég mikor legtisztább és amennyi csillag az égen van, annyi Isten

nyila üsse meg őtet, ha ő meg nem öli Sütőt. Szabad-
szállási vachternak pedig a lábait el nem tördeli,
hogy az ő bátyját feladták és megcsapták! Jóllehet
magát azzal mentené, hogy boros lévén egyébbre nem
emlékezne, hanem hogy attát mondott. Mindazonáltal
ezen culpabilis mentségnek helyt nem adván, három
izben 25 pálcákra, in summa 75 pálcákra büntet-
tetik.¹⁰¹

A kisbíró is megkapta a magáét. Egyik haragosa
így szidalmazta: »Te! korhel, kényes, rossz kis Bíró
vagy te! Hamis lelkű!«

A szöllőcsész is panasszal él egyik gazda ellen,
akit figyelmeztetett, hogy gyermekét rajta kapta, mi-
kor az szőlőt berhelt. Az alya »káromlotta a csőzst
kutya menkö lúzes attával, kutya labantos labantá-
val.« Sőt elvakultságában úgy nyilatkozott, hogy ha
»az Isten leszállana az Égből és mondaná, nem hinné
el jobban, mint az maga gyermeke szavát!«¹⁰²

Egymás vallásának sem hagytak békét az em-
berek.

Miklósi György »Adla teremtetle! B... lelke fo-
gantatása kálvinista kutyaí!« szókkal káromkodott.
50 pálcával fizetett érte a fara. A kálvinista meg im-
gyen kisebbítette katolikus felebarátját: »Te tarisz-
nyahitű! Olyan a te hitelek, mint a lyukas Tarisz-
nya! Bálványozók vatlok!«¹⁰³

Még nagyliszteleű uram is megfeledkezett magá-
ról. Egyszer a gulyás éjjel néhány marhát beleeresz-
tett a kölesébe. Másnap szekerén kiment a nagylisz-
teleű úr, s a kár láttára igen felháborodék. »Fogd!
fogd! kötözd meg a kutya a lelkű!« kiáltott Ke-
resztúry prédikátor uram a szolgájának. Kálmán
György gulyás azt vallja, hogy »a lelkű mellett a hundz-

futis gyakran ott vólt, és úgy osztán a szífrít is, a kankóját is lerakatta liszteleles uram véle.¹⁰¹

Az adósl akkor is szidta a hitelező:

Fekete János uram nagyon megharagudott vala Takács Jánosnéra a késedelmes fizetésért és imígyen becstelenteltte: »Fertelmes, útálatos, rút vénasszony! Hundzfut a lelke! Lélek k... az anyja! Egye meg a sz...! Sem országa, sem hazája! Nem szánná a házban égetni! Aki sokáig hagyja az adósságot, nem kár volna kicsapni, a házát is rágyújtani, aki így sokára nem fizel!«¹⁰²

Egymás családját is becstelentették, »Kis György uram Kerekes Mihály uramat disznózta, hamislelkűzte, huncfutolta.« »Mind valamennyi Kerekes had van, disznók, huncfut, hamislelkű gaz emberek! Na de Kerekes uram sem hagyta magát és mindent visszamondott. A tanúk szerint egymással összezajdútlak és egymást hamislelkűzték.«¹⁰³

Sallai János uram 1751. előtt bíróviselt ember volt Karczagon és a szintén bíróviselt Sütő családdal nem volt valami jóban. Azt állította rólok, hogy »a szépajkok felment a szarvasra egy fél talyigakerékkal, onnét leugrott, azzal nyerte a nemességét.« Máskor meg azt állította, hogy a Sütők Mándokra való jobbágyok. Ezenkívül »eben, szopott, kutya szoptatta és más afféle szilkkokkal illette« őket. »Nagy emberek, az eb adta csalymás fiai, a' teremtelte csalymás fiai, b... a lelke csalymás fiai! Meg látom, ha ők lesznek e' nagyobb urak, vagy én!«

A vallatásnál azonban kiderült, hogy Sütő János már Karczag megülésekor itt lakott és valóságos nemes emberek voltak.¹⁰⁴

Régen is voltak olyan emberek, akiknek abban tett virtusok, hogy minél cifrábbakat káromkodtak.

Hangyási Mihály száma nélkül s irtóztató módon káromkodott: Disznó kutya, veszel, milliom, likja, b... s mindenféle teremtetlékkel; »Az édes apád is kutyával vétkezett, retek teremtetted!»¹⁰⁸

Göz Józseftől számtalan teremtetted mondásokat hallottam — vallja a 19 éves Kátai Gábor — még pedig olyanokat, hogy soha életemben hasonlókat nem hallottam. Nevezetesen kutyafigurás teremtettedét mondtad! De nem tudnám én azt kimondani, amijjen tizif-rán öszve kanyargatta a teremtettedet!»¹⁰⁹

Egy másik karezag pedig imígyen cifrázta: »Tyúk... os, lepedős, lánggal égő lobogós ménkü teremtetted!»

Az anyóssal elődeink is hadilábon állottak.

Vasas András adta teremtettedét mondással, azonkívül irtóztató moeskolódó szókkal napát illetvén, mivel azelőtt is volt megpálcázatlása, mégis magát nem-hogy megjobbította volna, sőt irtóztatóbbakra fakadott, ahhoz képest mások példájára, száz pálca ütésekre példáson lejendőkre ítéltelet, magáról pedig albál adjon!»¹¹⁰

Cseléd is akadt, aki nem becsülte a gazdáját, mondván: »Ha tatár jönne, mindjárt oda adnám egy póltura árra pályinkáért a gazdát!»

Idáig csak a férfiak káromkodását láttuk. Lássuk most az asszonyokat!

Az asszonyi nyelv 150 esztendővel ezelőtt is olyan éles volt, mint ma. Következésképpen nótárius uramnak több dolgot adtak, mint a férfiak. De míg a férfiak káromkodtak, addig a nők az egymást becstelentésnek és a parázna beszédnek voltak a meste-

rei. Ez utóbbiakra már nem is térek ki. Aki kíváncsi rá, böngéssze végig a protokollumokat.

Egymást »k...nak, ringyónak, búbosnak, nagy húpacérnak, nagyfakónak, nagylustának, sundának, harangnak, fellajlárnak, Júdásnak, Hupucinének, lélekkurafinak, bíró uram hazugjának, piperekontyúnak, lattyvetett k...nak, pirikontyúnak, mófónak, málékontyúnak, berhél köllőnek, pápistásnak, zabinak, rühesnek, lustosnak, nyelveskének, nagykiáltásúnak, nagytorkúnak, csipásnak, csapottas k...nak, lopa lónak, varangyos békának, némel lónak, száraz keszölcének, hámfalábúnak, görbe lábúnak, égetni valónak, szabad szájúnak, világ leányának, szóban forgó asszonynak, híres nyelvrealó k...nak, utca címerjének, nagyfertelmesnek, búbosnak, beste léleknek, pernahajdernek, huncfutnak, sehmának, sejder-sujdornak,» nevezték.¹¹¹

Híres nagyszájú asszonyok voltak az alábbiak, akikkel nemesak a férjük nem bírt, de még a tanács sem!

1756-ban Czudar Mihályné felől vallatnak.

»Tudja-e bizonyosan vagy hallotta-e a tanú, hogy Czudar Mihályné lüzesadtával, kutyától-, ebtől lelkezettel s. a. t. szitkozódni szokott legyen?»

Az egyik megíjedt tanú úgy vall, hogy »nem emlékszik »adta« mondásra, de másként »nyelvecskélvén, apró-cseprő szitkokkal él.«

A másik tanú »nem tud mást, hanem a nagy nyelve, nagy kiáltása megvagyon!«

A harmadik tanú, aki azt vallja, hogy »elég nyelves 's nagy torkú«; »azon kiszakasztva való szitkokat Czudar Mihálynétől soha nem hallotta, hanem »ku-

tya születte. s >ágyában született: forma szitkokkal elégszer hallott.«¹¹²

Czudarné azonban meg sem közelítette Fazekas Jánosnál, aki fertelmes parázna beszédjeiért 1757-ben áll törvény elé.

A vallomásból csak egy párat emelünk ki, azok, amelyek a nyomdafestéket elbírják:

Egyik tanúnak azt mondta Fazekasné: »Ugy hordozzák az ördögök pokolban a lelkét, amint Mészáros Jánosékhoz, jó s mégyen. Pokolban se legyen maradandó helye!« »Az Isten az égből hajítsa le a lelkét, az ördögök úgy hordozzák, mint szél a polyvát!« Az egyházfinak azt mondta: »Nem Egyházfi, hanem Ebházfi!« Aranyosinénak azt mondta: »Topa ló! Varangyos béka! Ugy jársz, mint a Németh ló! Az ördög vesse az örök Gyehenna tűzére a lelkét a kutyától született!«

»Tavaly magvas kender bugázáskor mondotta Fazekasné Disznós Mihály kutyájának: »Vesszen meg a lelke! Még az ura lelke is vesszen meg! Veszett embernek a kutyája is veszett!« A maga férjének pedig azt szokta mondani: »Mentől sebesebb nyíla van az Istennek, azzal üsse meg még a lelkedet is, hogy soha ne jönnél haza a mezőről!«¹¹³ stb.

Szél Istvánné is réme volt a háznak, s a háza tájának. »Mostoha lányának azt mondotta veszeke-dései közben: hámfalábú, görbelábú kutya! Veszessen az Isten a' nagy leány Pártában! Az Isten szorítson koldús mankóra! Az öreg napát is pedig ilyen formán szokta mocskolni: »Az a vén égetni való szép-nyó!« Az urát is Szél Istvánt té-geti, veres tótnak, veres németnek hívja. Az egyik tanút öszve nagy li-nózta, öszve bolondozta!«¹¹⁴

Ezekért a zabolátlan nyelvelésekért a tanács 20 – 40 korbácsütést utalt ki az asszonyoknak.

Az Isten nevének hiába való felvételétől sem ír-
tóztak. Egyik karczagi kun imígyen fenyegetődött
1775-ben: »Isten Szentháromság Mintyánk ügysegé-
lyen, ha bántya valaki a sógoromat mingyárt reá lé-
szem a kálvinista keresztel!« »Ezen pedig értette a
keziben levő fokossát, mellyel fenyegetődött.« A má-
sik tanú szerint pedig így mondotta: »mingyárt szély-
lyel hányom köztelek a kálvinista keresztel!« »Azon
pedig értette a keziben levő csákánt.«¹¹⁵

Az egyház és iskola hamar harcot kezdett a ká-
romkodás ellen és élt megtorló hatalmával, de meg-
szüntetni egyáltalán nem tudta, sőt csökkenteni is
alig győzte, így aztán a világi hatóságokhoz fordult,
akik készséggel siettek, hogy az egyre jobban elhara-
pódzó rossz szokásnak gálat vessenek. Az 1567. évi
9. §. és az 1604. évi 8. §. a káromkodás megszü-
ntetését célozza.

A káromkodást az ország törvényei halállal bü-
ntették.

Debreczen város jegyzőkönyve 1633-ból feljegyzi,
hogy »káromkodás, s fesselt élete miatt Szűcs Ferenc-
né előbb nyelve kivágattatván, hóhér által kövekkel
betemetetett.«¹¹⁶

Hasonló esetet jegyez fel a karczagi ref. egy-
ház régi anyakönyve is 1745-ből: F. Péternek nyelve
kivonatván, elmeccelt, azután az akasztólátra sze-
geztetett, végre feje vétetett az Isten ő F'elsége ellen
rendkívül való sokszori káromkodásáér.«¹¹⁷

Szükségesnek látja a jászkun kapitány, hogy a
a népet intse, a Kunságon is nagyon ellepedett ká-
romkodás eltávoztatására, ezért a XVIII. században

többször kihirdeti: »Minthogy a Nagy Isten neveknek káromlása Magyar Nemzetünk között annyira eláradott, hogy más nemzetségeket felül haladna, Felsőleges koronás királyné asszonyunk ez eránt igen kemény parancsolattya érkezett, hogy az istentelen káromkodók hazánk törvényei szerint kemény büntetés alá vettesenek sőt halálra is ítéltessenek.«¹¹⁸

Egy kisújszállási ítélet szerint: »Noha az Isten szent nevének káromlóji ellen mind az isteni, mind a világi törvények keményen kiáltanak, mindazáltal Kása Mihály félre tévén az Isteni liszteletet és a felebaráti szeretetet s nem irtózáván a káromlók és Istent szidók ellen rendeltetett kemény büntetéstől, hogy teremő Istenének szent nevét Teremtette mondással káromolni bátorzkodott. Ezen két rendbeli törvénytelen cselekedeléeért másoknak rettentő példájokra s magának méltó büntetésére példás büntetést, úgymint 80 jó és érezhető csapást szenvedjen, elvégeztetett.«¹¹⁹

Az ítéletet nyomban végre is hajtották.

Kunhegyesen 1740-ben Juhász Nagy György az alábbi albál adja át a tanácsnak:

»Én alább megírt adom értékre mind azoknak, az kiknek illik, hogy az én Teremő Jó Istenem ellen sok izben felemelt lélekkel telt irtóztató káromkodásaim miatt már életem elfogyására nézendő sentenciát kell vala hallanom. De sok becsületes Embernek mellettem való törekedésére életemnek kedvezvén az Nemes Tanács meg kegyelmezett illy vég s kötés alatt: hogy ha Istenem ellen többször becsületes káromkodást gonosz szájjal szóllándok... kövel agyon veretlessem. Mellyet meg erőssétek magam tulajdon kezem írásával vont kereszt vonásommal.«¹²⁰

A pásztorok is közismert káromkodók voltak.

›Minthogy Nagy Péter csikós, amiul magistralualis inquisitióból kilecik, az uristennek szent nevét kényesül, negédesen és fertelmesen káromolni nem irtózott, azért másoknak rettenlő példájára és magának méltó büntetésére hogy 80 jóféle csapásokat szenvedjen, elvégeztetett. :

Az az ítélet, melyet 1778-ban a jászkun kerületi törvényszéken hoztak két káromkodóra, valóságos remeke a régi magyar törvényszéki stílusnak:¹⁷¹.

›Ámbátor raboskodó Kotzka Ferenc és Zselyi László Isten és világ törvényeivel nem gondolván, az lajosi csárdában 14 itce borokat felkortyolván és az borral egyetemben eszekeket is megiván s az szálókban rendetlen kifogásokkal belekötni és eledeleket tálastúl a földhöz verni bátorokodván, baromi ék-telenséggel, keresztyéni, sőt emberi voltokról is megfeledkezvén, iszonyú és egyenesen az egeket hasogató káromkodásokra fakadván: a felséges teremlő jó Isteneket külömb-küölmb féle fertelmes, minden istenes fűleket rémülő káromkodásokkal szidalmazni s feszegetni nem irtóztak; és noha ezen szörnyű és mocskos, sőt ördögi inkább, mint emberi szájból eredett káromlásokkal tulajdon vallásokban sub A., és B., állhatatos vakmerőséggel tagadnák, mindazonáltal sub C., D., E., foglalt tanúbizonyságoknak vallásábúl tetemesen reájok bizonyíttatik az tudvalevő égtelen, csak említeni is iszonyú és az hajakat borzasztó Istennek és az ő szentséges tulajdonságainak káromlása, mely hallatlan és jó Isteneket megvető szidalmakért mindketten megérdemlenék, hogy háládatlan lelkeket az hóhérnak gyalázatos pallosa alatt ily oégéres vétkekkel undokosíttatott szájakon kiokádnák. Tekéntetben vétetvén mindazonáltal a' lekinteles törvényszéklül

sub F., levő tanúbizonyságnak a tekintetes lörvényszék előtt állhatatosan megerősített vallásábúl az, hogy a raboskodók 14 itce borokat elébbi Isten ellen elkövetett káromlásoknak idein megiván nyilvánosságosan részegek voltak és ezen káromlásokat is nem annyira Isten ellen rugódozó, előre képzelt és elszánt vakmerőségből, vagy gonosz indulatbúl, minl az rendetlen íltnak sokátúl cnyomattatván, a fejekben szédelgő és szemlátomást elméjeket is megvesztegető bornak gözébül cselekedhették. Hozzájárúlván az is, hogy a sub C., megesküdt tanúk egyenlő vallomások szerint is mindketten jó életű, józan és a káromlást éppen nem gyakorló emberek vóltanak és e jelen való cselekedeteken kívül soha káromkodni nem tapasztaltatnak és sem egy sem más vétkekért nem bűnhődtek, ahonnan világosan kihozni lehetne, hogy ezen mostani gonoszságoknak is csupán a részegség volt főoka. Azért mostan a nyakokon függő halálnak gyalázatos bünteléstől megszabadítatlnak ugyan, mindazonáltal magoknak jövendőbeli tanúságukra és mások idvességés példájokra 3 esztendeig való tömlőcre olyan formán kárhoztatlnak, hogy innep és vasárnapokon a nyakokban jeles betűkkel kirajzolt táblával a templom eleibe kitélessenek lérdpeelve.◀

8. A mi emigránsaink.

Nem azokról beszélek, akik felgyújtották az országot s hamvadó parázsát távolból még most is fúvogatják, sem azokról a tiszteletreméltó negyvennyolcasokról, akik »távol sírtak a nemzeten«, a mi kunsági emigránsainkról akarok egyet-mást elmondani, akiknek hire-neve már kitörlődött a mai nemzedék emlékezetéből, csak az öreg protokollumok emlegetik még őket.

Mikor a ráczok feldúlták a Kunságot, a Hatkunság még csak öt kis faluból állott, de a Kuruc világ után gyors népcsedésnek indult. Jött ide boldogboldogtalan, különösen a redemciókor. Ezután megcsappant, bevándorlás. Nem azért, mintha nem akart volna többé senki sem ide jönni. Nagyon is akartak; a frissen kapott kiváltságok nagyon csábítgallák azokat, akik otthon nem tudtak zöld ágra vergődni, de a bölcs tanács határozott hangon utasította el a beköltözőkötni kívánókat, »Tóth János maradjon ott, ahol eddig lakott, minthogy elegen lakunk helységünkbe;« írja az egyik jegyzőkönyv.¹²² Turkeviben (1766) Márton János vándorló csizmadiának meg

nem engedtetik a lakás a helységben, minthogy úgyis akik megtelepedtek, nem szoktak dolgozni, hanem a helység nyűgjei.« »More Mihálynak is, mivel amint hallatik, jobbágy és semmi dimissionális levele nintsen, a szerint »sem ház, sem kert, sem föld a megváltásra nem engedődik (1750).« Sőt a nemzeti magistátus azokat sem nagyon marasztalta, akik menni akartak. Nagyon hamar kiadta az üllevelet. Túrkeve 1759-ben a dologkerülők ellen, akiket akkor »belyár«-oknak neveztek, úgy határozott, hogy egy hét alatt szolgáltra adják magokat, különben ha az héten el nem szegődnek, a jövő héten kiveretnek a helységből, vagy tömlőcbe küldetnek, vagy ha az katonák (verbungosok) bejönnek, minden engedelem nélkül katonaságra adatnak.«¹²⁰

1760-ban »meghatározlatott, hogy Tulok Balog Mihály ez előtt tett deliberatumhoz képest kimenjen Turkeviből, mivel reménség megjobbítása felől nincsen.«¹²¹ 1762-ben »Nosza Nagy János mivel másutt szógál, a terhet, adófizelést kerüli több már esztendőjénél; a házát szolgáló és terch viselő lakosoknak adgya által bíró uram, meghatározlatott.«¹²² »Kajtor György véghez vitt sok rendbéli tolvajságáért és eránta való gyanús cselekedeléért is még most egyszer megbüntettetik, de ha többé tolvajsággal megnyomataltik és legkisebb is reá világosodik, magáruul adott reverzális erejével is a helységből ki fog veretelni.« (1758.)¹²³ »Kereskedő, idegen be nem jöhet még a kerületi kapitány engedelmével sem,« határozza a túrkevi tanács. Olyanforma ez a határozat, mintha ma az alispán ellen hozná a városi előljáróság. Látjuk ezekből, hogy a tanács csakugyan úr volt a maga portáján; és bebocsáló engedelmevel, valamint tiltó

rendelkezéseivel, sőt kicsapási jogával olyan lakos-
ságot teremlett, amelyet öröm volt kormányozni.

Azonban 1769-ben a katolikusok betelepítésél
Karczag város érdemes tanácsa sehogysem tudta meg-
akadályozni. Ennek már nem mertek ellenszegülni,
mert a királynő kívánsága volt. Kénytelen, kellet-
len bebocsátották őket, sőt felsőbb parancsra földet,
lelket is hasítottak ki számukra a közösből, igaz, hogy
nem a legjavából.

Túrkeviden is megszorodott a létszám a be-
költöztetett katolikusok miatt.

Mivel pedig ezek a katolikusok szegény embe-
rek voltak, akik a porciót sem tudták megfizetni, sőt
a kirótt szolgálatokat is csak részben végezték, a meg-
csappant jövedelmű kunok bizony zugolódni kez-
dtek.

Hozzájárult a bajokhoz az is, hogy akkortáiban
esett a Mirhó töltés csinálása, ami a kunoknak nagy
munkát adott, s II. József idején nagyobb szabadságot
nyertek, templomaik építésére és több helyen templom
épitésbe fogtak. Mindezek súlyos terhet jelentettek a
lakosságra.

Iminnen-amonnan hírek szállingóztak, hogy in-
gyen osztják a jó földeket! Régen is csodás gyors-
sággal terjedtek az ilyen hírek. Csak akkor még nem
kellett olyan messzire, Amerikába menni, az Eldo-
rádó itt volt Magyarországon.

Bács-Bodrog vármegyében Pacsér és Ómora-
vicza (most Kossuthfalva) volt ez az ígéret földje.
Kincstári puszták voltak és a kincstár be akarta né-
pesíteni. Kunjaink sultyomban az előjáróság tudta
nélkül gyűlésezni kezdtek már 1784-ben, s a követ-
kező évben holni bizalmiférfiakat is választottak.¹³⁵

Igy Kisujszálláson Tóth István, Oros Ferenc és Szilágyi János voltak a vezetők. Persze a dolog nem maradhatott sokáig titokban az előljáróság előtt, de már nem lehetett a mozgalmat leszerelni. A kivándorolni készüők 1785. nyarán deputációt menesztettek Budára, s ennek szószólójává Kisujszálláson Tóth Istvánt és Oros Ferencet tették, az előbbinek örökös nótáriusságot ígértek Pacséron, ha a dolog sikerül. Addig is talpa fáradságáért egy-egy szakajló búzával önként megsegítették, sőt pénzt is szedtek számára. Lovat, szekeret adtak alájok és felküldték őket Budára, ahonnan a legjobb hírekkel jöttek haza.

Karczagon és Madarason is hasonló mozgalom indult, csak hogy míg a kisujszállásiak inkább Pacsérra pályáztak, a karczagiak megoszlottak, a madarasiak meg jobbadán Ómoravicára igyekeztek.¹²⁷ De a kivándorlási láz, mint valami ragály gyorsan terjedt. Nemsokára a kúnhegyesiek is szedelőzködni kezdtek, sőt még Bura, Roff, Derzs is mozgolódtak. Csakugyan a kúnhegyesiek és az említett Külső Szolnok megyei falvak Bácsfeketehegy és Piros pusztákra vetették a szemüket, mivel már az előbb mozgolódó kisujszállásiak, karczagiak és madarasiak Pacsérról és Ómoravicáról „túljegyezték”. Madarason 104 családfő kért útlevelet, s 490 lélek óhajtotta elhagyni ősei földjét. Legény ember nem sok ment, inkább családos emberek.¹²⁸

1786. március 14-én jelentik a karczagiak és madarasiak, hogy mivel a jövő év József napjára megengedte őfelsége ómorovicai kamarális pusztá megszállását, saját helységükben felkínálták birtokaikat eladás végett, de mivel „nem felettébb kívánják megvenni, azért alázatosan instálják a nemes districtus-

kat, méltóztassanak azon örökségeknek eladó szándékát szokott currentálisok által a nemes districtusok megyéjében currentáltatni.¹²⁹

Nem igen hisszük, hogy sok sikere lett volna a currentálásnak. Mindenütt egyszerre lett eladó a föld a districtusban, így tehát nem nagyon lükekedtek a vevők. Hogy milyenek voltak a földárak, lássunk néhány kisujszállási példát!

Nyári Pál Pacsérra készülvén eladta 20 ftos földjét Oláh Mihálynak 80 ft-on. Daku Ferenc »minthogy élelmének jobb móddal lehető folytathatása végett Pacsérre megyen«, eladta 40 ftos szántó és kaszáló földjét Balog Istvánnak 6 jármos ökörért és egy kolompért. Sz. Kis János 20 forintos földjét 4 ökörért adta el Mészáros Istvánnak. »A négy ökrök 980 ftot megérnek«. Pocsaji Mihály eladta 15 ftos földjét Vekerdi Mihálynak 3 lóért, szekérért és egy boglya szénáért.¹³⁰

Átaljában lábas jószágért és ingóságért kótyavetyélték el földjeiket, mert azokat magukkal vihették az új hazába is.

Nagy baj volt az adó miatt.

Miután már a Helytartótanács hozzájárult a kiköltözéshez, sőt a kincstár lámogatta a mozgalmat, kénytelen kellett a tanács is beletörődött a nagy vérvesztésbe. De az adót nem volt hajlandó az emigrálók zsebében hagyni. A felsőség úgy látszik nem hagyta az egész évi kvantumot behajlani rajtuk, csak az 1785-86. évi katonai esztendőre szóló adót engedélyezte. Már pedig a kivándorlók nemcsak az adóval voltak hátralékban, hanem, hús, bor árával, kölcsönrel is tartoztak imitt-amott. Ebből aztán sok húzavona lett, de azért nem tudtak senkit sem vissza-

tartani. Ki megküldte az új hazából a tartozást, ki nem küldte. De aki adós maradt, az hiába zörgegett később a városnál visszabocsátásért.

Kisújszálláson 163 család kapott útlevelet 864 lélekkel. Ezek 1786. április 12-én indultak el. Május 30-án ismét elindult egy kb. 30 családból álló csapat, úgy, hogy a kisújszállási kivándorlók számát mintegy 1000 főre tehetjük. Innen tehát majdnem kétszerannyi lélek ment ki, mint Madarásról. A karczagi kivándorlók számát nem tudjuk pontosan, de annyian biztosan voltak, mint a Kisújszállásiak.

A madarasiak 1786. ápr. 18-án kapták meg az útlevelet, nem sokat késlekedtek, hanem nyomban elindultak az »igéret földjére«. De előbb érzékeny búcsút vettek szülővárosuktól.¹³¹

Sírás-rívás közben távoztak a szegény kivándorlók, bizonyára a magistratus szeme sem maradt szárazon a búcsúzkodásnál.

Hogy kaptak-e útravalót a szülővárostól, arra kivándorlókat a közösből is, mint az apa, mikor családot alapít a fia. »Az instánsoknak a közönségesből egy mén ló és egy bika rendeltetik. Ha pedig paróchia építéshez kezdenek, akkor jelentvén magokat, valamely segedelemmel ezen tanács magát lenni igéri.«¹³²

Kisújszállást az emigránsok 1786. ápr. 12-én hagyták el. Szem nem maradt szárazon itt sem, amikor búcsúztak. Hiszen senki sem ment úgy el, hogy valaki hozzátartozóját itt ne hagyta volna!

Itt is átadták írásban a kiköltözők búcsújukat. Oros Ferenc uram írta a szép levelet, melyet tíz nap múlva tartott tanácsülésen olvastak fel:

»Nemzeti bíró uram! s becsületes nemes tanács!«

»Közrégi igaz mondás: Az háládatlan embernél nincs nagyobb terah a föld hátán, mely mondásnak igazságát, mivel világos igaz, nemis szükség hosszasan mulogatnom. Negyvenhat esztendeje, mióta ezen közönséges lársaságnak tagjává lettem; megesmérem, melynek jóléteményeit az idő alatt tapasztaltam. Azért is nem akarván magamat a háládatlan s haszontalan földnek terhei közül valónak lenni, minekulánna Bácsérre szándékozom elindulni, az idén odamenendő néppel együtt háládatlan nem akarok a nemes tanácstól elmenni.« stb. Ezután bocsánatot kér, ha netalán vétkezett a nemes tanács ellen, áldást virágzást kér a szülővárosára.¹³³

»Ezen búcsúzólevél a nemzeti tanács előtt felolvastalott, kedvesen vételetl. Az egész elment községnek búcsúzása és elindulásoknak s tőlünk való megválásoknak örök emlékeztelésére azon búcsúzó levél archivumba lételetl.«

Tóth János uram búcsú levelét versben írta meg:¹³⁴

*»Negyvenöt esztendő miolta itt laktam
Sok utazásokban kelmetekkel voltam
Hidegen melegen gyakorla szenvedtem
Hogyha hibáztam, bocsássák meg nekem.« stb.*

Elmentek. Kisújszállás városának népessége egy halodrésszével kevesebb lett, mert az akkori lakosság 6000 főre tehető. Itt sem bocsátotta el őket a szülőváros üres marokkal, hanem hajolván az instanciájokra, egy csödört és egy bikál mulatott ki részükre, sőt végkielégítésül még egy harangot is kaptak.

Szállingóztak még később is ki minden engedelem nélkül 1788-ig, de már akkor vissza is sokan szerettek volna jönni.

1788-ban Németh Mihály Pacséréről instál, hogy »Kisujszállásra vissza való visszajövetését megengedni méltóztassék.« A tanács válasza: »Mióta az instáns innen Pacsérre elment lakni, azóta mind a Mirhógát töltésével lakossaink terheltettek, mind pedig templomunknak felépítésétől fogva sok közönséges lúradságokat szenvedtek. Az instáns pedig a királyi kegyelmesség alatt a szabad esztendőekben Pacséron csendesen nyugodott. Tovább is hát ahová vette magát, ott maradjon. Helységünkbe való bejövetel semmiképpen meg nem engedtelik.«

Karczagra is visszajöttek többen Ómoravicáról 1788-ban. Így K. Balog István is haza állított, de biz' azon módon visszaküldték.

Méltányos esetekben egy-két embernek megengedték a hazatelepedést, de a kéredzők legnagyobb részét ridegen elutasítja a tanács. Lassanként aztán felhagynak a kísérletezéssel, beletörődnek a változatatlanságba.

Egy emberöltő múlva megszűnt a személyes érintkezés az emigránsok és az itt maradt hozzátartozók közt. A kivándorlás óta eltelt négy emberöltő múlva megszűnt az emlékezet is.

9. A régi szóbeszéd.

Nem tudom, mióta tanítanak az elemi iskolában magyar nyelvtant. Azt azonban határozottan merem állítani, hogy ma már nem tud a nép olyan szépen beszélni, mint hajdanában, amikor még a nyelvtant — legalább is — a nép számára nem találták fel.

Itt vannak mindjárt az »eltulajdonítás« kifejezései!

Az ujságokban napról-napra olvassuk, hogy be-lörték ennek vagy annak az üzletébe s a betörők ellopták a legértékesebb árukat a boltból. Máshol pedig kiraboltak egy nyaralót. Egyik bankból egy fiatal tisztviselő egy fél milliót elsikkasztott, stb. Az emberek ma nem ismernek semmi kíméletet egymással szemben! Mindig a legvaskosabb kifejezésekkel élnek! A káromkodás nem is káromkodás, ha nem az Istent vagy Krisztust szidja! Pedig őseink összes haragját kifejezte egy »Adla teremtetle!«. Az eltulajdonítást is olyan szépen tudták kifejezni, hogy még a károsútnak is jól esett hallani.

Régen nem ellopták, hanem csak »összeszedték« a tyúkokat. A lovakat pedig »elkötölték« a »lökötők«. Az ókrót a legelőről »elhajtották«, ha pedig igában

volt: »elragasztották« a »szegény legények«, akiket ma belyárnak neveznek.

A »belyár« elnevezés sem volt olyan megbélyegző, mint máma. Kétszáz esztendővel ezelőtt még csak nőllen embert jelentett.¹⁵⁶

A belyár szó mai fogalmát régen a »tolvaj« fejezte ki. De ezt is, mint nagyon megbélyegző szót ritkán használták őseink, sőt az eltolvajlást is alig használták, hacsak lehetett, szépítő kifejezéssel helyesítették.

A fűredi vásárban Molnár István »magát borral megterhelte« s elaludt. Meglátta ezt Kis Pista és »ki zsebelte« Molnár Istvánt. Sőt a bundáját is »kiakasztotta« a nyakából és rögtön ott a helyszínen elcserélte egy gubáért. Aztán »átjött« Karczagra. Itt aztán »behozták« a város házához.

Hallode Kis Pista? — Szólt a bíró — Az bundáját is »elsinkelted« Molnár Istvánnak! Mért »ugrottál« Kardszagra?

Azért »jöttem« Kardszagra, mert a Bunda »rám világosodott!« Felelt Kis Pista¹⁵⁶

1790-ben egy pásztorot vallas a karcagi bíró.

»Tudodé miért árestáltattál?«

»Gondolom, hogy azon Fejér Ló »állapota« eránt!«

»Sándor János veled megfogatott Czimborád bizonyos kardszagi lovakról emlékszik, mellyek általad »iktaltak« el?«

A pásztor eleinte lagad, majd aztán lassacskán beismer néhány loval:

»Vittünk« még ezenkívül négy lovat — úgymond —, azonokat is az Aggod Péler »Úl mutatása« s »igazgatása« által.«¹⁵⁷

A juhászok a juhot »elsikkasztották«. A gulyások a borjut »eltökéltették«. A csikósok a lovat »eliktatták«. A kondások a malacok javát »kiszínlették«. De hát bírák uraimék szemét nem lehetett bekötni, sem fülét bedugni, s az ellopott disznó előbb-utóbb »megröfögte magát...¹³⁸

De nemcsak a lábas jószágot iktatták el, hanem más egyéb ingóságot is. »Felbontották« a vermet, »kimerték« a búzát, »kinyitották« a pincét, »megásták« a kamarát, »felverték« a házal, »belenyúltak« a ládába és »elvittek« mindent.

A cseléd gyakran is »megeresztelte« a hombár sípot »elcsosszantott« egy-egy zsák búzát a gazdáéból. A szolgáló meg ott »berhelt«, ahol lehetett. Akadt nem egy »pénzcsiszár« is, aki »be járt« a gazda ládjába. Egyik szomszéd a másik lúdját a »maga jegyébe vette«.

Akármilyen formában vétett valaki a hetedik parancsolat ellen előbb-utóbb az lett a vége, hogy bírák uraimék elé került, akik aztán vagy árrestálták, vagy »bekisértették« a Kerületre.

Midőn egyszer egy öreg számadó pásztort faggallam élete sora felől, valami húsz esztendő átugrott. Mikor kérdeztem, mit csinált ez idő alatt, imígyen válaszolt: »Időt lőtől ember vagyok Uram!« A bojtárok aztán később megmagyarázták, hogy az öreg Szegeden a Csillag börtönben töltötte azt a húsz évnyi időt.

Szépanyáink előtt sem volt teljesen ismeretlen dolog a pletykálgodás, a régi bűnügyi jegyzőkönyvek legalább is ezt mutatják.

A pletykát »szavaty«-nak hívták szépanyáink. Sőt egymásról zavatyos pasquillust is írtak, ami kézről-

kézre járt. Egymásról szóval is szívesen »szavatyoltak» vagy »csöggeltek«, vagy »disztelen hirt« terjesztettek.

Házanként is gyakran hordozták egymást.« Ennek aztán rendesen a városházán lett vége. »No szomszéclasszony — mondja egy jó férj — kend berhél költött a' feleségemre, de bizony bé adom kendet! S.....e ültelem!«¹³⁹

Egyik menyecskekről azt zavatyolják, hogy olvasást tanított a sánta legénynek, de bezzegh a mellett a réja s más hijjába való históriák olvasása s éneklése bővebben vólt a felhúzott szúnyogháló mellett! Sőt az egyik szavatyos meg is kérdezte: »Ennye hundzful, biz éppen olyan ez a fiad mint a sánta legény, vallyon nem az önlötte-é?«¹⁴⁰ Az ilyen gyanús legényeket bikának nevezték.

A másik leányról meg azt híresztelték, hogy azt mondotta: »Ha teszi magát, olyan legényhez teszi, akivel a pokolban is betsületet vall!«¹⁴¹

A kikapós lányokat, asszonyokat nagyon szemmel tartották, s ha észrevették, hogy »nő a ház elei«, akkor beadták bíró uramnak, aki a tanács előtt felszólította, hogy az előzményeket »környülállóképen beszélje elő. A vallomásról nótárius uram jobb úgyszólaméltó buzgalommal terjedelmes jegyzőkönyvet vetl fel. A Benevola Passiók jegyzőkönyvei nagyobb-részt ilyen eseteket tartalmaznak.

A városházától félték az asszonyok. Egymást azal ijesztgették. »Te patyolalból fejtegetett szép asszony! Majd a városházához mégyek, ki tsapatlak!« Fenyegetőzik az egyik menyecske. A másik meg a városházához készült. »Mi járód van ott? Talám azt

tudod, hogy a világ sárga levét ott eszik, a világ borát ott isszák meg?«¹⁴³ Gúnyolja a harmadik.

Előljáró uraimék szigorú emberek voltak. Egyik özvegyasszonynak lehúzták a házát, mert nem tudta a redemptiós summát fizetni. Sírt, rítt szegény özvegy, előljáró uram azzal vigasztalta: »Özvegy gölyának nem kell fészek!«¹⁴⁴

De azért lehetett velük beszélni. »A nótáriusnak reggel idején ágyában feküvén oda taszítok egy-két pint bor árrút, s két ágút fog a pennája,«¹⁴⁵ mondja egy ügyesebb ember.

Az olyan emberre is volt jelző, aki sokat törleszkedett az előljárósághoz. »Eh ördögadta teremtetted! Csag olyan tintás s...ú ember vagy te, Urak hazugja!«¹⁴⁶

Régen is voltak hatalmas emberek. »Sánta János, Méhes András uram háza táján ilyen szókat szóllott: »Uri ház ez! Császár cimere kell erre! Szabad udvar ez! Minden esztendőben killyebb vetik ennek az árkát!«¹⁴⁷

Izgága emberek is kerültek őseink közt: »Eörvendi János mindeneken izgágált. Engem jobbágyatoknak tartotok? Eb ura kurta! Mindnyájan hamisak vagytok!«¹⁴⁸ A másik diffamációját imígyen tagadta: »Eb költötte reá, ebis vészi el róla!«¹⁴⁹

Csúfolódní is szeretlek. »Eb a' ták bocskorban!« mondotta tréfálva. Ne vedd le (a süvegedet) az eb a lelke országán; mit mutogatod, hiszen tudjuk már, hogy kopasz vagy!«¹⁵⁰ »Nem becsülnek engem egy csomó dohányra, mint léged,«¹⁵¹ szólt a másik. Olyan is volt, ki a másikat »kakas vagdaltá«-nak, »kutyáról forgottnak« mondotta.

Fenyegelőzni is szoktak őseink. Az egyik így

fenyegette a másikat: »Hallottad a' régi juhászok-
nak hírét te? Annak a danlyára húzlak ma!« Mások
szerint pedig ezt mondta volna: »Várj meg te mert
még ma a juhásznak a danlyára húzlak!«¹⁵² »No te!
Várj mert el őltalak!«¹⁵³ fenyegetőzik egy másik. A
harmadik meg emlígy: »A véreteket is kítapodom!«
»Soha embernek vérét nem éheztem, nem szomjú-
hoztam, de ha csak lehetem, elvesztem Szász Györ-
gyöt!«¹⁵⁴

Szászné asszonyom szolgálója Erzsók valamit
szavatyolt Keszeli Peláról, mit meghallván Keszeliné
így fenyegetőzött: »Te! A nyakad csigáján vonatom
ki a nyelvedet, miért hogy így gyalázod az én leányo-
mat!«¹⁵⁵ Az öreg Medgyaszainé asszonyom pedig Kis
Jánosnének öt aranyal ígért pörre, hogy keresse meg
a betsületit, ismét egy aranyal a hóhérnak, hogy jól
süsse belé a hátába a bélyeget a menyénck.¹⁵⁶

Egy másik asszony még szörnyűbb bosszút for-
ral: »Ez a pogány Aggod Jánosné lopta el az én
sajtomat, de farkas inat vetettek reá!«¹⁵⁷

Dédapáink emlékezetében még élénken megvolt
a török-latár-rác világ, ezért ezek nevével szitkozód-
tak, csúfolódtak és fenyegetőztek.

Pap István görögöt Szikszay Dániel borbély kis-
sebbik fia így csúfolta: »Három görög, három török,
hat pogány!«¹⁵⁸ Egy másik kun így csúfította a ve-
szekedőket: »Török a lelkeitek! mit vesztegetitek egy-
más!«¹⁵⁹ A harmadik meg azt panaszolta: »Szidla
apánkat, anyánkat, pogányozott, gyilkosozott!«¹⁶⁰ Ma-
darasi Sallai Sámuel is a város embereit pogányi
és ráltzi molskos titulusokkal illette.¹⁶¹

Legtöbb rossz emléket hagyott a tatár!

Egyik karcagi 1774-ben így fenyegetőzik: »Ha

tatár volnék, száz esztendő mulva is felgyujtanám az Orsi Pál épületjél, de hogy keresztlén vagyok, nem cselekszem!¹⁶²

Egymást a tatárral gyakran míveltetik. A »Tatár égesse meg a lelkét! Tatár kötözze fel! Tatár köszön a hermec szíjjára!« káromkodások különösen a 150 év előtti régi írásokban többször előfordulnak.

Elődeink nyelvének csodálatos gazdagságáról a jószágleírások tesznek tanúbizonyságot. A kun embernek csak a ló színére több mint ötven szava volt. A szarvasmarha tulajdonságaira szintén nem kevesebb. A mai kor gyermeke mindezt már nem tudja. Régi szép jószágállományunk kiveszett, öreg pásztoraink elhaltak. Amit szüleinktől tanultunk, azt is napról-napra felejtjük, hogy helyet adjunk az újnak, idegennek.

10. Tánciskola a dülőúton.

Szűkebb hazámban, a Nagykunságon jártam a minap s úgy jött sora, hogy egy túrkevei lakodalomba kerültem. Az etnográfus mindig el van készülve arra, hogy a civilizáció valamelyik újabb vívmánya felüti a fejét a jó vidéken, s legfeljebb egy mély sóhajtással veszi tudomásul, hogy megint egy lépést tettünk a »nyugati civilizáció« felé. Ami azonban a túrkevei lakodalomban látható volt, az már olyan megbotránkoztató haladást mutatott, hogy sóhajtással nem lehetett napirendre térni fölötte: Kuthen ivadékai azon módon csizmában, nyakkendő nélkül vanszteppet és tuszteppet táncoltak!

Ilyenkor a jó magyar ember méltó felháborodásban egy szitkol ereszt meg, s aztán egy pohár borral csendesíti le magát. Nekem hivatalbéli kötelességem is óvást emelni minden ilyenemű haladás ellen. Nem lévén hatalmamban a táncot azonnal megszüntetni, átmentem a »belső házba«, ahol az öregek idogáltak és szidták a vagyonváltságot. Eppen arról vitalkoztak, hogy ők már 1745-ben a »rédenció«-kor megváltották magukat s az ország ma is adós a váltságösszeggel, de ők elengedik ezt a 10 milliárdot, ha

az állam is eltörülne a Jász-kun kerületek vagyonváltáságát. Magam is helyeslőleg szoltam közbe, aztán koccintást indítványoztam. Miután az indítványt tett követte, rákeríttem a sort a csizmához nem illő táncokra. Nem akarom idézni a megjegyzéseket, talán nem is nyomtatnák ki. Elég az hozzá, hogy mindnyájan egy véleményen voltunk, eltéltük ezeket az esellenkedéseket. Bezzeg nem így volt régen! Tudod-e Gábor komám mikor Egres Kis Lajos a dülöüton tanította táncot? szolt a 70 esztendő felé közelgő öreg Hagymási Márton. »Biz a' ki tudta cifrázni, olyan fattyú nem volt Beregvármegyéig!« »Milyen volt az, Márton bácsi?« — adtam fel a szót. »Milyen fiam?« aztán elkezdte mesélni. Nem teszek hozzá semmit. Leírom úgy, ahogy az öreg elmondta. Talán a ki a magyar tánc történetét egykor megírja, Egres Kis Lajos nevét is megemlíti.

•

Egres Kis Lajos árva gyermek volt, az öregek megállapítása szerint a mult század huszas éveiben született. Azidőtájt verbuválással szedték a katonát. Mivel nem nagyon siettek a legények a verbungos markába belesapni, a város 300 forint »osztöndíjat« helyezett kilátásba annak, aki hajlandó volt 12 esztendőre a fényes mundért felvenni. Lajos süldö legény volt. Ott ácsorgott az »Oroszlán« ivójában, a szemével majd felfalta a verbungosokat. A jegyző, a ki az egyik X-lábú asztal végén ült s számolgatta, hogy hányan csaptak már fel, megcsóválta a fejét, mert már harmadnapja járták a verbungosok: a város számlájára tenger sok bort megittak, de még a lélszámnak harmad része sem telt be. Oda is szolt

az ácsorgó fiúnak: »Te fattyú! Ne lásd itt a szád, vagy csapj fel, vagy haladj a fenébe!»: »Hát bevenének?» kérdi a gyerek. »Be hát, öcskös, csak add be a kezéd!« szólt a verbungos káplár. Lajkó rögtön beadta a kezét. Az egyik verbungos lekapta a gyerek fejéről a magas karimájú lúri süveget bicskájával a süveg karimáját ferdén körülhasította, katonai műszóval »csákót vágott rajta«, ezzel a legény 12 esztendőre lekötölte magát. A jegyző úr alyai tekintettel magához intette az ifjú vitézt, kiolvasta neki a 300 forintot. Lajkó zsebre gyúrta és nézte tovább a láncot. Kínálták borral, nem kellett neki. Kedvét akarták keresni, küldték az állás alá, hol a város gulyása, az öreg Korom Pál nagy üstben főzte a gulyáshúst. Nem mozdult. Végre mikor nagy nógatásra a nőtáját kibökte, a verbungos káplár a cigányokkal ráhúzatta. Lajkó kipillant az ívó közepére és elkezdett úgy láncolni, hogy még a verbungos káplár áll is leesett. »Szilajon, szilajon cigány!« kiabált. Mikor aztán a nyirettyű szőr nélkül maradt, Lajkó is abba hagyta, nekiállt inni és ivott rogyásig.

Másnap nyergeltek a vitézek. Volt sírás és jajveszékélés. Anya, testvér, szerető egyformán rítt. Még az ujoncok egyik-másika is szipogott. Lajkót senki sem síratta. Egy szájatáti gyereken végig vágott az ostorával, mire az elbödült. »Na van már, aki engem is megsírat! — mondta Lajkó, — ezzel kivette a lajbizsebéből a 300 forintot s odadobta a gyerekeknek, akinek mindjárt szélesre vált az arca. El is illant vele rögtön.

A katonák aztán megindultak s nemsokóra eltűntek Kisujszállás felé. Híriük sem jött évekig. Valahova Galáciába vitték őket.

Hancm mégis hazudok! Harmadik vagy negyedik esztendőben kondások, akik Bereg megyébe jártak télire makkoltatni, hozták a hírt, hogy Kis Lajkó Beregszászon verbungolt. Egy daruvadász meg, aki darutollakat árult, Berettyóújfaluban látta táncolni. A jegyző úr meg Jászberényből hozta a hírt, hogy Egres Kis Lajos ott verbungolt, még pedig olyan sikerrel, amilyen a verbungolás intézményének felállítása óta nem tapasztaltatott. Pár hét múlva megérkezett Kevibe is. Szombaton jött. Mingyárt ráhuzatta a cigánnyal az Oroszlánban és elkezdte járni. Ilyen táncot még nem láttak a »Hat Kunság«-on. Az emberek törték egymást, hogy láthassák. Tél idő lévén, másnapra felfagyott. Lajkó kipurancsolta a bandát a piac közepére s verbungos társaival ott perdült táncra. Az öreg nagytiszteletű úr — vasárnap lévén — hiába várta híveit a templomba, senki sem jött, pedig már a harmadikat is elharangozták. Valahonnan megütötte a fülét a muzsika. Azon módon palástosan kiment a templomajtóba. Majd, látván a lengersok népet, arra felé vette az útját, hogy a lobzódásba, csécsapságba, negédségbe merült népel a kárhozattal megfenyegesse. A tömeg utat nyitott neki. De mikor a verbungosokhoz ért, benne rekedt a szó. Csak nézte, csak nézte a gyönyörű, délceg táncot. Eszébe jutott régmúlt fiatalága. Elfelejtkezett az mindenről! Az öreg süket harangozó, kinek már a szemei is bádogosádosnak indultak, — egyetlen ember volt a városban, aki nem vett tudomást a történetekről — alig tudta déli harangszó után az öregot hazakunyorálni, pedig a nagytiszteletű asszony nagyszerű ebéddel várta. Csíkot hoztak a Vészszege réljéből, ami káposztával biz-

losan királyi cseléd lett volna, ha az Arpád-ház ki nem hal.

De ne szaporítsuk a szót! A nap még le se ment, a létszám kitelt, sőt haladta is bőven. A mai kor hitetlen gyermeke biztosan azt mondta volna, hogy Kis Lajos szuggerálta a tömeget. Akkor csak azt mondták, hogy megbabonázta a legényeket. Este nyergeléskor éktelen sírás-rívás között indultak el, pedig még az indulás előtt Lajos vitéz néhány vékonyabb dongájú legényt kiszuperált, számot velvén azon közmondással, hogy egy lovon két ember egyszerre nem ülhet. Lová ugyanis csak annyi volt, ahány katona a városra ki volt vetve.

Hanem akit legjobban sirattak, az maga Lajos volt. Nem az apja, sem az anyja, hanem Túrkeve minden eladó lánya és menyecskéje siratta. Ilyen derék legény nincs a Rézig! volt az egyhangú megállapítás.

Elmult negyvennyolc is. Mit csinált, mit nem csinált Lajos, arról nem szól az emlékezet. Akik idősebb korában vályogvetés közben látták, azt mondják, hogy sok forradás volt a testén, ami kardvágástól eredt.

Maga nem szerelett dicsekedni, így vitézi lettei, úgy látszik, feledésbe merültek. Negyvennyolc után hazakerült. Ritkán szólt akkortájban a muzsika, de ha szólt, akkor Lajos ott járta a verbungóst, mártogatóst, dóról meg a többit. A lányok, menyecskék boldogultak utána. Szegény legény volt, de a leggazdagabb lány is hozzá ment volna. Ő azonban szíve után indult és Korom Rákhelt, a gulyás leányát vitte a pap elé.

Azt mondják, hogy az érdemes embert a híre túl éli. Lajos meg sem halt, hírét, nevét alföldszerte

megalapította a verbungolással. Vége lévén a verbungos világnak, hiába várták mindenfelé. Mivel pedig mindig voltak helyke legények, kiknek az volt a legfőbb vágyuk, hogy a vidék leghíresebb táncosának tartassanak, jövő-menő emberek által megkeresték Lajos, hogy milyen feltételek és körülmények között volna hajlandó őket a tánc mesterségére megtanítani. Abben az időben ugyanis még táncművészet nem volt. A mai művészetek legnagyobb része beírta a szerény mesterség névvel. A művészek is csak »mester«-eknek hívták. Lajos nem volt fejelágyára esett ember, mindjárt felfogta a dolog jelentőségét és hírt adott mindenfelé, hogy **három hetes táncfolyamot nyit.** Mindenki, akí részt akar venni, Péter-Pál napján kaszával jelenjék meg az ő kevi portáján, egyébbel ne törődjék.

Ez úgy az ötvenes évek elején történik. Amint eljött Péter-Pál napja, vagy húsz legény táborozott a Lajos gazda udvarán. Volt ott jász, kun, hajdú legény, de a vármegye helyek is szép számmal képviselve voltak. Jobbára nemesek, ezek is inkább a kuriális helyekről jöttek; került azonban néhány rálartibb jobbágy legény is, aki a nagy »felszabadulás« után »úrdolgá«-ra már nem tartozott járni. Beregmegyéből Tarpáról, a Szamos mellékéről Főlesdről, a Nagy Láp vidékéről Csengerről, Tyukodról; Bihar lapályairól: Ujfaluból, Dancsházáról, Bajomból, de még a hegyek közül Tárkányból is jöttek a híresebb legények. Volt köztük feles számmal a Tisza másik oldaláról Csáthról, Kövesdről, Boczonádról, Gyöngyösről, még a teremlő tudja honnan, honnan nem!

Nem tudták ugyan, hogy miképen gondolja Lajos a táncitanítást, de mert kaszával parancsolta őket meg-

jelenni, gyanították, hogy nem egészen láncból fog állani a három hét. Amint hogy nem is állott. Lajos koma már előre felvállalta aratásra Osváth Sándor, Vadász Pál, Györffy Péter uraim minden aratni valóját. Vállalt ványai és túri birtokos uraknál is. Dologban tehát nem volt hiány. Hőviden közölte velük, hogy a láncitanítás aratással lesz egybekapcsolva. Éleletről, marokverőkről ő gondoskodik.

Miután a legények helyeslőleg tudomásul vették: üzeni Osváth uramnak, ki a szekercit oda parancsolta. Az első szekéren Sirásó Peti bandája foglal helyet, a többin a legények és a marokverő lányok. Az igazság kedvéért meg kell említenem, hogy kétszer annyi lány jelentkezett marokverőnek, mint amennyi legény volt. Egyik sem akart hért elfogadni. De Lajos azokat, akikről gondolta, hogy nem válnék belőlük jó asszony kirostálta. Három hét sok idő! Nem lehet tudni, nem lesz-e belőle hollig tartó házasság! Ártana a tanfolyam jó hírének, ha balkörmű menyecskéket vinnének el Keviből.

Az aratás nem pászmákban ment, hanem végig hosszában az egész dűlőn. A cigányok az aratók háta mögött húzták. Lihegve cipelte az öreg Hupuci a bőgőt, izzadt kezeik alatt a hegedű húrja, hamis hangoikat adott, de pihenőt a gazda alig engedett. Mikor aztán kiérték a dűlőútra vagy a másik oldalon a vakútra, megkezdődött a láncitanítás. Nem jól mondom, hogy a láncitanítás, Lajos nem tanította a legényeket, csak eljárt előttük egy figurát. Nem lehetett azt megtanulni, mint ahogy nem lehet a sebesen forgó kerék küllőit megoldvasni. Megismételni még megismételte, de arra képtelen volt, hogy lassan lépésről-lépésre tagozza. De hát egyik is, másik is megjegyzett

valamit és este, amikor a főpróba volt, addig-addig próbálgatták, míg valamennyire meg nem közelíttek a mester művészi figuráit. Néha rájuk virradt, még mindig táncoltak. A táncból egyenesen aratni mentek megint. Istenem, hol van már ez a fiatalság!

A három hét ellett. Lajos mindenütt learatott. A legények közül ki megtanult táncolni, ki nem tanult. Aki megtanult, az művészetével annyi lánynak csavarhatta el a fejét, ahánynak akarta s amelyik legjobban tetszett neki, azt akár el is vehette. Aki meg nem tanult meg, a következő nyáron megismételte a tanfolyamot, vagy belátta, hogy erején túli vállalkozásba kapott és otthon maradt.

A táncanfolyamok egyre nagyobb hírre, névre tettek szert és évről-évre több tanítvány jelentkezett. Hoztak marokverőket is, csak biztosabban bejuthasának. Lajos azonban nem hagyta magát megvesztegetni, s a maga módja szerint megrostálta a jelentkezőket. Sajnos, ma már senki sem tudja megmondani, miféle külső és belső tulajdonságok tettek alkalmassá valakit arra, hogy az Alföld legjobb táncosa babérkoszorújának leveleit szétossza közöttük.

Történetet írok, tehát be kell fejeznem Egres Kis Lajos életrajzát! Tevékenysége nem merült ki a táncolásban és táncitanításban. Fiatalabb korában kitűnő vőfély volt, egy esztendőben 150 lakodalmat is kiszolgált. Nagyon tréfás »figurás« ember volt. Figurásnak az olyan sikamlós verseket nevezték, amiket lakadalmakon éjfél után a »figurás«, vagy »alakos«-nak vagy »Kun kapitány«-nak nevezett egyének szoktak elszavalni. Amit a gyöngébb nem fülét betapasztva, de nagy figyelemmel hallgatott. Mikor már Lajos bátyánk kivénült a vőfélységből, násznagy lett. Százá-

val élnek még emberek Keviben, kiket ő boronált össze életük párjával. Azlán az öreg emberek bizalma a funerátori tisztségre emelte, hogy az általa szerzett házasságnak az utolsó tisztséget a koporsónál ő legye meg.

Nem lehet megállapítani, hogy ő rokkant-e meg előbb, vagy a táncai mentek ki a divatból, elég az hozzá, hogy a hetvenes években a nyári táncfolyam már megszűnt.

Ez időre esik Glück Mór tánc- és illemtanár első feltűnése Türkeviden.

Lajos bátyánk nem csak dolgoztatni tudott, hanem maga is szorgalmas ember volt. Ha valaki bandában akart munkást fogadni, csak az öregnek szólt, ő pár óra alatt akármilyen nagy bandát össze tudott teremteni. Mint a mágneshez a vaspor, úgy ragaszkodott hozzá a fiatalság. Nótának, tréfának nem volt se vége se hossza körülötte. A kilencvenes évek közepén nyomtatás közben a csikó mellberúgta. Tavaszig sem heverte ki, sőt mindig jobban kornyadozott. Még doktort is hívtak hozzá, de csak nem jobbult. Mikor azlán látta, hogy nincs remény a gyógyuláshoz, felakasztotta magát. Fejfájára két sarkantyút véstek.

Éppen befejezte az öreg Márton gazda a krónikát, mikor Hóna Izsó fűszeressegéd, a város elismert legjobb láncosa hosszabb szünet után francia négyesre terelte össze az ifjúságot. Magam is sietve szedtem a kalapomal, hogy a nyugati civilizáció keletre vetett rithmusai ne zavarják az öregek között szerzett hangulatot.

JEGYZETEK.

1. Országos Levéltár. József nádor levéltára. Metales. Conv. S. nr. 13 (21); conv. 15. nr. 20, 22; conv. 22 nr. 41, 43; conv. 37.
2. Orsz. Lt. Urb. et Consr. Fasc. Fasc. 71. nr. 4.
3. Orsz. Lt. József nádor lt. Metales. Conv. 21.
4. A címképen látható balszélső pásztor a gulyával Karczag város 1787-ben Kováts György geometra által készített térképről való; a másik három pásztor alakját pedig Csongrád vm. 1827. évben készült térképéről vettük. Ez utóbbi rajzot ugyanakkor Nagy Ferenc, Csongrád vm. főügyésze készítette. E térképet, mint letétlet, jelenleg a Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya őrzi.
6. Karczagi lt. Inq. VII. 79—87.
7. Orsz. Lt. József nádor lt. Metales. Conv. 21.
8. Turkevei lt. Current. XI. 311. (1806.)
9. Orsz. Lt. József nádor lt. Metales. Conv. 22. nr. 13, (1807.)
10. Ugyanott. Conv. 22. nr. 38. (1799.)
11. Ozsváth Pál: Bihar vm. sárréli járása leírása. 1875. Szerep.
12. K. Nagy Sándor: Biharország. 1888. III. 75. 1.
13. Birtalan Szilágyi János: A Biharvármegyei Sárrét leírása. 1827. Kézirat a Nemzeti Múzeum könyvtárában (Quart. Hung. 897). Közölve: Aquila XXVII. (1920) évf. 60—70 l.
14. Takáts Sándor: Rajzok a török világból. Budapest, 1917. III. 89. l.
15. Turkevei lt. Tanácsjvk. I. 206. I.
16. Orsz. Lt. József nádor lt. Metales. Conv. 5.
17. Turkevei lt. Current. III. 1786.
18. Birtalan Szilágyi János i. m.

19. Karczagi II. Tanácsjvk. X. 5. I.
20. Turkevei II. Tanácsjvk. II. 69. I.
21. Orsz. Lt. József nádor II. Metales. Conv. 22. nr. 11.
22. U. ott. nr. 12.
23. U. ott nr. 40.
24. Birtalan Szilágyi János i. m.
25. Orsz. Lt. József nádor II. Metales. Conv. 5. nr. 36.
26. Karczagi II. Tanácsjvk. III. 10.
27. Orsz. Lt. József nádor II. Metales. Conv. 5. nr. 61.
28. Turkevei II. Tanácsjvk. I. 242. I.
29. E néprmondát a Lőzérhalmához ílvve gyermekkoromban

örög Bekó Bálint karczagi lakostól hallottam. Régebbi hagyományok azonban a Bengecsek helméhez kapcsolják. Egy 1735 évi haláljvársi lanúvallomásban Kiss György udvari lakos azt mondja: »Hallotta azt is az édes anyjától a tanú, hogy midőn egy alkalmatlansággal az nagyapja karczagi bíró lévén, ment volna Debreczenbe, az Bengecsek helmén lúl, ahol járás volt az Hortubágyán, az török bé tapadoz belé állt és az testit nem engedték bévilelni Karczag-ujszállásra, hanem Ladányra vitték, mivel oda való határ volt s úgy szokáltak aztán Ladányra, s ott laklak.« Orsz. Lt. N. R. A. — 1335. nr. 55. E néprmonda jelen lárcszerű feldolgozásában megjelent a Nagy-Kunság c. lap 1906. évi folyamában.

30. Kunhegyes II. Tanácsjvk. I. 566. I.
31. Karczagi II. Oklevelek. 18. sz.
32. U. ott. 18a. sz.
33. Dányádi János: Siralmas Versek. 1694. 8° Nemzeti Múzeum könyvtára.
34. Medarasi ref. egyh. anyakönyve, I. kötet. Felsorolja az egyházi és községi funkcionáriusokat is az 1692—1697. közli időből.
35. Karczagi II. Oklevelek. 19—21. sz.
36. Nagy-Kunság romlásáról. Thaly K. Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok. 8° Pest, 1864. I. 249—260. I.
37. Az üvöltéssel való jeledásra céloz, mely a hajdúknál is megvolt.
38. Ugy látszik, valami napfoglyatkozásra céloz az énekes, ami megelőzte a letárrablást.
39. Karczagi II. Inquisitiók jkve. VI. 134—135. (1755.)
40. Medarasi II. Haláljvársi lanúvallalások Kunhegyes—Karczag—Medaras közli 1752.

41. Velsei Pap István: Magyar Geographia. Pécs, 1741. 291. l.
42. A karczagi ref. egyház anyakönyve I. kötet.
43. Bihar vm.
44. Bihar vm.
45. Békés m. Gyula mellett.
46. Bihar m.
47. Ma puszta Dévaványa határában.
48. Tiszánána, Heves m.
49. A kolbászi pusztán, Kunhegyes határában.
50. Ma puszta Kisujszállás határában. Turgonyi Balogh István karczagi lakos 1733-ban egy határperben mint tanú 63 évesnek mondja magát, így tehát nem 1654-ben, hanem 1670-ben született, s halálakor legfeljebb 90 éves volt. Thököly 1681. aug. 25-én járt Karczag-Ujszálláson, így ekkor Balogh István 11 éves lehetett. Orsz. Lt. József nádor lt. Melales. Conv. 37. Ad 1009. C. 1733.
51. Palugyai Imre. Jászkon Kerületek s Külső Szolnok vm. leírása. Pest, 1854. 215. l.
52. Madarasi lt. Határjárásai tanúváltások Kunhegyes—Karczag—Madaras közt. 1752.
53. Nádudvari lt. Nádudvar—P. Ledány közti határperek.
54. Orsz. Lt. Urb. et conscr. Fasc. 71. 4.
55. Századok. XXXIX. (1905.) 29. l. Illéssy J.: A jászkunság eredése a német lovagrendnek.
56. Ugyanott.
60. (57) Nagy-Kunság. XXIX. évf. (1904) 20. sz.
58. Századok. II. (1868) évf. 533. l. Hornyik J.
59. Géresi K. Károlyi Oklevéltár V. 41—42.
60. Karácsonyi J. Békés vm. története I. 315.
61. Madarasi lt. Határperek.
62. Századok. II. (1868) évf. 631.
63. U. ott.
64. Géresi K.: Károlyi Oklevéltár V. 420.
65. U. ott.
66. U. ott.
67. U. ott.
68. U. ott.
69. Századok. II. (1868) évf. 697.
70. Karácsonyi J.: Békés vm. története I. 315.
71. Palugyai i. m. 215. l.

72. Századok. II. (1868) évf. 696.
73. Tóth Sámuel: Adalékok a lizántúli ref. egyházkerület történetéhez. I. k. 92—93. l.
74. Palugyai i. m. 193. l.
75. Karczagi lt. Tanácsjvk. mulatója I. kötet (Maga az I. kötet tanácsjegyzőkönyv az újabb időkben elveszett, de a mutató némiképpen pótolja.)
76. Karczagi lt. Inquisitiók. I. 60. l.
77. E napló, jobban mondva krónika a karczagi ref. egyház levéltárában van elhelyezve.
78. 1716-ban.
79. Ez a kerítés, melyet kívül sánc övezelt, védte meg a nép egy részét a tatárok ellen 1697-ben.
80. Piliscsaba.
81. Miklósfalva, Moson m.
82. Bruck, Alsó-Ausztria.
83. Schwechat.
84. Biharnagybajomban. Kozma nagyiszteletű úr volt szíves a néphagyományt velem közölni.
85. Szinnyi I.: Magyar írók élete és munkái. II. 10.
86. Nagy Péter uram már 1745-ben orvosa volt a bomlottságban. Karczagi lt. Inquis VI. 94. l.
87. Turkevel lt. Current. X. 74. l.
88. Karczagi lt. Tanácsjvk. 1799. év 497. sz.
89. U. ott 1797. év 271. sz.
90. Karczagi lt. Inquisitiók VI. 102. l.
91. U. ott VI. 102. l.
92. U. ott I. 131. l.
93. U. ott VII. 67. l.
94. Madarasi lt. Tanácsjvk. (Tanúvallomások) III. 37. l.
95. T. i. megeleettek.
96. Oláh György: Boszorkányperek Békés vármegyében.
97. Századok XXXIII. (1899) évf. 432. l. Domanovszky S.
98. E káromkodások, szitkok, átkozódások legnagyobb részét Karczag város 1730- 1790 éveket felölelő inquisitiós jegyzőkönyveiből valók.
99. Karczagi lt. Tanácsjvk. V. 47. l.
100. Karczagi lt. Tanácsjvk. XIV. 194. l. 1794.
101. " " " VI. 72. l.

102. Karczagi lt. Inquisitiók V. 19. l. 1750.
 103. „ „ Benevole fass. II. 225. l.
 104. „ „ Inquisitiók IV. 10. l. 1742.
 105. „ „ „ IV. 17. l. 1742.
 106. „ „ „ II. 76. l.
 107. „ „ „ V. 68. l. 1751.
 108. „ „ Tanácsjvk. XV. 624. l. 1799.
 109. „ „ Inquisitiók II. 223. l.
 110. „ „ Tanácsjvk. I. 410.
 111. „ „ „ I. 506.
 112. „ „ Inquisitiók I—VIII. k. 1730—1790.
 113. „ „ „ VII. 77. 1756.
 114. „ „ 128. l. 1757.
 115. „ „ 128. l. 1757.
 116. „ „ Inquisitiók II. 38. l. 1775.
 117. Debreczeni lt. Tjvk. muletó. 1633.
 118. Karczagi ref. egyh. jvk. I. kötet.
 119. Madarasi lt. Körözési jk. I. 60. l. 1754.
 120. Kisujszállási lt. Tjvk. 1754.
 121. Kunhegyesi lt. Tjvk. I. 1740.
 122. Turkevei lt. Körözési jvk. I. 1778.
 123. „ „ Tjvk. I. 168. l. 1761.
 124. „ „ „ „ 98. l. 1759.
 125. „ „ „ „ 165. l. 1762.
 126. „ „ „ „ 90. l. 1758.
 127. A kisujszállási adalokal néhai Nagy Péter urembátyám-
 nak, Kisujszállás volt érdemes levéllárosának köszönöm.
 128. Borovszky: Bács Bodrog vm. monogr. II. 347. l.
 129. Madarasi lt. A. szekr. I. polc 5. fiók.
 130. U. ott.
 131. Nagy Péter jegyzetei.
 132. Madarasi lt. A. I. 5.
 133. Karczagi lt. Tjvk. VIII. 84. l. 1786.
 134. Nagy Péter jegyzetei.
 135. U. ott.
 136. Karczagi lt. Benevole fassiók II. 65. l. 1773.
 137. „ „ 267. l. 1784.
 138. „ „ III. 273. l. 1790.
 139. „ „ Inq. I. 247. l. 1774.

140. Karczagi it. VI. 25. l. 1751.
 141. „ „ VII. 298. l. 1758.
 142. „ „ II. 141. l. 1781.
 143. „ „ I. 149. l. 1767.
 144. „ „ II. 130. l. 1781.
 145. „ „ VIII—IX. 3 l. 1759.
 146. „ „ VII. 228. l. 1757.
 147. „ „ IV. 59. l. 1743.
 148. „ „ VI. 47. l. 1753.
 149. „ „ VI. 57. l. 1753.
 150. „ „ III. 52. l. 1743.
 151. „ „ VII. 127. l. 1757.
 152. „ „ VII. 9. l. 1756.
 153. „ „ VII. 152. l. 1757.
 154. „ „ I. 66. l. 1744.
 155. „ „ V. 39. l. 1751.
 156. „ „ III. 25. l. 1742.
 157. „ „ Inq. VII. 278. l. 178.
 158. „ „ Tj kv. X. 160. l. 1790.
 159. „ „ Inq. IV. 71. l. 1643.
 160. „ „ Inq. I. 220. l. 1773.
 161. „ „ Tj kv. XII. 93. l. 1792.
 162. „ „ Inq. I. 281. l. 1774.

MEGJEGYZÉSEK A MÁSODIK KIADÁSHOZ

Győrffy István Nagykunsgági Krónikájának első kiadása 1922-ben jelent meg Karcagon. A »Szilaj pásztorok« c. fejezet később önállóan is megjelent: 1928-ban Denyovszky István rajzaival »A Magyar Föld és Népe« sorozatban és 1939-ben rajzok nélkül a »Turul Falufüzetek«-ben. Egyes fejezetei napvilágot láttak még a »Püspök-ladány és Vidéke« és a »Szabadság« c. lap hasábjain.

Győrffy István még ötletében előkészületeket tett a Nagykunsgági Krónika második kiadására. Egy példányt átjavított és jegyzetekkel látott el. A kézbenfekvő új kiadás az átjavított szöveg után készült. A szerző ezenkívül még nagyobb változtatásokat is tervbe vett.

Ki akarta hagyni a harmadik fejezetet (A lőzérhalmi eset) és (A bajomi templomépítés története); továbbá ki akarta egészíteni a krónikát néhány fejezettel, köztük a régi viselet rajzával. Egy ilyen tárgyú dolgozata meg is jelent az Ethnographia 1937. évfolyamában »A nagykun viselet a XVIII. században« c. alatt, de olyan rendszeres, tudományos alakban, hogy átalakítás nélkül nem lett volna beilleszthető a Krónikába.

Mint hogy a szerző nem végezhetette el ezeket az átalakításokat, a Krónikát a kisebb javításoktól eltekintve, eredeti alakjában adjuk.

Eltér az új kiadás a régitől annyiban, hogy illusztrációk is szerepelnek benne. A Szilaj pásztorok első kiadását készítő Denyovszky rajzokból tizennégyet vettünk át, továbbá kiegészítettük a képanyagot Pándy Lajosnak Győrffy Istvánról festett arcképével, Csikós Tóth Andrásnak csikász ábrázoló rajzával (IV. tábla) és a Bikessy gyűjteményéből (1820) való verbungos képpel (XVI. tábla).

A kötéson és címlapon elhelyezett emblémát az első kiadás címlapjáról vettük át.

Győrffy Gy.

TARTALOM

Bevezető	V. lap
1. A szilaj pásztorok	7 „
2. A rétes emberek	28 „
3. A lőzérhalmi eset	55 „
4. A futás	63 „
5. A karezagai templomépítés	96 „
6. Kuruzslók, boszorkányok	116 „
7. Káromkodók	133 „
8. A mi emigránsaink	148 „
9. A régi szóbeszéd	156 „
10. Tánciskola a düldőúton	163 „
Jegyzetek	172 „
Megjegyzések a második kiadáshoz	179 „